

VĚDECKÝ ČASOPIS

ZEMĚDĚLSKÁ EKONOMIKA

11

ROČNÍK 35 (LXII)
PRAHA
LISTOPAD
1989
CENA 10 Kčs

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE ZEMĚDĚLSKÁ
ÚSTAV VĚDECKOTECHNICKÝCH INFORMACÍ
PRO ZEMĚDĚLSTVÍ

Redakční rada

Prof. ing. Jiří Tvrdoň, CSc., (předseda), prof. ing. Milan Branický, CSc., RSDr. Rudolf Černý, prof. ing. Miroslav Grznár, DrSc., doc. ing. Josef Hurta, CSc., ing. Svatopluk Chalupa, CSc., prof. ing. Dimitrij Choma, DrSc., ing. Vladimír Jeníček, DrSc., doc. ing. Mária Kadlečíková, CSc., prof. ing. Ctibor Ledl, DrSc., doc. ing. Juraj Mikita, CSc., doc. ing. Zdeněk Myler, CSc., prof. ing. Jaroslav Pič, DrSc., prof. ing. Karel Svoboda, CSc., prof. ing. Endre Tóth, DrSc., doc. ing. Oldřich Tvrdoň, CSc., ing. Vladimír Vácha, CSc., doc. ing. Karel Vinohradský, CSc., doc. ing. Ivan Zoborský, CSc.

Za vedení časopisu odpovídá prof. ing. Jiří Tvrdoň, CSc.

Redaktorka ing. Hedvika Malíková

OBSAH

Jeníček V.: Aktuální otázky ekonomiky výživy	859
Štiková O.: Problémy ekonomiky výživy a zaměření výživové politiky ČSSR . . .	863
Kušiak J., Mrhálková I., Nosek V.: Komplexní nutriční zhodnocení spotřeby potravin	871
Hejda S.: Směry výživy u nás a ve světě	879
Krejčí J.: Výzkum trhu — zdroj pro formulování výživové politiky	889
Prokopec J.: Zabezpečení požadavků na zkvalitnění výživy ve výrobě a nabídce potravin	901
Jeníček V.: Vývoj výroby potravin a rovnováha na vnitřním trhu	909
Vigner J., Vojtěch V.: Vývoj ekonomické náročnosti výroby potravin v ČSSR a ve vybraných zemích	919
Perlín C., Šimůnek Z.: Moderní směry rozvoje potravinářského průmyslu . .	935
Lisý J.: Potravinový problém a prognózy jeho riešenia v nemarxistických koncepciách	943

Potraviny patří v hierarchii hmotných potřeb člověka na prvé místo. Zvláště v poslední době se stávají v souvislosti s úsilím o koncipování správné výživy středem mimořádné pozornosti, diskusí a polemik.

Pod pojmem potraviny se rozumí nejen zemědělsko-potravinářské výrobky, které jsou určeny přímo pro lidskou výživu, ale v širším smyslu i krmiva, ze kterých se vyrábějí potraviny živočišného původu.

Pod pojmem výživa obyvatelstva se rozumí nejen výživová, biologická a senzorická hodnota jednotlivých druhů potravin, ale také celý režim výživy a skutečná potřeba výživy obyvatelstva v nejširším smyslu, tj. sociopsychické a ekonomické faktory. Struktura spotřeby potravin není vždy určena dosaženou ekonomickou úrovní. Některé méně vyspělé země mají někdy vyšší spotřebu masa, ryb a ovoce na jednoho obyvatele než některé hospodářsky vyspělé země, což lze vysvětlit mimořádnými přírodními podmínkami v méně vyspělých zemích a také velkým podílem naturální spotřeby, což podporuje vznik určitých spotřebních návyků. Podle dosažené ekonomické úrovně lze rozlišit přibližně čtyři stupně spotřební úrovně potravin:

První stupeň spotřební úrovně představuje stravu nedostatečnou v množství i jakosti. V tomto smyslu je komplexně nedostatečná. Převládá spotřeba potravin rostlinného původu, většinou pocházejících z vlastní nebo místní produkce. Tato úroveň je v současné době typická především pro africké oblasti jižně od Sahary, pro oblast jihovýchodní Asie (malý rozsah zemědělsky obdělávané půdy na jednoho obyvatele a náboženské vlivy) a pro většinu rozvojových zemí nedisponujících surovinovým bohatstvím, jež by umožnilo větší náskup potravin v zahraničí. Uvedený stupeň zahrnuje i některé zvlášť zaostalé kraje v hospodářsky vyspělých zemích, některé sociální skupiny obyvatelstva v těchto zemích a další rozvojové země, které jinak již v průměru dosáhly vyšší spotřeby potravin, jako např. některé země Latinské Ameriky. Převládají potraviny rostlinného původu (především obilniny a ovoce), začíná rychle stoupat spotřeba tuků, ovoce a zelenina se spotřebovávají velmi málo. Z potravin živočišného původu zůstává na prvním místě spotřeba mléka, výrazně začíná stoupat spotřeba masa a masných výrobků.

Druhý stupeň spotřební úrovně je charakteristický pro spotřebu potravin v některých rozvojových zemích, které se dostaly (zpravidla vzhledem k svému surovinovému bohatství, především ropě) na vyšší hospodářskou úroveň nebo mají mimořádné přírodní podmínky, a dále pro ekonomicky středně vyspělé země (zemědělsko-průmyslové). V těchto zemích existují zpravidla vedle sebe obě zatím uvedené úrovně, první se uplatňuje především ve venkovských oblastech a druhá v městských a průmyslových aglomeracích (při výrazné sociálně ekonomické diferenciaci obyvatelstva). Při zařazování zemí do druhého stupně spotřební úrovně jde u rozvojových zemí o určité zjednodušení, poněvadž v některých z nich lze podle statistických údajů zjistit vysoký podíl potravin živočišného původu. V tomto případě se druhý stupeň spotřební úrovně nevyznačuje nedostatečnou strukturou spotřeby potravin, ale biologickou nevyrovnaností spotřeby potravin, což vlastně představuje pokračování tendencí, které je možno zjistit v prvním stupni spotřební úrovně.

Třetí stupeň spotřební úrovně se vyznačuje tím, že se zemědělská prvovýroba přizpůsobuje požadavkům potravinářského průmyslu a obchodu a spotřební poptávce, která je zaměřena na chuťově atraktivní a kulinářsky snadno zpracovatelné pokrmy. Také potravinářský průmysl se orientuje především na vyvíjející se spotřebitelskou poptávku. Nastává prudký vzestup spotřeby masa i masných výrobků a spotřeby cukru, zejména nepřímé, ustupuje spotřeba obilnin a spotřeba mléka. Hlavní pozornost při výrobě potravinářských výrobků se soustřeďuje na chuťové kvality, jejich vzhled i rozmanitost. Do této spotřební úrovně se zařazují především průmyslově vyspělé státy i některé státy socialistické v různém stupni intenzity. Nejvýrazněji se projevuje uvedený typ spotřební úrovně u vyšších důchodových sku-

pin obyvatelstva. I charakteristická třetího stupně spotřební úrovně je ze světového hlediska určitým zjednodušením, poněvadž nepřihlíží k některým specifickým podmínkám výroby a spotřeby potravin v jednotlivých oblastech spotřební úrovně. Rozhodujícím znakem této fáze je i ve světovém měřítku skutečnost, že nejde již tak o strukturální změny ve spotřebě potravin, ale především o kvalitativní změny v jejich spotřebě v nejširším slova smyslu.

Čtvrtý stupeň spotřební úrovně se vyznačuje tím, že se realizují tendence (buď plánovitě, nebo pomocí zdravotní osvěty a dalšími opatřeními, např. bezplatným školním stravováním a pomocí legislativních opatření) k odstranění negativních důsledků živelného vývoje spotřebitelské poptávky. Nejdůležitějším rysem této spotřební úrovně je snaha o dosažení racionální (optimální) výživy obyvatelstva.

Uvedený typ výživy je označován jako správná výživa. Pod tímto pojmem se rozumí výživa, která se co nejvíce přibližuje lékařským poznatkům o vyrovnané výživě a opírá se o doporučené dávky potravin vyjádřené v nutričních jednotkách a v naturálním vyjádření. Rozdíl mezi třetím a čtvrtým stupněm spotřební úrovně spočívá v tom, že ve čtvrtém stupni se realizují zdravotní požadavky při respektování účelně zaměřené spotřebitelské poptávky (služby poskytované nabídkou výrobků šetřících čas při úpravě, výživa zaměřená na požadavky a možnosti jednotlivých skupin obyvatelstva apod.).

Limity realizace optimální výživy obyvatelstva jsou:

1. dosažené poznatky lékařských věd a jiných vědních oborů o optimální výživě lidí pokud jde o biologickou hodnotu surovin, ze kterých se potraviny vyrábějí, a možnosti jejich substituce včetně fortifikace z nekonvenčních zdrojů;

2. kvalita a zdroje zemědělských surovin použitých pro výrobu potravin;

3. úroveň zpracování potravinářských surovin z hlediska jejich celkové jakosti (nutriční, senzorické apod.);

4. úroveň poznatků dosažených v potravinářském průmyslu, v konzervaci potravinářských surovin, jejich dopravě, uskladňování a způsobu jejich konzumace;

5. ochota a možnosti spotřebitelů a státu realizovat poznatky různých vědních oborů při prosazování navržených modelů výživy;

6. regionální a celosvětové možnosti zajištění potravinářských surovin pro stále rostoucí počet obyvatelstva ve světě.

Cílem realizace optimální výživy je:

— zabezpečit zdravý vývoj populace v souvislosti s racionálním způsobem reprodukce pracovní síly;

— odstranit nebo alespoň snížit výskyt tzv. civilizačních chorob a snížit výskyt nemocí, které jsou důsledkem špatné výživy či podvýživy;

— zajistit co nejracionalnější využití omezených zdrojů zemědělské prvovýroby;

— realizovat postupné zvyšování jakosti potravin se zřetelem k dosaženému způsobu života obyvatel.

Není sporu o tom, že Československo patří do třetího stupně spotřební úrovně s tím, že existující kritická hodnocení současného stavu výživy a někdy konfrontační tříbení představ a přístupů povede snad k „ideálnímu“ typu, tj. správně výživě ve všech určujících aspektech a strukturách.

V současné době převažují nepříznivé tendence ve vývoji spotřeby potravin. Nutriční hodnocení dokládají stoupající energetický příjem zvláště vlivem rostoucí spotřeby lipidů, ale také nadměrné spotřeby sacharidů. Deficity rovněž zůstávají u vitamínů, zvláště vitamínu C, neboť se nepodařilo realizovat předpokládané zvýšení spotřeby ovoce, zeleniny a brambor, které nemůže substituovat ani import kompetitivních i nekompetitivních (subtropických a tropických) produktů.

Dosavadní reálný vývoj spotřeby potravin je charakteristický dalším růstem jejich celkového objemu, přes mimořádně žádoucí pokles hlavních rostlinných i živočišných energetických zdrojů (moučné výrobky, cukr, živočišné tuky).

Výrazné snížení podílu tuků u masných a mléčných potravinářských výrobků, zvláště snížení spotřeby másla a sádla, by souborně ovlivnilo celkový energetický příjem. Obdobně u dalšího významného energetického zdroje — sacharidů — lze prostřednictvím inovovaného přechodu z jednoduchých na složené sacharidy (při vyšším obsahu nestravitelné vlákniny) realizovat zásadní redukci spotřeby.

Obdobně existují značná tempa růstu spotřeby potravin živočišného původu (zvláště masa), ačkoliv žádoucí jsou pouze u ryb, luštěnin, ovoce a zeleniny.

Připomeňme v těchto souvislostech základní čs. směry výživy, přijaté vědeckým kolegiem lékařských věd ČSAV v nedávné době: snížit příjem energie, tuků a cholesterolu, cukru a kuchyňské soli; omezit pití alkoholických nápojů; zvýšit spotřebu nestravitelné vlákniny, vitamínu C; změnit strukturu stravy, jídelníčku a stravovacích zvyklostí, žít se diferencovaně, a především — jíst střídavě.

Střídmost v jídle a pití by se měla stát základním — byť historicky staronovým — atributem správné výživy.

Uváděnými problémy se zabývá předkládané tematické číslo, charakterizující problémy ekonomiky výživy a zaměření výživové politiky ČSSR v nedílné souvislosti s analýzou nutričního zhodnocení spotřeby potravin. Konfrontace směrů výživy ve světě s naším vývojem poskytuje inspirativní náměty mimo jiné i ve vztahu k požadavkům spotřebitelů na zdroje potravin včetně zkvalitnění výroby a nabídky potravin.

Ekonomická náročnost výroby potravin i rovnováha na vnitřním trhu patří k nejaktuálnějším otázkám přestavby, stejně jako kvalitativní změny dělby práce při jejich výrobě.

Tematické číslo zaměřené na aktuální ekonomické otázky představuje současný stupeň poznání, vyjadřuje existující přístupy a hledání cest racionální výživy obyvatelstva v nedílném kontextu s její efektivní realizací.

Ing. Vladimír Jeníček, DrSc.
vědecký redaktor

V období rozvinutého socialismu potřeby všech členů společnosti, a zejména způsob a forma jejich uspokojování, stále více spoluurčují dynamiku a strukturu společenské výroby. S objektivním rozvojem životních potřeb se stále zvyšuje důraz na jejich racionální uspokojování s potřebnou mírou diferenciací v rámci rozvoje jednotlivých složek životní úrovně. V této souvislosti má mimořádnou důležitost zabezpečení objektivně určené potřeby výživy jako základní a pravděpodobně v daných podmínkách nejdůležitější složky životní úrovně obyvatelstva.

Problematika výživy našeho obyvatelstva se dostává stále více do popředí zájmu, a to jak z hlediska spotřebitelů, tak i z hlediska pracovníků v centrální sféře zabývajících se řízením výživové politiky a odborníků z oblasti výživy ve všech resortech našeho národního hospodářství. Pro vývoj struktury spotřeby potravin i úrovně výživy platí pravidlo, že při zvyšování ekonomického potenciálu země a růstu kupní síly obyvatelstva klesá spotřeba některých objemově významných potravin rostlinného původu a zvyšuje se spotřeba potravin živočišného původu. V současné době, při více než nasycené spotřebě potravin a vysokém překračování doporučené energetické hodnoty, jde ve výživové politice především o dosažení změn ve struktuře spotřeby, tj. o zvyšování nutriční kvality výživy.

VÝŽIVOVÁ POLITIKA A JEJÍ USMĚŘOVÁNÍ

Výživová politika je definována jako „koordinovaná společenská činnost ve všech sférách procesu reprodukce a v oblasti výchovy, zaměřená na dosažení racionální výživy obyvatelstva“, přičemž racionální výživou obyvatelstva rozumíme dosažení takové potravinové a výživové situace, která odpovídá vědeckým poznatkům o výživě člověka s přihlédnutím ke spotřebitelským preferencím i celospolečenským požadavkům. Potřeba racionální výživy v tomto smyslu je centrálním prvkem modelu systému výživy, jehož realizace je cílem výživové a potravinové politiky.

Dosažení racionální výživy obyvatelstva je důležitým politickým cílem naší společnosti. Strategie sociální politiky státu se musí promítat i do výživové politiky, přičemž nejde jen o ekonomickou stránku, ale také o stránku sociální a sociopsychologickou. Základním politickým cílem je tedy nejen zabezpečení racionální výživy, ale také uspokojení nároku člověka na spotřebu potravin v chuti, pestrosti, jakosti apod. Dosažení těchto cílů klade nároky na vývoj potravinářských výrobků odpovídajících všem těmto potřebám i na uspokojivé a pružné fungování vnitřního trhu.

Takové usměřování výživové politiky vyžaduje podrobně znát všechny faktory a pojímat je komplexně, ve všech souvislostech. Jedná se především o tyto faktory:

- zdravotní požadavky na diferencovanou výživu hlavních skupin obyvatel,
- výrobní možnosti zemědělsko-průmyslového komplexu v příštím období,

- dostupnost potravin na trhu, zájmy spotřebitelů, stravovací zvyklosti,
- očekávaný vývoj spotřebitelské poptávky po potravinářských výrobcích jako projev prohlubování kvalitativních stránek životní úrovně obyvatelstva,
- předpokládaný vývoj spotřeby potravin a jejího postavení v tržní spotřebě potravin a předpokládaný vývoj naturální spotřeby,
- současnou úroveň spotřeby ve srovnání s ekonomicky vyspělými státy a její pravděpodobný vývoj.

Kromě těchto faktorů, které přímo se spotřebou potravin souvisejí, je nutno vidět výživu i v celém komplexu životní úrovně. Na úroveň výživy nepůsobí jen tyto faktory, ale rovněž nabídka ostatních druhů zboží na trhu, tj. spotřební zboží, elektronika, automobily i ostatní zboží dlouhodobé spotřeby. V tomto komplexu je nutno posuzovat relace mezi příjmy a vydáními obyvatelstva, především v uspokojování koupěschopné poptávky.

Základní směry výživy obyvatelstva počítají se změnami ve struktuře spotřeby potravin. Půjde o tyto změny:

- Snížení průměrného energetického příjmu. Energetický příjem překračuje doporučenou energetickou dávku o 10–15 % a to je z hlediska zdraví populace vysloveně nevhodné.

- Snížení spotřeby tuků. Nejméně 20 let překračuje spotřeba tuků doporučenou úroveň. Na překračování se podílí jak přímá, tak i nepřímá spotřeba, tj. tuk obsažený v nejrůznějších potravinách a potravinářských výrobcích. Snížení spotřeby tuků musí postihnout více tuky saturované a jen minimálně rostlinné oleje.

- Snížení spotřeby cukru. Skutečnost, že u nás nedošlo k vzestupu již tak dost vysoké spotřeby cukru, nutno přičíst zdravotní výchově a nutriční propagandě. Skutečná spotřeba cukru ovšem v průměru překračuje doporučenou spotřebu nejméně o 8 kg za rok. Změny řady receptur potravinářských výrobků nevedly k výraznějšímu snížení spotřeby. Určité úspěchy je možno očekávat po zavedení nezávadných, neškodných a také chuťově vyhovujících umělých sladidel.

- Snížení spotřeby kuchyňské soli, která značně překračuje skutečnou potřebu. Část potravinářských výrobků obsahuje zbytečně mnoho soli a vyvolává nesprávné chuťové závislosti. Obyvatelstvu je vnucováno velké množství soli a nevhodné návyky se vytvářejí i u mladé generace.

- Snížení spotřeby alkoholu. Negativní rysy vysoké spotřeby alkoholických nápojů nelze vidět jenom v problému alkoholismu, ale i v podílu na nadměrné energetické spotřebě. Je prokázáno, že alkoholické nápoje se uplatňují jako karcinogeny.

- Zvýšení spotřeby nestrávitelné vlákniny. Naše strava by měla obsahovat také potraviny bohaté vlákninou, zejména potraviny z tmavé mouky, celého zrna, luštěnin apod. Vláknina z obilí nemůže být úplně nahrazena vlákninou z ovoce a zeleniny.

- Zvýšení spotřeby vitamínu C. Je třeba zvýšit spotřebu ovoce a zeleniny na úroveň doporučení, v sortimentu preferovat druhy bohaté vitamínem C a vhodně rozdělovat nabídku citrusových plodů v průběhu roku.

- Změnu stravovacích zvyklostí, a to zejména u osob a rodin, které se v ukazatelích spotřeby výrazně liší od průměrných hodnot. Změnu struktury stravy a stravovacích zvyklostí je nutno dosáhnout především komplexní celospolečensky pojatou výchovou obyvatelstva ke správné výživě a také odpovídající pestré nabídce.

Uvedené strukturální změny by příznivě ovlivnily i míru soběstačnosti v produkci potravin mírného pásma ve srovnání s realizací dřívějších trendů.

Potřeba výživy člověka je v ČSSR vyjádřena ve výživových doporučených dávkách (VDD), v nichž je kvantifikována potřeba energie a živných látek pro lidský organismus nezbytných (bílkoviny, lipidy, sacharidy, minerální látky, vitamíny). Takto vyjádřenou potřebu výživy nazýváme teoretickou potřebou výživy. Výživové doporučené dávky jsou v současné době diferencovány pro 29 fyziologických (tzn. normálně zdravých) skupin obyvatelstva, kde jsou respektována výživová specifika jednotlivých skupin. Pro národohospodářské účely je na základě demografické struktury obyvatelstva propočtena výživová doporučená dávka pro průměrného obyvatele.

Druhým stupněm vyjádření výživy je její transformace do potravinové situace, tj. promítnutí do oblasti spotřeby potravin. V tomto případě se již jedná o syntézu biologických (výživové požadavky) a ekonomických prvků (maloobchodní ceny potravin, celospolečenské náklady a vývoj výroby potravin). Vytvořené soubory potravinářských výrobků nebo potravinářských surovin jsou optimalizovány na počítači a z řady možných řešení je vybrána nejvýhodnější varianta s ohledem na nutričně ekonomickou výhodnost, uspokojení spotřebitele i na výrobní náročnost. Tyto spotřební potravinové modely, které nazýváme doporučené dávky potravin (DDP), jsou zpracovány (stejně jako výživové doporučené dávky) jak pro jednotlivé populační skupiny obyvatelstva, tak pro průměrného obyvatele.

Jestliže VDD musí být uvedeny v hodnotách výživových faktorů, pak DDP kvantifikují tyto požadavky na racionalizaci výživy obyvatelstva přímo v potravinách, a to v hodnotách potřebných a použitelných jak pro výrobní, tak i pro spotřební sféru.

Z předchozích údajů jednoznačně vyplývá, že DDP nejsou dogmatem, naopak je nutná jejich průběžná revize. Proto je v současné době přistoupeno ke konstrukci DDP na základě nových ekonomických kritérií i nutričních hodnot při změnách v zemědělské i potravinářské výrobě.

V současné době jsou připraveny ekonomické podklady pro konstrukci nových DDP. Na základě těchto dat můžeme hodnotit ekonomickou náročnost výživy hladinou průměrných maloobchodních cen potravin a potravinových skupin, odpovídajících členění pro nutriční hodnocení výživy.

EKONOMICKÉ ASPEKTY VÝŽIVY

V současnosti představují náklady na výživu v ČSSR asi třetinu veškerých výdání a maloobchodní obrát za potravinářské zboží se pohybuje kolem 47 % z celkového maloobchodního obrátu. Z hlediska mezinárodního srovnání jsou v ČSSR tyto výdaje poměrně vysoké (31,4 %), vyšší jsou jen v Portugalsku a Řecku. Zpravidla se výdaje za potravinářské zboží pohybují kolem 20 %. Nejnižší má USA – 13,9 %. Na druhé straně je nutno vzít v úvahu, že výdaje za bydlení (nájemné, pivo, energie) jsou např. v NSR nebo Rakousku vyšší než v ČSSR a podobně je tomu i u výdajů za lékařskou péči.

Srovnáme-li maloobchodní ceny roku 1988 za skupiny výrobků s průměrnými maloobchodními cenami v roce 1980 v odpovídajícím členění, jsou pochopitelně největší rozdíly u těch potravin a potravinářských skupin, kde se zvýšily nominální ceny. Jde o maso a masné výrobky, drůbež, ryby a rybí výrobky, rýži, vejce. U těchto potravinových skupin se nezměnila pouze cena u vepřového masa tučného, což je v naprostém rozporu s racionalizací výživy a cena působí přímo proti zlepšení úrovně spotřeby tuků.

U výrobků, kde nominální ceny zůstaly nezměněny, došlo ke změně průměrných cen v závislosti na kvalitativních změnách uvnitř potravinových podskupin. Jedná se o vyšší ceny u podskupin přírodní sýry (cena vyšší cca o 5 %), kysané mléčné výrobky (cca o 15 %), rostlinné jedlé tuky (cca o 16 %) a oleje (cca o 9 %), trvanlivé pečivo cca o 6 %). Naopak u zahuštěného mléka je průměrná cena asi o 7 % nižší, což je dáno vyšším zastoupením neslazeného zahuštěného mléka.

K výrazným posunům však došlo u průměrných cen sezónních potravin, především ovoce a zeleniny. Tyto ceny jsou propočítány jako vážený průměr cen v jednotlivých měsících za poslední tři roky, přičemž vahou je objem spotřeby v těchto měsících.

Průměrné ceny zeleniny značně stouply – např. rajčata cca o 50 %, květák cca o 40 %, papriky, kedlubny a kapusta cca o 30 % a ostatní druhy přes 20 %.

Také ovoce mírného pásma zaznamenalo značný růst průměrných cen. Např. jablka o 16 %, švestky dokonce o 80 %, meruňky a broskve cca o 60 %, jahody cca o 25 % a ostatní ovoce cca o 40 %. Nezměněny zůstaly jen ceny jižního ovoce včetně citrusových plodů, kde je v podstatě cena stálá, bez sezónních výkyvů. Vezmeme-li v úvahu ještě nutričně ekonomickou výhodnost citrusů (vzhledem k vysokému obsahu vitamínu C), je toto dovážené ovoce z hlediska spotřebitelů absolutně nejvýhodnější. Tato skutečnost je jedním z mála pozitivních ekonomických faktorů působících na zlepšení úrovně výživy.

Ani rozložení skutečné nabídky čerstvého ovoce a zeleniny během roku neumožňuje realizovat vitamín C z hlediska spotřebitelů nejvýhodněji. Byla vytvořena optimální varianta nabídky čerstvého ovoce a zeleniny v jednotlivých měsících roku tak, aby odpovídala výživovým požadavkům příjmu vitamínu C. Propočítali jsme náklady na tuto variantu v průměrných cenách jednotlivých měsíců vč. ceny 1 g vitamínu C a totéž jsme propočítali u skutečné nabídky čerstvého ovoce a zeleniny. Srovnáme-li výsledky optimální varianty a skutečnou spotřebu čerstvého ovoce a zeleniny, dojdeme k závěru, že ve skutečnosti získáme čerstvým ovocem a zeleninou jen 63,7 % vitamínu C proti optimální variantě a 1 g vitamínu C je ve skutečné spotřebě podstatně dražší; u ovoce a zeleniny celkem je 1 g vitamínu C dražší o 37,5 %, u ovoce mírného pásma o 47,4 %, u ovoce jižního o 20 % a u zeleniny o 55,5 %.

Z těchto údajů je zřejmé, že optimální rozložení nabídky čerstvého ovoce a zeleniny v průběhu roku je podstatně levnější než skutečná nabídka těchto produktů. Nejdůležitější roli zde hraje nabídka ovoce a zeleniny v těch měsících, kdy je cena nejvyšší.

Výsledky výzkumu z hlediska diferenciací zabezpečení potřeb výživy u populace ČSSR ukazují, jak je globálně zjišťovaná spotřeba potravin rozložena v rámci sociálních a příjmových skupin obyvatelstva. Sledování časových řad diferenciací spotřeby podle rodinných účtů potvrzuje, že významná diferenciací se projevuje podle počtu dětí a ekonomické aktivity ženy. Nejnížší příjmové skupiny – mladá manželství s více dětmi a ženou v domácnosti – mají podstatně nižší spotřebu masa, sýrů, ryb atd. a tím i uspokojování výživových potřeb.

Problémem je i výživa obyvatel v důchodovém věku, kteří tvoří téměř 20 % ze současné populace. Zatímco pracující důchodci mají dostatečné příjmy a velmi často až nadměrnou výživu, nepracující důchodci (zpravidla trpící různými nemocemi, značný podíl diabetiků) mají se zajišťováním výživy problémy. U důchodců, u kterých se důchod blíží minimální hranici, je zabezpečení výživových potřeb složité a znamená zaměření na levnější druhy potravin. Přitom nízké důchody pobírá 34 % důchodců. U této skupiny důchodců se projevuje celkově nižší spotřeba všech potravin s výjimkou těch základních potravin, jejichž cenová dostupnost je

přijatelná. U těchto druhů cenově dostupných potravin spotřeba značně převyšuje celkový průměr domácností důchodců. Jedná se o mléko, chléb, pšeničnou mouku. Výrazné odchylky se objevují u spotřeby masa, zeleniny a ovoce (zejména citrusového), u kterých je spotřeba značně nižší než činí průměr domácností důchodců.

Výdaje na výživu se ve sledovaných rodinách (zaměstnanci, dělníci, rolníci) pohybují okolo 32 % z celkových výdajů, u důchodců tvoří výdaje na výživu téměř 50 %. Rozdíly průměrných výdajů za výživu jednotlivých sociálních skupin se výrazně neliší. To znamená, že bez ohledu na příjmovou úroveň jsou potřeby výživy prvořadě uspokojovány, někdy i na úkor uspokojování ostatních osobních potřeb (např. pouhých 15 % z celkových výdajů připadá na služby).

Z uvedeného je zřejmé, že cenovou politiku jako jeden z důležitých nástrojů výživové politiky je třeba orientovat tak, aby průměrné ceny za skupiny potravinářských výrobků umožnily realizaci požadavků racionální výživy u všech sociálních i příjmových skupin obyvatelstva. Ke stabilizaci, popřípadě snížení cen u nutričně významných výrobků je navrženo založit fond racionální výživy, ve kterém by se tvořily finanční zdroje ze zvyšování cen výrobků prokazatelně zhoršujících situaci ve výživě a zdraví obyvatelstva.

SKUTEČNÝ VÝVOJ SPOTŘEBY POTRAVIN A MEZINÁRODNÍ SROVNÁNÍ

Skutečný vývoj spotřeby potravin v posledním období znamená další růst celkové spotřeby v hmotnostním vyjádření přesto, že již opakovaně byl vysloven požadavek na snižování spotřeby hlavních energetických rostlinných zdrojů (obilovin a cukru) a živočišných tuků. Rovněž tempa růstu všech zdrojů živočišných potravin jsou velmi vysoká a přitom kvantitativní nárůst spotřeby je žádoucí pouze u spotřeby ovoce, zeleniny a relativně u ryb a luštěnin.

Vývoj spotřeby masa má neustále rostoucí tendenci, v roce 1987 dosáhla spotřeba masa v hodnotě na kosti již 89 kg/obyv./rok (hrubý odhad roku 1988 dokonce 91 kg). Tato potravinová skupina je již tradičně jednou z nejdiskutovanějších položek v plánování i prognózování spotřeby potravin, a to ať z hlediska nutričního (obsah živočišných bílkovin, ale i vysoký podíl lipidů), či z hlediska výdajového (v roce 1987 činil maloobchodní obrát za maso a masné výrobky 24,3 % z maloobchodního obrátu za potraviny celkem). Při současné struktuře spotřeby masa v ČSSR (spotřeba vepřového se pohybuje kolem 50 % z masa celkem v hodnotě na kosti) neúnosně roste spotřeba lipidů. Zastavit tyto tendence s negativním dopadem na zdravotní stav obyvatelstva znamená změnit strukturu spotřeby na základě výchovy k racionální výživě i ekonomickými nástroji.

V této souvislosti je třeba uvést skutečnou spotřebu (ať již nutriční, či hmotnostní) vyplývající z mezinárodního srovnání průměrně vyspělých států.

Podle nutričních bilancí FAO za období 1983–1985 patří ČSSR mezi státy, u nichž se energetická spotřeba pohybovala v rozmezí 13 400–15 000 J (3 200 až 3 600 kcal) a podíl živočišných bílkovin překročil 60 % úhrady celkové spotřeby bílkovin. Přitom podíl bílkovin na úhradě energetické hodnoty výživy tvoří kolem 11 %. Dále mezi tyto státy patří většina států EHS, další střeoevropské a severoevropské státy, USA, Kanada, Austrálie, Nový Zéland a ze socialistických států NDR. Nejvyšší podíl živočišných bílkovin na bílkovinách celkem, tj. nad 66 % úhrady, dosahuje Švýcarsko, Švédsko, Holandsko, Francie, Nový Zéland a USA. Maximální hodnoty denního příjmu živočišných bílkovin se pohybují kolem 70 g. Takovou výši dosáhly USA, Nový Zéland a Francie.

V současné době patří ČSSR mezi státy, kde je spotřeba živočišných bílkovin vyrovnaně hrazena oběma hlavními živočišnými zdroji, tj. masem (vč. drůbeže

a ryb) a mlékem vč. mléčných výrobků. Tento typ spotřeby je typický pro střední Evropu — patří sem NSR, NDR, Rakousko, ČSSR. Spotřeba jednotlivých druhů masa v ČSSR odpovídá rovněž úrovni ve státech střední Evropy.

Jinou otázkou je kvalita zemědělských surovin a následně finálních potravinářských výrobků. Při současné porážkové hmotnosti prasat v ČSSR (a ještě vyšší je v naturální spotřebě) znamená zvyšování spotřeby vepřového masa další růst spotřeby lipidů.

Pro snížení spotřeby lipidů je nezbytně nutné změnit strukturu spotřeby, zkvalitnit zemědělské suroviny z nutričního hlediska, změnit recepturu masných výrobků, zvýšit podíl drůbeže a výrazně inovovat polotovary i další výrobky drůbežářského průmyslu.

Ani u dalších potravinových komodit nemůžeme v posledním období zaznamenat žádoucí trendy. Jedná se především o tuky, obiloviny a cukr.

U tuků dochází v posledním období naopak ke zvýšení spotřeby, která dosáhla v posledních letech 27 kg/obyv./rok, přičemž značný podíl si neustále zachovává spotřeba živočišných tuků, tj. másla a sádla. Právě v nesprávné relaci spotřeby živočišných a rostlinných tuků v ČSSR jsou z hlediska mezinárodního srovnání základní rozpory. Vysokou relativní spotřebu rostlinných tuků má většina vyspělých kapitalistických států, přičemž zejména státy střední Evropy (NSR, Švýcarsko, Belgie) mají vyrovnaný poměr mezi spotřebou rostlinných a živočišných tuků. Je zřejmé, že i u nás by bylo žádoucí více akceptovat zdravotní požadavky a při postupném snižování spotřeby tuků v hmotnostním vyjádření směřovat budoucí vývoj spotřeby na změnu relací mezi tuky živočišnými a rostlinnými. To se však neobejde bez dostatečné nabídky nových progresivních rostlinných tuků a olejů, včetně jejich vhodné propagace na trhu.

Při sledování spotřeby obilovin je žádoucí především přehodnotit objem obilovin určených k výživě lidí, ale používaných pro krmení hospodářských zvířat. Podle výsledků šetření je tento objem značný a podstatně mění názory na úroveň spotřeby obilovin.

V hospodářsky vyspělých zemích nastává přehodnocení trendu ve vývoji struktury potravin, a to na kvalitativně nové úrovni. Při použití zcela nových technologií jsou zpracovávány suroviny rostlinného původu tak atraktivně, že se mnohdy stávají přímými substituenty klasických živočišných výrobků. Tuto tendenci je vhodné propagovat i u nás především formou inovovaných výrobků tak, aby se dostaly na trh nové, kvalitní výrobky z obilovin s vysokým podílem hrubé vlákniny.

K obrácení nevhodných trendů ve spotřebě obilovin, kdy se zvyšuje spotřeba bílého pečiva na úkor chleba, je nutno zvýšit kvalitu, rozšířit sortiment (především o tmavé druhy chleba) a zajistit dostupnost a čerstvost těchto výrobků.

Spotřeba cukru se pohybuje na úrovni 37–38 kg/obyv./rok, s výjimkou roku 1985, kdy klesla na 35,4 kg. Základním úkolem bude postupné snižování nepřímé (výrobní) spotřeby cukru v potravinářském průmyslu. To však je možné pouze za předpokladu dostatečného objemu vhodných neenergetických sladidel, která by našla uplatnění v mnoha oborech potravinářského průmyslu, kde je zatím vysoká spotřeba cukru, zejména pokud jde o výrobu nápojů, kompotů, džemů, pečiva, cukrovinek apod.

Na druhé straně se nepodařilo realizovat požadované zvýšení spotřeby ovoce, zeleniny a brambor (především jako nejdůležitějších donátorů vitamínu C, případně vlákniny). Spotřeba ovoce a zeleniny má již tradičně značné meziroční výkyvy, takže lze prakticky hovořit o stagnaci spotřeby. Jediným kladem ve spotřebě je rostoucí úroveň spotřeby citrusových plodů. Nepříznivě se vyvíjí spotřeba brambor. Po prudkém poklesu v 6. pětiletce (téměř o 20 kg) se spotřeba brambor na této úrovni ustaluje s poměrně vysokými meziročními výkyvy.

Pozitivem spotřeby v posledním období je zvyšující se spotřeba mléka a mléčných výrobků, která se dostává na úroveň danou doporučenou dávkou potravin. Další zvyšování spotřeby těchto z hlediska výživy dětí a mládeže velmi důležitých výrobků je možné jen formou inovace výroby, zejména kysaných mléčných výrobků, ochucených tvarohů a sýrů. Stálý pokles spotřeby konzumního mléka se dá předpokládat i nadále, což odpovídá tendenci ve všech vyspělých průmyslových státech.

Musíme konstatovat, že ve vývoji spotřeby potravin u nás v posledním období převažují nepříznivé tendence. Propočet spotřeby do nutričních hodnot (abychom získali ucelený výživový obraz) ukazuje na stále se zhoršující trend. Nutriční hodnocení za poslední roky dokládá, že spotřeba lipidů neustále roste – přibližně o 2 % ročně. Tím stoupá energetický příjem, protože rovněž spotřeba sacharidů je vyšší než požadují VDD. Deficity zůstávají zejména u vitamínů. Spotřeba vitamínu C se pohybuje v posledních letech jen asi na 70 % úrovně dané VDD.

ZÁVĚRY

Z hlediska zabezpečení zdrojů ve výrobě potravin je nezbytné uvažovat o možnostech zemědělské prvovýroby, a to jak z hlediska kvantitativního, tak i kvalitativního. Objem a struktura zemědělských surovin zásadně ovlivňuje také kvalitu a strukturu finálních výrobků. Pokud nedojde k podstatným změnám ve struktuře zemědělské výroby (struktura masa a její kvalita v závislosti na obsahu lipidů, zvýšení objemu výroby ovoce a zeleniny, zvýšení výroby tukových surovin rostlinného původu apod.), nemůžeme očekávat ani zásadní změnu ve struktuře potravinářských výrobků. Nelze potom ani předpokládat výrazné změny ve spotřebě potravin, které by odpovídaly výživovým doporučením.

V současné etapě vývoje spotřeby potravin je rozhodujícím úkolem potravinářského průmyslu (kromě zajištění výroby základních potravin) především diferenciací sortimentu výrobků z aspektů ekonomických, sociálních, zdravotních apod. tak, aby dostatečně pokryl poptávku jednotlivých skupin obyvatelstva. Při koncepci inovace sortimentu výrobků bude nutné se zaměřit na zvýšení podílu výrobků zařazených do vyšších inovačních řádů, které povedou k podstatnému zdokonalení užitných vlastností finálních výrobků včetně jejich nutriční hodnoty a umožní dodržování zásad racionální výživy. Zejména půjde o zajištění dostatečného množství výrobků zeleninových, dále cereálních výrobků s vysokým obsahem hrubé vlákniny, kvalitních druhů rostlinných tuků a olejů apod.

Vysoká stabilita stravovacích zvyklostí je provázána jen pozvolnými změnami v poptávce po jednotlivých potravinářských výrobcích. Inovace potravinářských výrobků musí proto navazovat na reálné změny ve stravovacích zvyklostech. Jinak sebelepší a progresivní výrobek nenajde tržní uplatnění. Spotřebitel musí mít možnost sám rozhodnout o své spotřebě z dostatečně širokého sortimentu potravin v různých cenových relacích.

Úkolem řízení výživové politiky musí být snaha o maximální sladění všech těchto ekonomických i sociálních faktorů tak, aby skutečná spotřeba potravin co nejvíce odpovídala požadavkům racionalizace výživy.

Literatura

- ŠTIKOVÁ, O. – SEKAVOVÁ, H.: Konkretizace pokladů pro zpřesnění výhledu a prognózy spotřeby potravin do r. 2000. [Závěrečná zpráva.] Praha, VÚEZVž 1987.
ŠTIKOVÁ, O. – SEKAVOVÁ, H.: Spotřebně ekonomické podklady pro konstrukci doporučených dávek potravin. [Závěrečná zpráva.] Praha, VÚEZVž 1988.

Došlo 2. 3. 1989

ŠTIKOVÁ O., Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Praha

Problémy ekonomiky výživy a zaměření výživové politiky ČSSR

Zeměd. Ekon., 35, 1989, č. 11, s. 863–870. — lit. 2, res. čes., rus., angl., něm.

výživa, výživové doporučené dávky, doporučené dávky potravin, požadavky zdravotní, výživová politika, ekonomika výživy, srovnání mezinárodní, aspekty sociální

Výživa obyvatelstva je důležitou součástí životní úrovně. Na skutečnou spotřebu potravin působí řada faktorů a výživa se vyvíjí v daných ekonomických podmínkách. V práci jsou rozebrány všechny základní faktory, které s výživou přímo či nepřímo souvisejí. Především se jedná o zdravotní požadavky na výživu a ekonomické i sociální faktory, které působí na úroveň výživy. Jsou vytypovány hlavní problémy a navrženy nástroje výživové politiky, které mohou skutečnou úroveň výživy ovlivňovat.

ШТИКОВА О., Научно-исследовательский институт экономики сельского хозяйства и продовольствия, Прага

Проблемы экономики питания и направление продовольственной политики ЧССР

Земед. Экон., 35, 1989, № 11, с. 863–870. — лит. 2, рез. чешск., русск., англ., нем.

питание, рекомендуемые рационы питания, рекомендуемые нормы потребления продуктов питания, медицинские требования, политика в области питания, экономика питания, международное сопоставление, социальные аспекты

Уровень питания населения является составной частью его жизненного уровня. На фактическое потребление продуктов питания оказывает воздействие ряд факторов, а уровень питания является отражением существующих экономических условий. В статье анализируются все основные факторы, прямо или косвенно связанные с питанием. Речь идет, прежде всего, о медицинских аспектах питания, а также экономических и социальных факторах, воздействующих на уровень питания. Приведены основные проблемы и рычаги реализации политики в данной области, которые могли бы оказать воздействие на фактический уровень питания населения.

ŠTIKOVÁ O., Economic Research Institute for Agriculture and Food, Praha

The Problems of Food Economy and Orientation of Food Policy of the Czechoslovak Socialist Republic

Zeměd. Ekon., 35, 1989, No. 11, pp. 863–870. — refs 2, summaries in cs, ru, en, de

food, food recommended rations, recommended nutritive rations, health demands, food policy, food economy, international comparison, social aspects

Food of population is an important component of the standard of living. Many factors affect the true food consumption and food develops in the given economic conditions. All basic factors connected with nutrition directly or indirectly are analysed in detail in the paper. It is the case, first of all, of health demands for food, economic and social factors affecting the level of food. The main problems are selected and the means of food policy to influence the real standard of food are proposed.

ŠTIKOVÁ O., Forschungsinstitut für die Ökonomik der Landwirtschaft und Ernährung, Praha

Probleme der Ernährungs-Ökonomik und die Ausrichtung der Ernährungspolitik der ČSSR

Zeměd. Ekon., 35, 1989, Nr. 11, S. 863–870. — Lit. 2, Zus. in Tschech., Russ., Engl., Dtsch.

Ernährung, empf. Nahrungsmittelmengen, gesundh. Forderungen, Ernährungspolitik u. — ökonomik, inter. Vergleiche, soz. Aspekte

Die Ernährung der Bevölkerung ist ein bedeutsamer Bestandteil des Lebensstandards. Auf den tatsächlichen Lebensmittelverbrauch haben eine Reihe von Faktoren Einfluß, und die Ernährung entwickelt sich unter gegebenen ökonomischen Bedingungen. Der Beitrag untersucht alle grundsätzlichen Faktoren, die mit der Ernährung direkt oder indirekt zusammenhängen. Es geht dabei vor allem um gesundheitliche Gesichtspunkte, deren Anforderungen an die Ernährung, um soziale und ökonomische Faktoren. Herausgearbeitet werden die Hauptprobleme und es werden Instrumente vorgeschlagen zur Steuerung der Ernährungspolitik. Diese können das tatsächliche Niveau der Ernährung positiv beeinflussen.

Adresa autorky:

Ing. Olga Štiková, Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Dlážďená 6, 110 00 Praha 1

Analýzy zdrojů spotřeby hlavních výživových faktorů uvedených v základních výživových doporučených dávkách umožňují provést komplexní nutriční zhodnocení trendů spotřeby potravin. I když při hodnocení jsou použity zastaralé (ale dosud platné) údaje o obsahu výživových faktorů v potravinách, použitá jednotná metodika hodnocení umožňuje postihnout trendy v uspokojování výživových potřeb (tab. I), určit hlavní disproporce a navrhnout možnosti jejich řešení.

Vývoj spotřeby nutričních faktorů můžeme vyvodit z porovnání roků 1975 a 1987. V roce 1987 byly u nutričních faktorů dosaženy proti roku 1975 tyto indexy spotřeby (rok 1975 = 100):

energetická hodnota	102,4	vápník	104,7
bílkoviny celkové	102,3	železo	94,3
z toho živočišné	107,0	ekvivalent retinolu (rok 1980 = 100)	113,0
lipidy celkem	109,8	vitamín B ₁	100,0
kyselina linolová (rok 1980 = 100)	112,5	vitamín B ₂	101,3
sacharidy	97,8	vitamín C	100,1

Od roku 1975 se nejvíce zvýšila spotřeba lipidů celkem, nejvíce poklesla spotřeba železa. Zajímavé je i procento plnění nových výživových doporučených dávek (VDD) na obyvatele ČSSR a den v letech 1975 a 1987 (obr. 1).

Z uvedených trendů vývoje spotřeby nutričních faktorů a plnění výživových doporučených dávek vyplývají tyto poznatky:

a) Energetická hodnota spotřebovaných potravin se stále zvyšuje. K nejvyšším meziročním přírůstkům došlo v letech 1981 a 1982 a v letech 1985 a 1986.

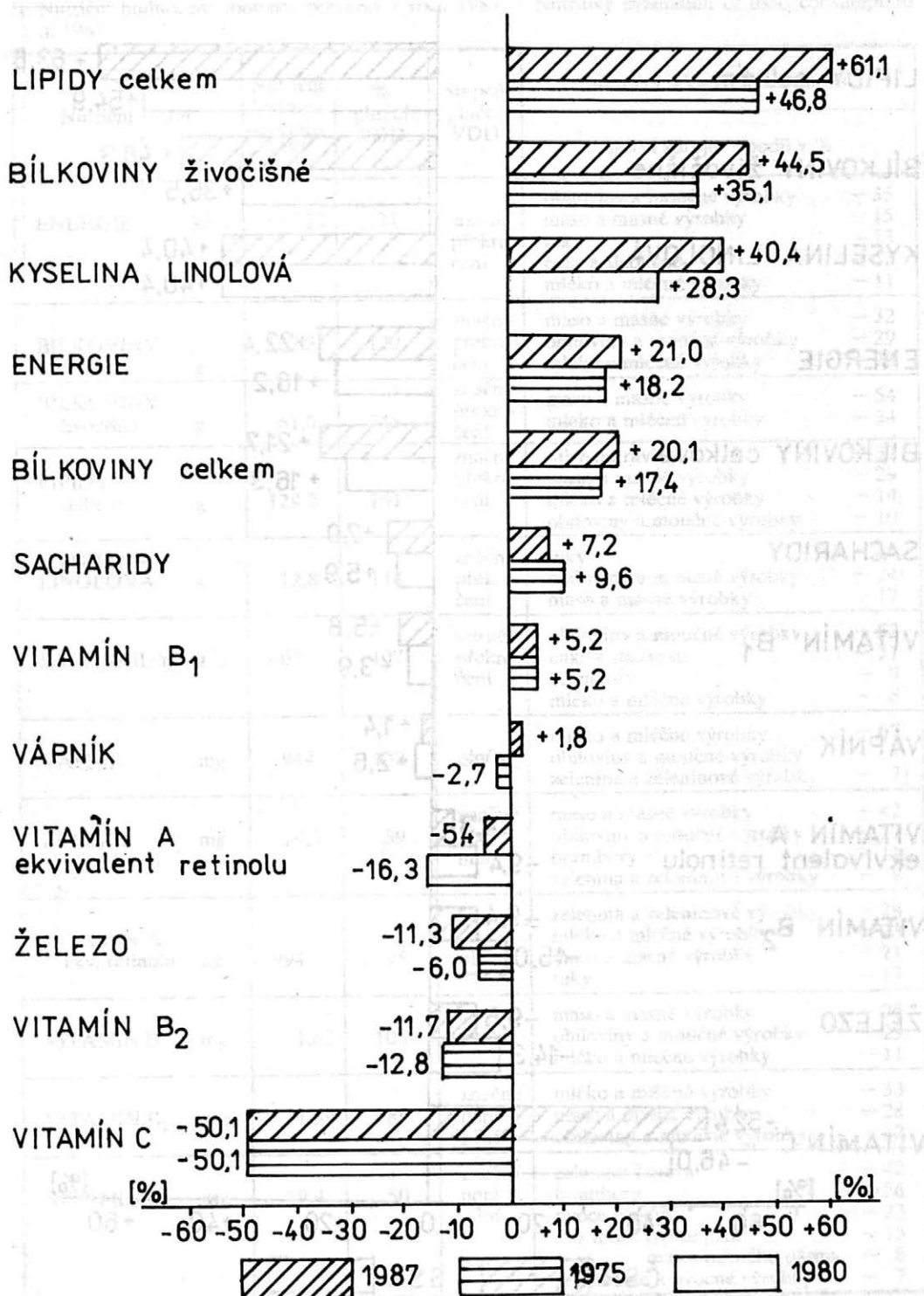
b) U hlavních živin jsou alarmující trendy zvyšování spotřeby a vysoké překračování výživové doporučené dávky u lipidů. Také spotřeba sacharidů a živočišných bílkovin by se neměla dále zvyšovat, spíše snižovat, protože také přispívá k překračování spotřeby energie. Ve zdrojích živočišných bílkovin zpravidla nacházíme i vysoké dávky lipidů.

c) U minerálních látek jsou výživová doporučení pro průměrného obyvatele naplňována. Jde především o zajištění dostatečné dotace u populačních skupin dětí, mládeže, těhotných a kojících žen.

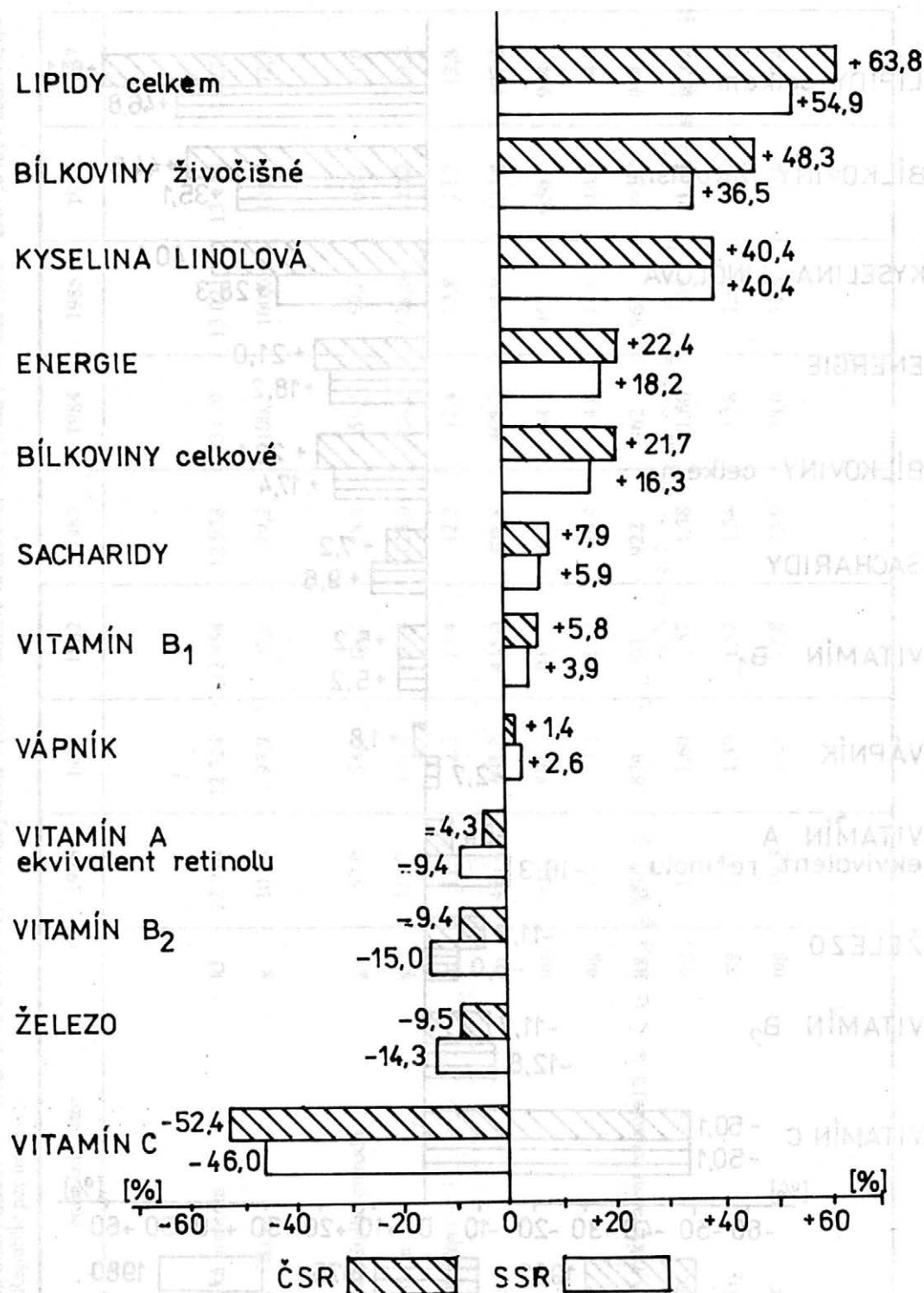
I. Nutriční hodnoty dosažené v letech 1975 a 1981–1987 na obyvatele ČSSR – Nutritive values over the period 1975 and 1981–1987 in the Czechoslovak Socialist Republic per head

Nutriční faktor		1975	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
Energetická hodnota	kJ	12 916	12 724	12 954	12 958	13 029	13 021	13 150	13 222
Bílkoviny celkové	g	100,0	97,9	97,8	99,2	100,5	100,6	101,7	102,3
Z toho živočišného původu	g	57,0	58,2	56,7	58,6	59,4	59,8	60,7	61,0
Lipidy celkem	g	117,7	119,6	120,4	123,0	124,2	126,6	128,2	129,2
Kyselina linolová	g	11,7*	12,2	12,4	12,2	12,4	12,8	12,7	12,8
Sacharidy	g	416,4	401,3	415,0	408,8	408,7	403,9	407,4	407,3
Vápník	mg	902	893	917	927	954	957	956	944
Železo	mg	15,8	14,2	14,1	14,4	14,6	14,6	14,8	14,9
Vitamín A (ekvivalent retinolu)	μg	880*	874	902	922	962	963	992	994
Vitamín B ₁	mg	1,62	1,60	1,57	1,58	1,60	1,60	1,62	1,62
Vitamín B ₂	mg	1,57	1,49	1,52	1,54	1,58	1,59	1,61	1,59
Vitamín C	mg	79,3	70,3	73,8	73,9	78,0	77,8	76,6	79,4

* rok 1980

1. Plnění nových výživových doporučených dávek v ČSSR v letech 1975 a 1987 (obv./den) — Performance of new nutritive recommended rations in the Czechoslovak Socialist Republic in 1975 and 1987 (head and day)

2. Plnění nových výživových doporučených dávek v ČSR a v SSR v roce 1987 (obyv./den) — Performance of new nutritive recommended rations in the Czech Socialist Republic and Slovak Socialist Republic in 1987 (head and day)

II. Nutriční hodnocení spotřeby potravin v roce 1987 — Nutritive evaluation of food consumption in 1987

Nutriční faktor	Nutriční hodnota spotřeby 1987	% plnění VDD	Stupeň plnění VDD	Nutriční faktor v potravinách	
				hlavní zdroje — podíl v %	
ENERGIE kJ	13 222	121	značné překročení	obiloviny a moučné výrobky	— 35
				maso a masné výrobky	— 15
				tuky	— 13
				cukr a sladkosti	— 12
				mléko a mléčné výrobky	— 11
BÍLKOVINY celkové g	102,3	120	značné překročení	maso a masné výrobky	— 32
				obiloviny a moučné výrobky	— 29
				mléko a mléčné výrobky	— 20
BÍLKOVINY živočišné g	61,0	145	značné překročení	maso a masné výrobky	— 54
				mléko a mléčné výrobky	— 34
LIPIDY celkem g	129,2	161	značné překročení	tuky-potraviny	— 37
				maso a masné výrobky	— 29
				mléko a mléčné výrobky	— 14
				obiloviny a moučné výrobky	— 10
KYSELINA LINOLOVÁ g	12,8	140	značné překročení	tuky	— 44
				obiloviny a moučné výrobky	— 24
				maso a masné výrobky	— 17
SACHARIDY g	407,3	107	mírné překročení	obiloviny a moučné výrobky	— 52
				cukr a sladkosti	— 21
				brambory	— 9
				mléko a mléčné výrobky	— 8
VÁPŇÍK mg	944	102	plnění	mléko a mléčné výrobky	— 67
				obiloviny a moučné výrobky	— 8
				zelenina a zeleninové výrobky	— 7
ŽELEZO mg	14,9	89	značné neplnění	maso a masné výrobky	— 42
				obiloviny a moučné výrobky	— 17
				brambory	— 11
				zelenina a zeleninové výrobky	— 9
VITAMÍN A ekv. retinolu µg	994	95	plnění	zelenina a zeleninové výrobky	— 28
				mléko a mléčné výrobky	— 23
				maso a masné výrobky	— 21
				tuky	— 17
VITAMÍN B ₁ mg	1,62	105	plnění	maso a masné výrobky	— 36
				obiloviny a moučné výrobky	— 29
				mléko a mléčné výrobky	— 11
VITAMÍN B ₂ mg	1,59	88	značné neplnění	mléko a mléčné výrobky	— 33
				maso a masné výrobky	— 28
				obiloviny a moučné výrobky	— 12
VITAMÍN C mg	79,4	50	značné neplnění	zelenina čerstvá	— 42
				brambory	— 26
				ovoce čerstvé	— 23
				z toho: ovoce jižní	— 15
				ovoce mírného pásma	— 8
				zeleninové a ovocné výrobky	— 7

Stupeň plnění VDD: 100–105 % = plnění
 105–110 % = mírné překročení
 nad 100 % = značné překročení

95–100 % = plnění
 90–95 % = mírné neplnění
 pod 95 % = značné neplnění

d) Zarážející je stagnace ve spotřebě vitamínu C, i když v posledních letech dochází k vyššímu dovozu citrusových plodů. To ukazuje na nedostatečné využívání domácích zdrojů.

Obr. 2 ukazuje nutriční hodnocení spotřeby za rok 1987 a porovnání s výživovými doporučenými dávkami (procento plnění VDD).

Z nutričního hodnocení spotřeby v ČSR a v SSR a z porovnání s výživovými doporučenými dávkami je možno vyvodit tyto poznatky z pohledu požadavků racionální výživy:

V ČSR je příznivější spotřeba:

- bílkovin celkových,
- bílkovin živočišného původu,
- železa,
- vitamínu A (ekvivalentu retinolu),
- vitamínu B₁,
- vitamínu B₂.

V SSR je příznivější spotřeba:

- energie,
- lipidů celkem,
- sacharidů,
- vápníku,
- vitamínu C.

I když je v SSR menší počet nutričních faktorů, jejichž spotřeba je příznivější než v ČSR, domníváme se, že závažnost těchto faktorů (energie, lipidy, vitamín C) způsobuje lepší hodnocení spotřeby potravin v SSR než v ČSR z pohledu požadavků racionální výživy.

Zevrubné zhodnocení hlavních zdrojů nutričních faktorů v potravinách bylo provedeno v rámci nutričního rozboru spotřeby potravin za rok 1987 (tab. II).

HLAVNÍ ZÁVĚRY Z ANALÝZY VÝŽIVOVÝCH FAKTORŮ VE SPOTŘEBĚ POTRAVIN

1. Souběžně s růstem spotřeby lipidů roste energetická hodnota spotřeby potravin. Vyrůstá proto význam nízkoenergetických potravin. Zejména je třeba snížit podíl tuku u masných a mléčných výrobků. Dále je důležité snížit přímou spotřebu tuků (másla a sádla). Kdybychom dosáhli doporučené dávky lipidů, snížilo by se podstatně překračování doporučené dávky energie.

2. Byl prokázán přímý vztah mezi spotřebou živočišných bílkovin a lipidů živočišného původu. Na 1 g spotřeby živočišných bílkovin se váže více než 1,5 g lipidů živočišného původu. Je proto nutno pečlivě zvažovat spotřebu zdrojů živočišných bílkovin.

3. Vysokou spotřebu jednoduchých sacharidů je nutno nahradit zvýšenou spotřebou složených sacharidů obsahujících vyšší dávky nestravitelné vlákniny a k tomu zaměřit inovaci výrobků zejména v mlýnsko-pekářenském průmyslu.

4. K dosažení výživové doporučené dávky vápníku a železa jsou rezervy ve zvyšování spotřeby zeleniny, zeleninových výrobků, mléčných výrobků a vnitřností. Zlepšilo by to i saturaci u ekvivalentu retinolu a riboflavinu.

5. Z vitamínů je největším problémem zvýšení spotřeby vitamínu C. Zevrubný rozbor zdrojů ukazuje, že vedle dosažené doporučené dávky 16 kg u citrusových plodů (zabezpečují saturaci v zimních a jarních měsících) je nutno zvýšit výrobu a spotřebu kvalitních brambor, papriky, zelí, květáku, rajčat. Z tuzemského ovoce je to především zvýšení produkce zahradních jahod a drobného ovoce (rybíz, angrešt apod.). Souběžně se zvyšováním výroby je nutno řešit i problematiku uchování co nejvyššího podílu vitamínu C při skladování hlavních zdrojů, při jejich konzervaci v potravinářském průmyslu i při finální spotřebě v domácnostech a společném stravování.

6. Z porovnání spotřeby výživových faktorů v ČSR a v SSR za rok 1987 vyplývá, že výživa v SSR lépe zabezpečuje výživové požadavky. Dokazuje to zejména nižší spotřeba energie, lipidů a vyšší spotřeba vitamínu C.

7. Z celého rozboru spotřeby potravin z hlediska zdrojů základních výživových faktorů vystupuje do popředí nutnost objektivizace hlavních podkladů pro nutriční hodnocení, tj. obsahu výživových hodnot na jednotku spotřeby potravin. Po vydání nových tabulek složení a výživových hodnot poživatin bude nutno v krátké době provést porovnání globálního hodnocení spotřeby s nově konstruovanými výživovými doporučenými dávkami pro průměrného obyvatele ČSSR a souběžně s tím konfrontovat dosaženou spotřebu s nově vypracovanými doporučenými dávkami potravin.

8. Celkové nutriční hodnocení trendů spotřeby potravin, které zahrnuje analýzy zdrojů jednotlivých základních nutričních faktorů, se stává jedním z rozhodujících podkladů pro optimalizační propočty naplnění nových výživových doporučených dávek reálnou strukturou potravin. Vypracováním nových doporučených dávek potravin pro obyvatelstvo ČSSR se zajistí hlavní nástroj pro usměrňování spotřeby potravin k dosažení racionální výživy.

Literatura

Nutriční hodnocení spotřeby potravin. [Studie.] Praha, VÚEZV 1989.
Zprávy o spotřebě potravin. Praha, FSÚ, VÚO, VÚEZV 1982–1988.

Došlo 2. 3. 1989

KUŠIAK J. — MRHÁLKOVÁ I., Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Praha
NOSEK V., Federální statistický úřad, Praha

Komplexní nutriční hodnocení spotřeby potravin

Zeměd. Ekon., 35, 1989, č. 11, s. 871–878. — 2 gr., 2 tab., lit. 2, res. čes., rus., angl., něm.

potraviny, spotřeba, hodnocení nutriční, doporučené dávky, analýza vývoje

Je provedeno nutriční zhodnocení vývoje a dosažené úrovně spotřeby potravin — celkové energie, hlavních živin, minerálních látek a vitamínů. Cílem je ukázat vývoj nutričních hodnot, které vycházejí z globální spotřeby potravin v období od roku 1975 a zejména v letech 1981–1987, a zhodnotit, jak uvedené trendy odpovídají zdravotnickým doporučením a jaké jsou možnosti řešení vzniklých disparit.

КУШИЯК Я.—МРГАЛКОВА И., Научно-исследовательский институт экономики сельского хозяйства и продовольствия, Прага
НОСЕК В., Федеральное статистическое управление, Прага

Комплексная оценка питательной ценности потребляемых продуктов питания

Zeměd. Ekon., 35, 1989, № 11, с. 871—878. — 2 гр., 2 табл., лит. 2, рез. чешск., русск., англ., нем.

продукты питания, потребление, оценка питательной ценности, рекомендуемые нормы питания, анализ развития

В статье приводится оценка питательной ценности и достигнутого уровня потребления продуктов питания с точки зрения содержания энергии, основных питательных и минеральных веществ и витаминов. Иллюстрируется развитие уровня питательной ценности продуктов питания, вытекающее из их общего потребления с 1975 года и прежде всего в 1981—1987 годах, а также сопоставляется с медицинскими нормами рационального питания. Приводятся возможности решения возникших диспропорций.

KUŠIAK J.—MRHÁLKOVÁ I., Economic Research Institute for Agriculture and Food, Praha
NOSEK V., Federal Office of Statistics, Praha

The Complex Evaluation of Nutrition of Food Consumption

Zeměd. Ekon., 35, 1989, No. 11, pp. 871—878. — 2 graphs, 2 tabs, refs 2, summaries in cs, ru, en, de

foods, consumption, nutritive evaluation, recommended rations, analysis of development

A nutritive evaluation and obtained level of food consumption — of total energy, principal nutrients, mineral substances and vitamins. It is aimed at the development of nutritive values based on the global food consumption since 1975, in 1981—1987 particularly and at the evaluation how the mentioned lines correspond to the health recommendations and what are the possibilities to solve arisen disproportions.

KUŠIAK J.—MRHÁLKOVÁ I., Forschungsinstitut für Ökonomik der Landwirtschaft und Ernährung, Praha
NOSEK V., Föderales Amt für Statistik, Praha

Komplexe Bewertung des Nährwertes des Lebensmittelverbrauchs

Zeměd. Ekon., 35, 1989, Nr. 11, S. 871—878. — 2 graph. 2 Tab., Lit. 2, Zus. in Tschech., Russ., Engl., Dtsch.

Lebensmittel, Verbrauch, Bewertung des Nährwertes, empf. Mengen, Entwicklung analyse

Vorgenommen wurde eine Bewertung des Nährwertes des Lebensmittelverbrauchs, seine Entwicklung und das erreichte Niveau, und zwar in Bezug auf die Energie, die hauptsächlichsten Nährwerte, Mineralstoffe und Vitamine. Das Ziel ist das Aufzeigen der Entwicklung des Nährwertes (Kaloriengehaltes), wobei vom globalen Lebensmittelverbrauch von 1975 an, insbesondere aber in den Jahren 1981—1987 ausgegangen wird, sowie die Bewertung dessen, wie die angegebenen Trends den gesundheitlichen Empfehlungen entsprechen und welche Wege es gibt für die Lösung der aufgetretenen Disproportionen.

Adresy autorů:

Ing. Ján Kušiak, CSc., ing. Iľona Mrháľková, Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Mánesova 75, 120 58 Praha 2

Ing. Vladimír Nosek, Federální statistický úřad, Sokolovská 142, 186 13 Praha 8

Řada států přijala už před lety zásady výživy obyvatelstva, v nichž jsou vyjádřeny naléhavé a aktuální nutriční problémy. Obvykle se jim říká směry nebo směrnice (anglicky guidelines), v Nizozemsku nazvali obdobný materiál „výživová politika“. V několika státech vypracovali vedle směrů výživy ještě cíle výživy, v nichž se upřesňují požadavky, jež mají být v daném časovém intervalu splněny — o kolik se má snížit počet obyvatel s vysokou hladinou cholesterolu v krvi, podíl osob obézních, o kolik se má v průměru snížit obsah tuku v potravinářských výrobcích atd.

Ve většině států vydává směry výživy některý ze státních orgánů, v USA např. ministerstvo zemědělství s ministerstvem zdravotnictví a sociálních věcí, v Nizozemsku ministerstvo sociálních věcí, zdravotnictví a kultury, v Austrálii i v Kanadě ministerstvo zdravotnictví, v Maďarsku Komitét nutričních věd Maďarské akademie věd společně s Národním ústavem hygieny potravin a výživy a Maďarskou společností výživy. V ČSSR vypracovalo směry výživy obyvatelstva předsednictvo Společnosti pro racionální výživu začátkem roku 1986 a o tři roky později je inovovalo.

Není bez zajímavosti srovnat směry výživy některých států navzájem a pokusit se vytipovat, která nutriční témata považují v tom kterém státě za nejvíce aktuální. Výživová doporučení pro obyvatelstvo se vydávají od sedmdesátých let a s postupem doby se vydaná doporučení jen málo mění, spíše se upřesňují a rozšiřují o podklady (Department of National Health and Welfare 1974, 1977, 1983).

KANADSKÉ SMĚRY VÝŽIVY

V základním doporučení se radí jíst vyváženou stravu, jejíž složení je podrobně popsáno v jiném materiálu, nazvaném Canada's Food Guide (Supply and Services Canada 1982) a rozšiřovaném ve velkých nákladech různými cestami. Dalším tématem je doporučení snížit energetický příjem z tuků na 35 energetických procent a zařazovat do jídelníčku také potraviny bohaté esenciálními nenasycenými mastnými kyselinami. Další zařazené téma mluví o přednostním zařazování celozrnných výrobků, ovoce a zeleniny do jídelníčku a minimalizování spotřeby alkoholu, soli a cukru. Poslední téma se týká prevence a kontroly obezity cestou snížení energetického příjmu a zvýšení fyzické aktivity. Při omezení energetické dávky je třeba dát pozor, aby nedošlo k nedostatku některých vitamínů a nerostných látek.

Výběr zařazených témat se zdá omezený, je však nutno vidět, že některá doporučení se rozpadají na řadu dílčích. Týká se to zejména prvního bodu, kde se doporučuje stravovat se podle vydaných a obecně rozšířených materiálů. V textu se odkazuje také na další materiály, a zejména na dokument vydaný ministrem zdra-

votnictví, nazvaný Nové perspektivy pro zdraví Kanadčanů (Department of National Health and Welfare 1974). Uvádí se v něm řada důkazů svědčících pro nutnost snížit riziko tzv. civilizačních chorob a pozornost je zaměřena hlavně na nemoci srdce a cév, jež jsou u kanadského obyvatelstva staršího 45 let na prvním místě příčin úmrtnosti. Cituje i z elaborátu komise pro výživu a kardiovaskulární choroby, kde jsou zásady prevence výživou probrány detailně, a dále kanadské výživové doporučené dávky, vydané rovněž ministerstvem zdravotnictví (Health and Welfare). Zajímavé je, že s výživovými doporučenými dávkami pracují nejen další ministerstva, ale i profesionální útvary, místní a regionální instituce (Beare-Rogers 1984).

Z myšlenek, které jsou v materiálu zmíněny, aspoň některé: Doporučené množství thiaminu, riboflavinu, niacinu a esenciálních mastných kyselin je v populačních skupinách závislé na energetické dávce, avšak v žádné skupině by nemělo být nižší, než kolik odpovídá 8 400 kJ. Jako základní požadavek se označuje ve skupinách s nižším energetickým příjmem výběr vhodných, tj. nutričně cenných potravin. Snížení energetického podílu tuků alespoň na 35 % se označuje jako minimální, doporučuje se však snížení na 30 %, čímž by se spotřeba tuků dostala na úroveň obvyklou před půlstoletím.

Platným výživovým doporučeným dávkám se více blíží spotřeba potravin ze sedmdesátých let. Doporučuje se dále snížit spotřebu saturovaných tuků a zvýšit spotřebu tuků s obsahem esenciálních nenasycených mastných kyselin. Jsou doporučeny i hlavní zdroje, přičemž se sleduje hlavně obsah kyseliny linolové.

Jako hlavní zdroje nenasycených mastných kyselin se uvádějí rostlinné oleje (salátové) a margaríny. Jako velmi dobrý zdroj linolové kyseliny se kupodivu uvádějí kanadská kuřata, což může být dáno zejména druhem krmení. Margaríny se posuzují kriticky a upozorňuje se na značné rozdíly mezi různými výrobky. V některých je méně než 5 % linolové kyseliny. Se vzrůstem obsahu trans-kyselin klesá obsah kyseliny linolové, a proto se doporučuje výrobcům, kteří byli rovněž seznámeni s výživovými doporučeními, snížit obsah trans-kyselin. Konstatuje se, že s prosazením tohoto požadavku jsou zatím problémy ze strany producentů.

Kanadské výživové doporučené dávky uvádějí množství kyseliny linolové, avšak v původním materiálu se uvažuje také o kyselině alfa-linolenové. Jako přiměřené se jeví množství 0,5 %. Obsah kyseliny linolenové se uvádí v tabulkách složení potravin jenom zřídka, je však obsažena i v potravinách velmi chudých tukem, např. v některých druzích zeleniny. Množství 150 g chleba může tělu poskytnout 30–100 mg kyseliny linolenové.

Není uváděno množství cholesterolu, přestože odborná komise pro výživu a kardiovaskulární choroby doporučuje nejvýše 400 mg denně. Kanadská studie primární prevence koronární choroby srdeční potvrdila vztah mezi cholesterolem v séru a kardiovaskulárními chorobami. Studie z Ottawy prokázala mimo jiné vzrůst hladiny triglyceridů i celkového cholesterolu s věkem, jakož i vzrůst kardiovaskulárního rizika s věkem.

Kanadská nutriční doporučení komentují radu zvýšit spotřebu celozrnných potravin, ovoce a zelenin a navíc radí minimalizovat spotřebu alkoholu, kuchyňské soli a cukru. V materiálu jsou zmíněny i některé nálezy ze studie o spotřebě alkoholu z roku 1981. Jenom jako zajímavost si uvedme, že nejméně alkoholu se pije ve středu a daleko nejvíce v sobotu, což platí o mužích i ženách.

Kanadská nutriční doporučení akcentují prevenci obezity, a to jak omezením přejídání, tak i zvýšením tělesné aktivity. Největší výskyt obezity byl zaznamenán u starších žen.

V materiálech se hovoří o určitém rozpětí doporučených dávek pro jednotlivé živiny i ochranné látky a zdůrazňuje se, že nejvíce pozornosti je třeba věnovat hor-

ní hranici. Jako důvod se uvádí tendence k nadměrné tělesné hmotnosti a závažný výskyt chorob spojených s nadbytkem jídla. Závěrem se konstatuje, že nutriční doporučení musí odrážet jak situaci ve spotřebě potravin, tak i zdravotní stav obyvatelstva.

MAĎARSKÉ SMĚRY VÝŽIVY

Nedávno vydané směry výživy pro obyvatele MLR jsou formulovány krátce a podobně jako naše směry výživy obyvatelstva uvádějí hlavní témata. První téma doporučuje jíst pestrou a rozmanitou stravu v různých úpravách a nelpět na navyklých chuťově přitažlivých pokrmech. Druhé doporučení radí vyhýbat se většímu množství tuků, používat přednostně rostlinné oleje a rostlinné jedlé tuky. Dále se doporučuje preferovat způsoby kuchyňského zpracování bez tuku nebo jen s malým množstvím tuku. Radí se méně obvyklý postup při zahušťování pokrmů. Další téma mluví proti nadbytku kuchyňské soli, proti přisolování pokrmů u stolu a proti konzumu silně solených potravin. Následuje rada na omezení spotřeby cukru, vynechávání sladkých jídel mezi hlavními denními jídly. Kávu a čaj, je-li to nutné, sladit umělými sladidly.

V dalším bodu se radí vypít denně asi půl litru mléka a denně mít na talíři mléčné výrobky různého typu. Dávat přednost produktům s nízkým obsahem tuků. Následuje doporučení jíst denně nebo i vícekrát denně ovoce a zeleninu, přednostně v syrové podobě, a to po celý rok.

Další téma je věnováno příkrmu a doporučuje se v něm, aby byl stále na stole celozrnný chléb, aby lidé dávali přednost bramborům před rýží a těstovinami. Poté je zařazeno doporučení jíst čtyřikrát nebo pětkrát za den a vyvarovat se příliš obilných denních jídel. Vyzdvihuje se požadavek jíst v klidném příjemném prostředí, dávat přednost čerstvě připraveným pokrmům a vyhýbat se ohřívání i udržování pokrmů v teplém stavu po delší dobu. Je připojena rada jíst každý den zhruba ve stejnou dobu.

Předposlední téma mluví proti alkoholickým nápojům a připomíná nejen jejich škodlivost, ale i nemalý energetický přínos. V posledním bodu se doporučuje jíst vyváženou stravu a uvádí se, že žádná potrava ani pokrm nejsou zakázány, některé však zaslouží přednost, zatímco jiné by bylo správnější v jídelníčku potlačovat. Doporučuje se preferovat ovoce, zeleninu, mléko a mléčné výrobky s nízkým obsahem tuku, ryby, celozrnný chléb a brambory.

Střídmost se doporučuje u těchto potravin: libová masa, málo tučné masné výrobky, normální mléčné výrobky a výrobky se zvýšeným obsahem tuku, tuky, vejce, sladkosti. Omezovat by se měly: cukrovinky, zmrzlina, potraviny s větším obsahem cukru včetně zavařenin a džemů, tučná masa a pokrmy, smetana, cukr, slazené nealkoholické nápoje, sůl, alkoholické nápoje – pivo, víno a lihoviny.

V připojeném textu se radí sledovat energetickou hodnotu potravinářských výrobků na obalech, orientovat se i v jejich složení a obsahu důležitých živin. Následují doporučení, které potraviny zařazovat do jídelníčku na jednotlivá denní jídla.

Maďarské směry výživy naznačují, že problémy výživy obyvatelstva jsou podobné jako u nás, což ostatně potvrzuje i srovnání průměrné spotřeby potravin.

Také ve Švédsku mají v poslední době velmi podobné problémy s výživou obyvatelstva a s jejími důsledky jako my: nadměrný energetický příjem, vysoká spotřeba saturovaných tuků, cukru, soli aj. V roce 1983 ustavila švédská vláda komisi, jejímž úkolem bylo formulovat návrhy pro výživovou politiku státu na následujících 10–15 let. V rámci této komise pracovalo několik pracovních skupin expertů a také skupina odborníků pro výživu a zdraví. Směry výživy však byly vydány už dříve (Swedish National Food Administration 1981).

Pracovní skupině odborníků pro potraviny uložila vláda navrhnout podmínky, při nichž by obyvatelstvo mělo přístup k potravinám z hlediska zdraví žádoucích, a to za rozumné ceny. Vlastní výběr má být ponechán spotřebitelům. Odborníci měli za úkol vyjádřit, které změny ve spotřebě jsou žádoucí z hlediska zdraví a jaké jsou možnosti ovlivnění spotřeby a také výroby potravin a potravinářských surovin. Muselo se vzít v úvahu především kvantitativní hledisko, tj. množství potravin potřebné pro obyvatelstvo. Ve zprávě se uvádí řada příkladů, např. z Norska, které už v té době zaznamenalo významné úspěchy ve výživové politice (Bruce 1987).

Skupina odborníků formulovala ve svém elaborátu postupné směry a cíle nutriční politiky, a to ve dvou stupních: jako rozumné změny do roku 1990 a konečné cíle pro rok 2000:

1. Přizpůsobení energetického příjmu potřebě, což znamená i snížení počtu osob s nadměrnou hmotností.
2. Příjem bílkovin má zůstat zhruba na nezměněné úrovni.
3. Spotřeba tuků se má snížit asi o 5 energetických procent a potom do roku 2000 na takovou úroveň, aby tuky hradily asi 30 % přijímané energetické dávky. Žádoucí je posun poměru nasycených a vícenasycených mastných kyselin ve prospěch druhých.
4. Spotřeba cukru se má snížit asi o 3 % energetické dávky. K dalším opatřením je třeba získat více podkladů.
5. Spotřeba škrobů má vzrůst, aby byl uhrazen energetický úbytek ve spotřebě cukru a tuků. Tento nárůst má představovat 8 % energetické dávky nebo asi 60 g na osobu v roce 1990. Vzrůst spotřeby škrobu má pokračovat i po tomto roce tak, aby v roce 2000 hradil škrob asi 45–50 % energetického příjmu.
6. Spotřeba vlákniny potravy má vzrůst o 7–8 g v roce 1990 a později o takové množství, aby v roce 2000 činila spotřeba 30–35 g na osobu a den.
7. Spotřeba soli má poklesnout o 1–2 g denně do roku 1990 a dále tak, aby průměrná denní spotřeba soli v roce 2000 činila 7–8 g.
8. Spotřeba alkoholu má klesnout.

Aby byla uvedená doporučení realizovatelná, navrhli odborníci řadu opatření včetně změn ve složení potravin. Bylo kupř. doporučeno, aby máslo a margaríny směly obsahovat minimálně 75 % tuku a nikoliv 80 %, jak tomu bylo doposud. Navržený systém označování potravin měl nejjednodušším způsobem vyjádřit obsah některých složek, např. tuků: L – nízký, M – střední, H – vysoký

SKANDINÁVSKÁ VÝŽIVOVÁ DOPORUČENÍ

Vedle zmíněného elaborátu expertů byla vypracována výživová doporučení, přijatá nejen ve Švédsku, ale i v ostatních skandinávských státech. Tato doporučení vycházejí ze dvou základních pozic:

1. Úhrada základních fyziologických potřeb každého jedince.
2. Vytvoření předpokladů pro udržení zdraví a pro snížení rizika chorobných stavů spojených s výživou.

Většina zařazených doporučení je určena dospělým a dětem od tří let. Výživové potřeby se nejlépe uspokojí smíšenou stravou, jež obsahuje denně listovou zeleninu, ovoce, brambory a kořenovou zeleninu, mléčné produkty, maso, ryby nebo vejce, obiloviny, tuky. Jistě není míněna rovnocenná záměna, ale spíše střídání dvou nestejných potravin.

V letech 1968–1969 uspořádaly vládní orgány rozsáhlou akci Výživa a pohyb, jejímž cílem bylo dát obyvatelstvu více příležitosti ke zlepšení a upevnění zdraví. Byla vytvořena skupina medicínských odborníků, jejímž hlavním úkolem bylo formulování vědeckých podkladů pro informace o výživě a tělesné aktivitě. Základní informace vypracované zmíněnou skupinou byly publikovány v nákladu 105 000 exemplářů. Závěry respektoval i potravinářský průmysl a oficiální organizace. Materiál vyšel znovu v dalších vydáních, byl v roce 1984 sladěs doporučeními komise zabývající se rakovinou a s elaborátem komise expertů pro výživu a zdraví. Z materiálů vyplývá, že práce byly přijaty s největší vážností a respektem.

Byly vypracovány směry výživy jednak pro obyvatelstvo, jednak pro výrobce potravin a potravinářských surovin, také však pro společné stravování. Soubor doporučení pro dospělé obyvatelstvo zahrnuje tato témata:

1. Svalovou činnost menší intenzity má provozovat každý dosti často a pravidelně, nejlépe denně.
2. Je třeba vyvarovat se nadměrné tělesné hmotnosti přizpůsobením příjmu potravy energetickému výdeji. Pro většinu lidí to znamená zvýšení fyzické aktivity.
3. Spotřeba tuků nemá překročit 35 % z celkového příjmu energie. Pro většinu lidí to znamená snížení spotřeby tuků. Toto snížení se má uskutečnit především omezením spotřeby nasycených tuků, což příznivě ovlivní poměr vícenenasycených a nasycených mastných kyselin. Po čase by tuky měly hradit nejvýše 30 % energetického příjmu.
4. Spotřeba rafinovaných cukrů by měla hradit nejvýše 10 % energetického příjmu, což je zvláště důležité u osob s nízkou energetickou potřebou.
5. Denní spotřeba vlákniny má být nejméně 30 g denně.
6. Příjem energie má být z větší části než dosud hrazen potravinami bohatými na škrob, např. chlebem a jinými moučnými výrobky, brambory, kořenovou zeleninou a rýží.
7. Denní příjem kuchyňské soli má činit nejvýše 7–8 gramů.
8. Spotřeba alkoholu se má omezit nebo zcela vynechat.
9. Denně se mají jíst potraviny ze sedmi specifikovaných skupin (maso, masné výrobky, ryby a vejce – mléko a mléčné výrobky – tuky a oleje – ovoce – listová zelenina – kořenová zelenina a brambory – chléb a další výrobky z mouky).
10. Je třeba vyvarovat se delšího smažení masa a ryb.
11. Denní příjem potravy má být rozdělen do tří hlavních jídel a jednoho nebo dvou menších. Snídaně je důležitým denním jídlem a má hradit asi čtvrtinu denního energetického příjmu.

Zajímavá jsou i doporučení pro potravinářský průmysl, jež byla publikována i cíleně distribuována:

1. Dát na trh vedle tradičních potravin i obdobné potravinářské výrobky s nižším obsahem tuku.
2. Usilovat o co nejčastější používání vysokovymílané mouky.
3. Zvýšit obsah kyseliny askorbové ve vhodných výrobcích.

4. Usilovat o snížení obsahu soli v potravinářských výrobcích (sýrech, chlebu a pečivu, soleném mase, polévkách, zeleninových konzervách).

5. Usilovat o šetrné zacházení s potravinami, aby byl uchován obsah vitamínů i nutriční hodnota.

6. Označovat výrobky tak, aby spotřebitel mohl snadno zjistit obsah tuků, cukru a soli.

Pro zařízení společného stravování jsou určena následující doporučení:

1. Stanovit energetickou hodnotu, obsah tuků, bílkovin a sacharidů v normální porci.

2. Vyhnout se udržování pokrmů bohatých vitamínem C po delší dobu v teplem stavu, což se týká zejména brambor a zeleniny.

3. Omezovat používání tuku během přípravy stravy a jejího podávání. Vynechat tučné šťávy a omáčky. Nechat ze smažených potravin odkapat tuk před podáváním. Na chléb a chlebičky mazat tuky s vyhovujícím poměrem nasycených a v-cenenasycených mastných kyselin.

4. Usilovat o zařazování potravin obsahujících různé zdroje vlákniny. Kousek celozrnného chleba bez pomazánky podávat ke každému jídlu.

5. Do každého denního jídla mají být zařazeny i čerstvé, vitamínem C bohaté druhy zeleniny nebo ovoce.

6. Omezovat používání kuchyňské soli během přípravy stravy.

Za pozornost stojí i akce, kterou připravily a realizovaly krajské zdravotnické orgány s Univerzitou v Uppsale a jež měly zlepšit zdravotní stav obyvatel oblasti zvané Västerbotten. Akce byla zařazena do světového projektu Světové zdravotnické organizace nazvaného Monika, zaměřeného na prevenci kardiovaskulárních chorob. Na projektu se podílí 40 různých výzkumných center v celém světě. Jde o dlouhodobou akci, v jejímž rámci má být největší množství práce vykonáno v letech 1985–1994.

SMĚRY VÝŽIVY VE SPOJENÝCH STÁTECH AMERICKÝCH

Ve Spojených státech amerických byly před časem vypracovány dva materiály – tzv. Dietary Goals a Dietary Guidelines, přičemž druhý materiál je míněn pro nejširší vrstvy obyvatelstva a byla mu dána velká popularita (U. S. Department of Agriculture, U. S. Department of Health and Human Services 1985). Jsou v něm zahrnuta tato doporučení:

1. Jez rozmanitou pestrou stravu, zahrnující i ovoce, zeleninu, celozrnný nebo obohacený chléb a jiné moučné produkty, mléko, sýry, jogurt a jiné mléčné výrobky, maso, drůbež, ryby, vejce a luštěniny.

2. Udržuj si žádoucí tělesnou hmotnost. Doporučuje se udržet si zhruba takovou hmotnost, jakou měl člověk v 25 letech. V rámci tohoto doporučení jsou připojeny rady: jez pomalu – ber si malé porce – nepřidávej si jídlo! Je připojen i kusý návod, jak snížit nadměrnou hmotnost.

3. Vyvaruj se nadbytku tuků, saturovaných tuků a cholesterolu.

4. Jez potraviny s přiměřeným množstvím škrobu a vlákniny.

5. Vyvaruj se většího množství cukru.

6. Vyvaruj se nadbytku sodíku, tj. hlavně kuchyňské soli. Upozorňuje se i na skutečnost, že sodík je obsažen i v jiných poživatinách, např. v pečivových prášcích, v různých ochucovadlech, v některých lécích apod. Doporučuje se používat namísto kuchyňské soli některá mírná koření a natě, avšak omezovat hořčici, sójovou omáčku, dressinky aj.

7. Pijеш-li alkoholické nápoje, pij s mírou.

V celém materiálu není zmínka o tom, že by se doporučovalo snížení spotřeby masa, přestože to někteří reformisté tvrdí. Bohužel toto tvrzení opakují i poté, co dostali americké směry výživy k nahlédnutí. Nesprávné je i doporučení jednoho z nich, a to zvýšení spotřeby cukru. Pátý bod směrnic výživy USA říká: „Vyvaruj se nadbytku cukru.“

V bodu věnovaném problematice tuků a cholesterolu se říká doslova: „Tato doporučení nemají v úmyslu zakazovat žádnou specifickou potravinu a odrazovat od spotřeby rozmanitých potravin. Mnohé potraviny, jež obsahují tuk a cholesterol, poskytují také bílkoviny vysoké kvality a mnohé nezbytné vitamíny a minerální látky. Můžeš jíst tyto potraviny ve střídavém množství, dokud není příjem tuků a cholesterolu nadměrný. Jako zdroje bílkovin si vybírej libové maso, ryby, drůbež, fazole a hrách. Používej sbírané a nízkotučné mléko i mléčné výrobky. Střídmě používej vaječné žloutky a vnitřnosti.“

V jiném materiálu, který má oficiální charakter, jsou uloženy konkrétně formulované a termínované úkoly (O'Connor a Campbell 1986). Ukládá se např. do roku 1990 snížit počet dospělých se zvýšenou hladinou sérového cholesterolu (nad 230 mg/100 ml) na polovinu. Není to úkol malý uvážíme-li, že v první polovině sedmdesátých let bylo takových jedinců 35 %.

Do stejné doby je uloženo, aby polovina dospělých osob s nadměrnou tělesnou hmotností dodržovala redukční režim, zahrnující jak vhodnou dietu, tak i fyzickou aktivitu. Obezita nad 120 % žádoucí hmotnosti nemá v roce 1990 postihovat více než 10 % dospělého obyvatelstva. V první polovině sedmdesátých let mělo tělesnou hmotnost nad 120 % žádoucí hmotnosti 14 % dospělých mužů a 24 % dospělých žen. Spotřeba sodíku se koncem sedmdesátých let pohybovala mezi 4 a 10 gramy denně, do roku 1990 má klesnout nejméně na 3 až 6 gramů. Je uloženo podpořit kojení tak, aby v roce 1990 kojilo při propuštění z porodnice 75 % matek, v 6 měsících věku dítěte ještě 35 % matek. V roce 1978 činila odpovídající čísla 45 % při odchodu z porodnice a 21 % v 6 měsících věku dítěte (Select Committee on Nutrition and Human Needs 1977).

AUSTRALSKÉ SMĚRY VÝŽIVY

Australské ministerstvo zdravotnictví vydalo v roce 1982 Směry výživy pro Australany (Australian Government Publishing Service 1982) a publikovalo je v obrovském nákladu. V tomto materiálu jsou zařazena tato témata:

1. Podporuj kojení.
2. Dávej přednost stravě s bohatým výběrem potravin.
3. Kontroluj svoji tělesnou hmotnost.
4. Vyhýbej se příliš vysoké spotřebě tuků.
5. Vyhýbej se příliš vysoké spotřebě cukru.
6. Jez více chleba a cereálií (přednostně celozrnných), zeleniny a ovoce.
7. Omezuj spotřebu alkoholu.
8. Používej méně kuchyňské soli.

Už první pohled a letmé srovnání s našimi směry výživy obyvatelstva ukazuje na blízkost doporučené tematiky. V našich doporučeních není zařazeno podporování kojení, avšak není pochyb o tom, že je i u nás aktuální a žádoucí. Touto problematikou se však v našem státě zabývají spíše pediatři, přestože je to téma celospolečenského významu.

Při doporučování pestré stravy rozdělili australští pracovníci potraviny do pěti skupin podobně jako u nás:

1. Chléb — cereálie.
2. Zelenina a ovoce.

3. Maso a jeho alternativy.
4. Mléko a mléčné produkty.
5. Máslo a rostlinné tuky.

V materiálu je zařazeno vedle vlastních doporučení i základní poučení o vztahu některých nutričních faktorů k vybraným chorobným stavům: zubnímu kazu, otýlosti, ischemické chorobě srdeční, hypertenzi aj.

NIZOZEMSKÉ SMĚRY VÝŽIVY

Nizozemská doporučení jsou zpracována do obsáhlého, téměř stostránkového materiálu, nazvaného Potravinová a výživová politika v Nizozemsku (Information Service of the Ministry of Welfare, Health and Cultural Affairs 1984). Bylo by neúnosně rozsáhlé snažit se o vystižení celého obsahu, a tak jen několik vět ze statí o jednotlivých potravinových skupinách:

Spotřeba masa, masných výrobků, drůbeže a ryb v posledních desetiletích stoupla, avšak nyní stoupá méně strmě. Zdůrazňuje se nutnost snížit obsah tuku ve snaze omezit příjem saturovaných tuků.

V průběhu padesátých let byla spotřeba ryb relativně nízká, a to kolem 10 kg na hlavu a rok, avšak od roku 1970 postupně stoupala téměř na 15 kg. Upozorňuje se, že rybí maso poskytuje nejen bílkoviny, ale i vitamín A, D a E a minerální látky (jód, fluor a selen). Zdůrazňuje se obsah vícenenasycených mastných kyselin (s výjimkou rybích jater).

Spotřeba cukru lehce poklesla od začátku sedmdesátých let (ze 43,3 kg v roce 1970 na 40,6 kg v roce 1980). Kolem 23 % z toho se použije v domácnosti a zbytek je zpracován do potravinářských výrobků.

Hodně místa je věnováno stravovacímu zvyklostem a problematice spotřebních návyků jednotlivých skupin obyvatelstva včetně národnostních menšin.

Našli bychom ještě řadu dalších států, kde byly vytipovány a vyhlášeny směry výživy obyvatelstva, třebaže se jim někdy říká trochu jinak. Důležité je ovšem začít nejen s vyhlášením, ale také s prosazováním. Na to nestačí jenom pracovníci ve výživě a ve zdravotní výchově. Úspěch můžeme očekávat jenom tehdy, seznámí-li se s tematikou široké vrstvy obyvatelstva, přijmou je za své a spojí-li své síly při jejich prosazování několik resortů, jejichž činnost se výživy obyvatelstva i jejího odrazu na zdraví nejvíce dotýká. I tak je to úkol nelehký a vysloveně dlouhodobý.

ČESKOSLOVENSKÉ SMĚRY VÝŽIVY

Společnost pro racionální výživu vypracovala v roce 1986 Směry výživy obyvatelstva ČSR a rozšířila je nejen mezi své členy (Směry výživy obyvatelstva ČSR 1986). Ke každému zařazenému tématu bylo publikováno množství podkladových materiálů a argumentů (Hejda 1986a, b, c, Ošancová 1986a, b, c, Skála 1987). V roce 1989 byly směry výživy inovovány, vytvořeny společně se Slovenskou společností pro racionální výživu a zahrnují tato doporučení:

1. Snížit energetický příjem.
2. Snížit spotřebu tuků a cholesterolu.
3. Snížit spotřebu cukru.
4. Snížit spotřebu kuchyňské soli.
5. Omezit pití alkoholických nápojů.
6. Zvýšit spotřebu nestravitelné vlákniny.
7. Zvýšit spotřebu vitamínu C.

8. Změnit strukturu stravy a stravovací zvyklosti.
9. Změnit jídelníček, jíst střídavě.
10. Diferencovat — žít se nesejně.

ZÁVĚR

Porovnání témat zařazených do směrů výživy pro obyvatelstvo různých států ukazuje, že aktuální problematika spotřeby potravin je velmi blízká a podobná. Řada doporučení je totožná. Československé směry výživy pro obyvatelstvo se neliší od směrů řady uvedených států. Na rozdíl od několika států není v československých směrech zařazeno kojení, neboť tato problematika je doménou pediatrii.

Literatura

- BEARE-ROGERS, J. L.: Dietary Goals and Recommendation in Canada. Journal of the Canadian Dietetic Association, 1984, No. 4, pp. 326–329.
- BRUCE, A. P. E.: The implementation of dietary guidelines. Am. J. Clin. Nutr., 1987, No. 45, pp. 130–1382.
- HEJDA, S.: Snížit energetický příjem! Výživa lidu, 41, 1986a, s. 81–82.
- HEJDA, S.: Snížit spotřebu tuku! Výživa lidu, 41, 1986b, č. 8, s. 113–114.
- HEJDA, S.: Zvýšení spotřeby vitamínu C. Výživa lidu, 41, 1986c, č. 11, s. 161–162.
- O'CONNOR, J.—CAMPBELL, T. C.: Dietary Guidelines. In: Dietary Fat and Cancer. Alan R. Liss Inc., 1986, pp. 731–771.
- OŠANCOVÁ, K.: Snížení spotřeby kuchyňské soli. Výživa lidu, 41, 1986a, č. 7, s. 97–98.
- OŠANCOVÁ, K.: Snížit spotřebu cukru! Výživa lidu, 41, 1986b, č. 10, s. 145–146.
- OŠANCOVÁ, K.: Zvýšit spotřebu nestravitelné vlákniny! Výživa lidu, 41, 1986c, č. 12, s. 177–178.
- SKÁLA, J.: Problémy související s alkoholem v ČSSR. Výživa lidu, 42, 1987, č. 6, s. 83–84.
- Australian Government Publishing Service, Canberra 1982.
- Department of National Health and Welfare. Health and Welfare, Canada 1974. A new perspective on the health of Canadians. Ottawa 1974.
- Department of National Health and Welfare. Health and Welfare, Canada 1977. Nutrition Recommendations for Canadians. Ottawa 1977.
- Department of National Health and Welfare. Health and Welfare, Canada 1983. Recommended nutrient Intakes for Canadians. Ottawa 1983.
- Information Service of the Ministry of Welfare, Health and Cultural Affairs: Food and Nutrition. Policy 1984.
- Select Committee on Nutrition and Human Needs. United States Senate: Dietary Goals for the United States. Second Edition. Washington D. C., Government Printing Office 1977.
- Směry výživy obyvatelstva ČSSR. Výživa lidu, 41, 1986, č. 4, s. 49–50.
- Supply and Services Canada, Health and Welfare Canada. Canada's Food Guide Handbook (revised). Ottawa 1982.
- Swedish National Food Administration: Swedish Nutrition Recommendations. Uppsala 1981.
- U. S. Department of Agriculture. U. S. Department of Health and Human Services: Dietary Guidelines for Americans. Home and Garden Bulletin, 1985, No. 232.

Došlo 2. 3. 1989

HEJDA S., Institut hygieny a epidemiologie, Praha

Směry výživy u nás a ve světě

Zeměd. Ekon., 35, 1989, č. 11, s. 879–888. — lit. 20, res. čes., rus., angl., něm.

ČSSR, vyspělé státy, potraviny, spotřeba, doporučení vyživová, zdravotní výchova, propagace, analýza srovnávací

Jsou vystiženy zásady směrnic výživy pro obyvatele několika států s dostatkem až nadbytkem potravin (Kanada, Maďarsko, Švédsko, Skandinávie, USA, Austrálie, Nizozemsko) a srovnávání s obdobnými doporučeními v ČSSR. Srovnání vyznívá v závěr, že v průmyslově vyspělých státech s dostatkem potravin pro všechny obyvatele jsou vyživová doporučení velmi podobná a v řadě témat totožná s našimi.

ХЕЙДА С., Институт гигиены и эпидемиологии, Прага

Развитие питания населения в нашей стране и в мире

Zeměd. Ekon., 35, 1989, № 11, с. 879—888. — лит. 20, рез. чешск., русск., англ., нем.

ЧССР, развитые страны, продукты питания, потребление, рекомендации в области питания, медицинское воспитание, пропаганда, международное сопоставление

Характеризуются принципы основных направлений в области питания населения в нескольких странах с достатком или избытками продовольствия (Канада, Венгрия, Швеция, Скандинавия, США, Австралия, Нидерланды) и сопоставляются с аналогичными рекомендациями в ЧССР. На основе анализа приводится заключение, что в экономически развитых странах с достатком продовольствия для всего населения рекомендации в области потребления отдельных продуктов питания весьма схожи, а в ряде случаев аналогичны с нашими.

HEJDA S., Institute of Hygiene and Epidemiology, Praha

Trends of Nutrition in our Country and in the World

Zeměd. Ekon., 35, 1989, No. 11, pp. 879—888. — refs 20, summaries in cs, ru, en, de

Czechoslovak Socialist Republic, developed countries, food, consumption, nutritive recommendations, health education, advertising, international comparison

There are expressed the principles of guidelines for food of the people of some states with sufficient amount or surplus of food (Canada, Hungary, Sweden, Scandinavian states, USA, Australia, the Netherlands) and they are compared with analogous recommendations in the CSSR. The comparisons result in a conclusion that industrially developed countries having plenty of food for the whole population have nutritive recommendations very similar and in many countries identical with ours.

HEJDA S., Institut für Hygiene und Epidemiologie, Praha

Entwicklungsrichtungen der Ernährung in der Welt und bei uns

Zeměd. Ekon., 35, 1989, Nr. 11, S. 879—888. — Lit. 20, Zus. in Tschech., Russ., Engl., Dtsch.

ČSSR, entwickelte Länder, Lebensmittel, Verbrauch, empf. Lebensmittelmengen, gesundh. Erziehung, Propaganda, intern. Vergleiche

Erfaßt werden die Grundsätze der Ernährung der Bevölkerung einiger Länder mit genügend bis übermäßigen Mengen von Lebensmitteln (Kanada, Ungarn, Schweden, USA, Australien, Holland). Diese werden mit gleichgearteten Empfehlungen in der ČSSR verglichen. Dies mündet ein in die Schlußfolgerung, daß in den industriell entwickelten Ländern mit genügend Lebensmitteln die Empfehlungen für alle Einwohner sehr ähnlich sind. Bei einigen Bereichen stimmen sie mit den tschechoslowakischen überein.

Adresa autora:

MUDr. Stanislav Hejda, DrSc., Institut hygieny a epidemiologie, Šrobárova 48, 100 42 Praha 10

Vycházíme z rozboru spotřebitelského hodnocení výzkumu veřejného hospodářského mínění, který je dlouhodobě prováděn Výzkumným ústavem obchodu v rámci výzkumu spotřební oblasti výživy.

Díky víceletému sledování vývoje spotřební úrovně, spotřebitelské poptávky, stravovacích zvyklostí a hodnocení trhu potravinářských výrobků můžeme na konkrétních datech provádět v různých stupních zobecňování požadavků, které by vedly k rovnovážnému trhu a k průběžnému zabezpečení potřeb obyvatelstva.

V této souvislosti považujeme za nutné upozornit na skutečnost, že naše ekonomika dosud stavěla na tzv. automatickém uspokojování potřeb obyvatelstva. Nedívala se na potřeby jako na celostní systém a upřednostňovala prioritu tzv. ekonomických zákonitostí. Extenzita ekonomiky a „železné“ zákony společenského pokroku převážily tak, že člověk-spotřebitel začal sehrávat podružnou úlohu a cíle spotřeby se podřizovaly těmto ekonomickým zákonitostem.

Praktický dopad tohoto uspořádání hospodářských mechanismů vedl k rozvázání kontaktu s živými potřebami lidí a k určitému samoučelnému chodu. Zabezpečování základních potřeb se dělo a dosud děje plošným pokrýváním formou direktivního plánování, ve kterém jsou funkce trhu jako míry účinnosti vytvořených hodnot oslabeny, resp. zrušeny. Konkrétní prosazování potřeb člověka se dostává na mimoekonomickou úroveň různých tlaků a žádostí, které jsou pak zpětně převáděny do direktivních ukazatelů plánu. Jedná se o rozdělení na sféru ekonomickou a sociální, o rozdělení sfér výroby a potřeb. Tento stav má rozhodující dopad i na význam uspořádání výzkumu trhu.

Dosavadní hospodářský mechanismus, který lze souhrnně, ale také nepřesně charakterizovat jako direktivní způsob řízení, omezuje rozhodujícím způsobem význam výzkumu potřeb a výzkumu trhu. Souběžně také deformuje veškeré inovační aktivity a plynulý vývoj uspokojování potřeb obyvatelstva.

Typickým projevem direktivního řízení hospodářských procesů jsou podrobné podklady pro plánování, velké množství úvah, koncepcí, přehledů dat atp. Přes všechnu snahu postihnout chod ekonomicko-sociálních procesů se ukázalo jako nemožné převést strukturu potřeb do podrobností plánovacího procesu. Funkčnost výzkumu 70. let spočívá v jeho přebujelé empirii. Zabývá se daty, která již předem mají stanovený řád poznání. Jinak řečeno, základní je již známo, jde jen o podrobný popis a doložení konkrétních projevů lidského jednání ve stanoveném rámci. Výzkumné zprávy z výzkumu trhu a potřeb se pak také stávají apologetickým materiálem již dříve přijatých rozhodnutí a v řadě případů se jedná jen o dokumentaci argumentů pro administrativní aparát.

Je to logické. Výzkum trhu v systému, kde je trh diskvalifikován ve prospěch administrativních direktiv, má jen omezenou poznávací funkci. Stejnou mírou je omezována funkce veřejného mínění v hospodářské oblasti. Proto také do výzkumu veřejného hospodářského mínění v žádném případě nepatří např. otázky, jak spotřebitel hodnotí vývoj životní úrovně, zda důvěřují ekonomické stabilitě státu atp. Tato omezení snad lze z politického hlediska pochopit. Co ale nelze pochopit, je odtržení ekonomického vývoje od stupně uspokojování potřeb. V době, kdy výzkum trhu signalizuje značné zhoršení uspokojování potřeb, zásobování, negativní reakce na vývoj cen, je na druhé straně docilováno poměrně vysokých temp růstu obecných ekonomických ukazatelů.

Spolu s postupující přestavbou se situace v chápání sociálně ekonomické situace dosti změnila. Mění se i chápání úlohy trhu jako místa naplňování rozhodujícího podílu potřeb. Je tu však zatím řada kompromisů ve prospěch direktivního plánování.

Spotřebitel je zatím stále v defenzivě a nevystupuje jako plnohodnotný partner výrobních a obchodních organizací. Celá situace je o to horší, že dosavadní ekonomický vývoj vede ke zhoršování tržní rovnováhy a k přebytku poptávky nad nabídkou. Ale i tak začínají vystupovat do popředí potřeby lidí – nikoliv ve formě deklarace, ale ve formě monitorování rozsáhlé struktury spotřebních požadavků.

V budoucnosti musí nastoupit důvěrný kontakt se spotřebitelem s cílem vyhovět jeho potřebám a jeho potřeby analyzovat tak, aby mohly být plněny ještě dříve, než si je uvědomí v plném rozsahu.

VÝZKUM VEŘEJNÉHO EKONOMICKÉHO MÍNĚNÍ A JEHO VYUŽITÍ V PRAXI

Krátké zamyšlení nad postavením výzkumu trhu v dosavadním hospodářském mechanismu a zvážení změn vyplývajících z procesu přestavby je nezbytné pro osudy výzkumu trhu a využívání informací v ekonomické praxi.

Výzkum trhu používá celou paletu metod. Výzkum veřejného mínění je jednou ze základních metod a je nezbytný pro evidenci spotřeby a zabudování sociálního kontextu, ve kterém se potřeby rozvíjejí a uskutečňují. Je to velmi nákladná záležitost, vyžadující tazatelskou síť nebo panel domácností pokrývající celé území. Výzkumný ústav obchodu se na výzkum veřejného ekonomického mínění zaměřil již před lety, je v tomto oboru jedinou institucí, která zajišťuje tyto ekonomické informace v dlouhodobé časové řadě. Považujeme tuto metodu nejen za jeden z hlavních zdrojů informací o trhu a tržních souvislostech uspokojování potřeb obyvatelstva. Nezbytná je i její funkce všeobecně sociálně politická ve smyslu lidové kontroly činnosti výrobních a obchodních organizací.

Bývá pravidlem, že resortní orgány hodnotí situaci podle vnitřních výsledků svého oboru, bez ohledu na to, jaký je stav v uspokojování poptávky spotřebitelů a potřeb obyvatelstva na reálném trhu. Doba, kdy si mohl příslušný resort zhodnotit svoje výsledky sám a nemusel se při tom ohlížet na spotřebitelskou realitu, postupně mizí. Stejně tak je pryč i doba, kdy se posouzení životní úrovně a úrovně spotřeby považovalo za politicky hájenou záležitost. Každý, kdo upozornil na rozpor mezi tím, co se proklamuje a co je skutečností, byl považován přinejmenším za podezřelého. Dnes je evidentním faktem, že některé skutečnosti ve spotřební a životní úrovni jsme si zastínili natolik, že nejsme schopni podat žádoucí rozbory a návrhy na opatření, které by vycházely z reálných pozic.

V tomto článku se můžeme seznámit jen s některými výsledky. V žádném případě se nemůžeme věnovat kontinuálnímu zhodnocování celého rozsahu faktografie a postojů spotřebitelů, vývoje stravovacích zvyklostí, resp. k nim vztažených konkrétních požadavků na vývoj potravinářského trhu. Vybíráme jen některé skutečnosti, charakterizující výzkum spotřebitelských názorů.

Výzkumů, které jsme věnovali speciálně potravinářským výrobkům, je celá řada. Tyto výzkumy provádíme jednou až dvakrát ročně již více než 10 let jednotnou metodikou. Průběžně tak získáváme spotřebitelské názory a postoje na srovnatelné úrovni. Jsou to dlouhodobé výzkumy, doplňované případovými výzkumy a aktuálními vstupy do terénu podle potřeby zadavatelů. Získáváme z nich další sady podrobnějšího spotřebitelského hodnocení. Přitom se nám nejedná jen o prosté evidování hodnocení postojů a názorů, které jsou samy o sobě zajímavé. Cílem našeho snažení je celková analýza spotřebitelského jednání a s tím spojeného formování spotřebitelské poptávky.

Výchozím typem dlouhodobého výzkumu je tzv. obchodní politika, ve které spotřebitelé hodnotí potravinářský sortiment z různých hledisek obchodní politiky. Potravinářský sortiment je v tomto výzkumu zastoupen 14 skupinami potravinářských výrobků, u kterých spotřebitelé hodnotí postupně: četnost nákupu, důležitost výrobku pro svoji výživu, šíři sortimentu, úroveň zásobování, kvalitu, intenzitu informací (resp. úroveň propagace), množství nákupu a také názor na cenu.

Všechny tyto záležitosti pro všech 14 skupin výrobků reprezentujících potravinářský sortiment hodnotili spotřebitelé prostřednictvím typových postojových škál – např. cenu chleba ve škále nízká, přiměřená, vysoká, velmi vysoká. Procenta odpovědí přepočítáváme do souhrnného hodnocení – salda této škály. Saldo (nebo jinak řečeno souhrnné hodnocení) může mít kladnou nebo zápornou hodnotu podle toho, zda převažují kladné nebo záporné názory spotřebitelů na danou otázku a na daný výrobek. Bodová hodnota udělená odpovědím umožňuje sestavovat žebříčky výrobků podle jednotlivých hodnocených hledisek, ale také provádět další rozbor pro praktické účely posuzování perspektiv jednotlivých dílčích sortimentů potravinářských výrobků.

Za jeden z nejdůležitějších druhů hodnocení považujeme spotřebitelské hodnocení kvality, tj. hodnocení tak, jak kvalitu chápou spotřebitelé, kteří se s ní setkávají v různorodé tržní nabídce všech míst naší republiky. Výzkum je opakován jednou za dva roky. Dotazování probíhá vždy v závěru roku. Příklady výsledků jsou ze spotřebitelského hodnocení ukončeného v roce 1987 (tab. I, II a III).

Jako příklad výsledků výzkumu jsme vybrali právě toto hodnocení kvality, které později spolu s ostatními výsledky slouží k další analýze tržních a spotřebitelských procesů, ke zhodnocení úrovně naplňování potřeby výživy.

Obdobným způsobem jako kvalita výrobku jsou hodnoceny i další okolnosti, tak jak jsme se již o nich zmínili. V dalším stupni rozboru dochází k zjišťování vztahu mezi jednotlivými „větvemi“ hodnocení, tj. zjišťuje se, jak závisí hodnocení ceny na hodnocení kvality, úroveň zásobování např. na intenzitě propagace, jak působí intenzita potřeby na intenzitu poptávky atp.

Typ výrobku	Rok	Kvalita výrobku (potravin) je					souhrn hodnocení
		velmi kvalitní	kvalitní	málo kvalitní	nekvalitní	neudáno neví	
Chléb	1981	5,7	47,1	40,8	6,2	0,3	+ 5,2
	1982	6,3	51,8	37,4	4,4	0,1	+18,2
	1985	7,0	46,6	40,7	5,7	0,1	+ 8,5
	1988	4,4	45,2	43,5	6,0	0,9	- 1,0
Kuřata	1981	8,6	72,1	15,9	1,7	1,7	+70,0
	1982	4,2	67,6	22,7	2,6	2,9	+48,1
	1985	6,1	65,7	22,1	3,3	2,8	+49,2
	1987	6,0	62,2	24,1	4,0	3,7	+42,1
Mléko	1981	6,6	52,8	34,7	5,6	0,3	+20,7
	1982	2,4	23,0	43,6	30,2	0,9	-76,2
	1985	5,3	47,1	36,6	10,3	0,6	+ 0,5
	1987	3,6	41,9	43,7	9,5	1,2	-13,6
Maso	1981	0,7	29,2	53,0	15,8	1,3	-54,0
	1982	1,2	38,2	52,8	7,0	0,8	-26,2
	1985	1,4	38,4	52,1	7,4	0,6	-25,0
	1987	1,1	40,2	49,6	7,7	1,4	-22,6
Zelenina	1981	1,8	29,1	48,2	14,6	6,3	-44,7
	1982	1,6	36,1	45,3	10,4	6,6	-26,8
	1985	1,9	31,3	49,9	9,9	7,0	-34,6
	1987	0,9	29,2	50,4	12,7	6,8	-44,8
Uzeniny	1981	0,9	31,2	47,0	16,8	4,2	47,6
	1982	0,7	29,0	50,1	17,4	2,8	-53,5
	1985	0,9	32,1	52,8	12,7	1,9	-44,3
	1987	0,7	28,9	52,6	15,3	2,5	-52,0
Hotové lahůdkářské výrobky	1981	3,1	54,5	18,6	1,1	22,7	+39,9
	1982	2,4	52,1	21,8	1,0	22,7	+31,1
	1985	3,5	52,4	22,6	2,2	19,2	+30,9
	1987	2,7	54,4	24,5	2,3	16,1	+30,7
Nealkoholické nápoje	1981	5,8	62,0	24,8	3,5	3,9	+41,8
	1982	3,9	59,8	28,0	4,9	3,3	+23,8
	1985	4,4	58,1	26,2	3,8	7,6	+33,1
	1987	3,6	58,3	29,1	3,7	5,4	+29,0
Hotové pokrmy v konzervách	1981	1,9	40,2	27,3	6,3	24,3	+ 4,1
	1982	1,4	38,9	30,8	6,3	22,6	- 1,7
	1985	1,9	36,3	30,6	6,7	24,6	- 3,9
	1987	1,8	32,9	33,6	8,9	22,8	-14,9
Mouka	1981	15,5	71,4	10,2	1,5	1,3	+89,2
	1982	10,8	69,8	16,0	2,3	1,1	+70,8
	1985	14,4	66,8	14,4	3,1	1,3	+75,0
	1987	10,1	69,3	15,3	2,8	2,5	+68,6
Polotovary	1981	2,2	46,3	19,7	2,4	29,3	+26,3
	1982	1,7	42,9	22,6	1,5	31,3	+20,7
	1985	1,5	48,5	22,9	1,7	25,4	+25,2
	1987	2,4	46,2	27,4	2,2	21,8	+19,2
Mléčné výrobky	1985	8,7	68,2	20,4	1,9	0,8	+61,6
	1987	5,0	64,6	26,1	2,5	1,8	+43,5
Ovoce mírného pásma	1985	2,7	48,5	36,7	4,3	7,8	+ 8,6
	1987	1,4	42,6	41,4	5,9	8,8	- 7,8
Tuky	1987	6,7	71,4	18,1	1,4	2,4	+63,9

II. Pořadí výrobků podle souhrnu hodnocení kvality – The order of producers according to the sum of quality evaluation

Rok 1985			Rok 1987		
pořadí	výrobek	souhrn hodnocení	pořadí	výrobek	souhrn hodnocení
1.	mouka	+75,0	1.	mouka	+68,6
2.	mléčné výrobky	+61,6	2.	tuky	+63,9
3.	kuřata	+49,2	3.	mléčné výrobky	+43,5
4.	nápoje	+33,1	4.	kuřata	+42,1
5.	hotové lahůdkář. výrobky	+30,9	5.	hotové lahůdkář. výrobky	+30,7
6.	polotovary	+25,2	6.	nealkoholické nápoje	+29,0
7.	ovoce mírného pásma	+ 8,6	7.	polotovary	+19,2
8.	chléb	+ 8,5	8.	chléb	- 1,0
9.	mléko	+ 0,5	9.	ovoce mírného pásma	- 7,8
10.	hotové pokrmy	- 3,9	10.	mléko	-13,6
11.	maso	-25,0	11.	hotové pokrmy	-14,9
12.	zelenina	-34,6	12.	maso	-22,6
13.	uzeniny	-44,3	13.	zelenina	-44,8
			14.	uzeniny	-52,9

VÝVOJ NÁZORŮ SPOTŘEBITELSKÉ VEŘEJNOSTI

Srovnávací analýza ukazuje, že se názory spotřebitelů na trh potravinářských výrobků v roce 1987 proti roku 1985 všeobecně zhoršily.

Rok 1985 byl rokem stabilizace řady faktorů, rokem uklidnění spotřebitelské poptávky, zotavení emotivních názorů vzniklých mezi obyvatelstvem po zdražení masa a dalších výrobků. Došlo ke zlepšení zásobování a částečně i kvality výrobků. Rovněž bylo patrné, že k uklidnění poptávkové situace přispěla ve značné míře zdrženlivost spotřebitelské poptávky, orientace na levnější a úspornější cesty uspokojování potřeb výživy. Utlumení spotřebitelské poptávky bylo podloženo převážně ekonomickými důvody, resp. účinností cenové politiky.

Naproti tomu rok 1987 je rokem zintenzívnění spotřebitelské poptávky a prohloubení strukturálních rozporů. Reakce spotřebitelů vykazují výrazné negativní posuny:

– Ani u jednoho ze sledovaných výrobků nedochází ke zlepšení spotřebitelského hodnocení kvality. U dvou třetin výrobků se názor na kvalitu zhoršuje.

– Aniž by došlo k cenovým posunům potravinářských výrobků, u poloviny spotřebitelů se názor na cenu zhoršil.

– Téměř u dvou třetin výrobků spotřebitelé zaznamenávají zhoršení zásobování.

– U třetiny sledovaných výrobků (typů výrobků) pozorují spotřebitelé zúžení sortimentu.

– Dochází ke snížení frekvence nákupu při celkově mírně vyšším množství spotřeby.

Z podrobnějšího rozboru údajů vyplývá, že proti minulým letům se u spotřebitelů rozšiřuje sklon ke spotřebě. Je zaměřen na kvalitní suroviny (mléčné výrobky, maso apod.), dále na ovoce, zeleninu. Klesá zájem o tzv. základní suroviny. Nedostatečná inovační aktivita a nízký kontakt obchodu a výroby se strukturou potřeb obyvatelstva vedly k tomu, že sklon ke spotřebě není dostatečně za-

III. Hodnocení kvality potravin v % – rok 1987 (ČSR a SSR) – The evaluation of the quality of foodstuffs (%) – the year 1987 (CSR and SSR)

Kvalita výrobku (potraviny)	Velmi kvalitní	Kvalitní	Málo kvalitní	Nekvalitní	Souhrn hodnocení
ČSR					
Chléb	5,1	48,2	40,1	5,4	+ 7,5*)
Kuřata	7,2	64,9	20,5	3,5	+51,8*)
Mléko	3,1	37,5	47,1	10,9	-26,2*)
Maso	0,9	41,2	48,9	7,4	-20,7
Zelenina čerstvá	0,6	28,1	51,5	13,7	-49,6
Uzeniny	0,3	26,8	53,9	17,0	-60,5*)
Hotové lahůdkářské výrobky	2,8	58,3	21,2	2,1	+38,3*)
Nealkoholické nápoje	2,9	57,5	30,2	3,9	+25,3
Konzervovaná hotová jídla	1,5	35,7	30,2	10,1	-11,7*)
Mouka	10,4	66,6	17,0	3,2	+64,0*)
Polotovary	2,7	51,0	24,0	2,3	+27,8*)
Mléčné výrobky	5,4	64,2	26,6	2,0	+44,4
Ovoce mírného pásma	1,2	42,3	41,7	6,1	- 9,2
Tuky	7,2	72,2	17,3	1,0	+67,3
					Ø +14,9
SSR					
Chléb	2,6	37,9	51,9	7,5	-23,8*)
Kuřata	3,1	55,8	32,8	5,1	+19,0*)
Mléko	4,9	52,7	35,6	6,1	+14,7*)
Maso	1,6	37,7	51,5	8,4	-27,4
Zelenina čerstvá	1,6	32,0	47,7	10,2	-32,9
Uzeniny	1,6	33,8	49,7	11,4	-32,5*)
Hotové lahůdkářské výrobky	2,4	44,8	32,6	2,8	+38,2*)
Nealkoholické nápoje	5,1	60,1	26,3	3,1	+37,8
Konzervovaná hotová jídla	2,6	25,9	41,8	6,1	-22,9*)
Mouka	9,4	75,8	11,4	1,6	+80,0*)
Polotovary	1,6	34,8	35,6	2,0	- 1,6*)
Mléčné výrobky	3,9	65,6	25,0	3,5	+41,4
Ovoce mírného pásma	1,8	43,4	40,7	5,3	- 4,3
Tuky	5,5	69,5	20,2	2,4	+55,5
					Ø +8,3

Hodnoty označené *) jsou v ČSR a SSR statisticky významně odlišné

měřen na potravinářské výrobky s vysokou mírou vložené průmyslové a obchodní práce. V celkových důsledcích to znamená pokračující prohloubení strukturálních rozporů.

Zmíněná tendence spolu se zhoršováním podmínek nabídky ve struktuře a se zásobovacími nedostatky naznačují, že v příštím období může dojít k závažnějším zásobovacím potížím a následným poruchám ve spotřebitelském chování. Nebezpečí se zvyšuje tím, že podle spotřebitelského hodnocení dochází i ke zhoršení úrovně služeb obchodu.

Stabilizujícím faktorem spotřebitelského chování je poměrně vysoká důvěra v celkovou stabilitu hospodářské situace a i přes určité zhoršení důvěra ve stabilitu zemědělství.

Řada zjištění z výzkumů naznačuje, že stabilizující funkce potravin je již delší dobu narušena. Dosavadní všeobecný názor o trvalé stabilizující úloze potravin

(v rámci nabídky ostatního zboží) je podle uvedených zjištění neopodstatněný. V rámci nabídky potravin se neřešené rozpory mezi nabídkou a požadavky neprojevují okamžitou nedostatkovostí podstatných částí sortimentu, jako je tomu u průmyslového zboží. V oblasti potravin spíše dochází k závažným deformacím spotřeby a k rozšíření obtíží při každodenním získávání potravin. Obtíže tohoto druhu se pak promítají do celkové nákupní atmosféry a celkové lability kupních úmyslů i v ostatních spotřebních oblastech včetně služeb.

Předstupňům nedostatkovosti — signálům, o kterých hovoříme v souvislosti se zjištěními výzkumu — je třeba věnovat v obchodní politice pozornost již v počátcích, již při řešení strukturálních rozporů.

Neúroda, výpadky výroby potravinářského průmyslu a jiné otevřené rizikové faktory dalšího vývoje poptávky po potravinách by mohly vyvolat v budoucím období labilitu poptávky a řetězovou reakci s velice pádnými důsledky na celkovou spotřební atmosféru a spotřební úroveň, a to nejen v oblasti výživy.

Při konkretizaci těchto signálních jevů je třeba upozornit ve skupinách potravin např. na tyto změny ve spotřebitelských reakcích:

Maso. Zachování důležitosti (váha potřeby se relativně prohlubuje) je provázáno sklonem ke zvýšení spotřeby, relativním poklesem brzdění spotřebitelské poptávky cenou, poměrně stabilním zásobováním. To povede ke stupňování spotřebitelské poptávky. Tlak se zvýší zejména v těch partiích sortimentu, které dosud nebyly nedostatkové. Soustředění poptávky na levné druhy přetrvává a přitom se rozšiřuje poptávka po dražších výrobcích.

Čerstvá zelenina. Přesto, že zelenina byla v předchozím výzkumu hodnocena až na koncích žebříčku sledovaných faktorů, opět došlo k prohloubení negativního hodnocení kvality, zásobování, názorů na cenu, širě nabízeného sortimentu. Spotřebitelé přikládají spotřebě zeleniny vysokou váhu (zhruba v tom rozměru, jako např. masu). Ačkoliv jednotlivé položky sortimentu čerstvé zeleniny nelze považovat za základní výrobky potravinářského zboží, zelenina jako celek je jedním z nejzákladnějších výrobků. Trvalé nedostatky v nabídce a jejich prohloubení v mimosezónních obdobích i další zhoršení ekologických podmínek přispívají nejen k nesplnění objemu spotřeby, ale především k nesplnění úlohy čerstvé zeleniny ve spotřebě.

Mléčné výrobky v minulém období kompenzovaly sníženou spotřebu masa. Po oživení spotřeby masa odliv spotřebitelské poptávky nenastal. V souhrnném hodnocení v roce 1987 již nejsou mléčné výrobky relativně příznivě hodnoceny: výrazně poklesla kvalita, ještě výrazněji se zhoršilo zásobování, mírně se zhoršila i širší sortimentu. Intenzivní poptávku minulých let nebyl schopen mlékařský průmysl pokrýt na odpovídající úrovni. Kapacitní a technologické nedostatky vyústily v objektivní zhoršení nabídkové situace. V příštích letech se nedá očekávat, že by spotřebitelská poptávka stoupla takovým tempem jako v minulých letech (případná nákupní horečka by měla jen přechodný vliv, který by nevyústil v celkový růst spotřeby). Nedostatky v sortimentu, snížení kvality atd. mohou v budoucím období způsobit zpětné substituční přesuny. Lze jen odhadnout, jak nebezpečný dopad by mohlo mít např. zakolísání produkce mléka a následné snížení dispozičního množství mléčné suroviny na celkovou stabilitu poptávky po potravinách.

Uvedené projevy dopadu dosavadního působení obchodní politiky vedou k řadě námětů alternativních obchodně politických opatření. Je třeba iniciovat ovlivňování spotřebitelů především posunem cenových relací, zvýšením kontroly kvality atd. všude tam, kde se spotřebitelské reakce zhoršily.

Současný spotřebitel let 1987 a 1988 proti minulým rokům již zcela jedno-

značně rozšířil sklon ke spotřebě a začíná povážlivě napínat zdroje, které má společnost k dispozici. Jestliže v předešlé době vyhledával nejlevnější cesty k uspokojení potřeby výživy, nyní již účinnost cenových úprav pomíjí a spotřebitel se zaměřuje na kvalitní výrobky.

Tento vývoj poptávky, vypadající z hlediska výživy na první pohled výhodně, je špatným vysvědčením pro potravinářský průmysl. Nedostatečná inovační aktivita výrobních organizací a nízký stupeň kontaktu obchodu a výroby se strukturou potřeb obyvatelstva vedly k tomu, že poptávka není dostatečně zaměřena na potravinářské výrobky s vysokou mírou vložené práce. Jinak řečeno, při uspokojování svých potřeb spotřebitelé doslova obcházejí výrobky, kde je k potravinářské surovině přidána vyšší míra průmyslové práce, kdy surovina je zhodnocována o vědeckotechnický pokrok.

Orientace spotřebitelů na kvalitní suroviny a jejich zpracování vlastními silami v domácnosti vede k malému zájmu o nákup progresivnějších výrobků potravinářského průmyslu. V současné době není spotřebitel v zásadě schopen svoji poptávkou uhradit investičně náročnější progresivní technologie výroby a balení potravinářských výrobků. A naopak výroba a obchod nemůže patřičným způsobem rozvinout nabídku. Tato situace má naprosto negativní dopad na šíři a strukturu nabídky potravinářských výrobků. Jestliže můžeme celkem bez obav srovnávat objem spotřeby různých potravin s vyspělými evropskými státy, pak srovnání šíře nabídky a sortimentu potravinářských výrobků vyznívá v náš neprospěch.

Hovoříme o tomto problému v souvislosti s cenovou politikou a cenami potravinářských výrobků. Cílem současné cenové politiky musí být působení na vyrovnání cenových poměrů mezi surovinami a hotovými výrobky s vysokým stupněm zpracování. Důsledkem navrhovaného opatření nemusí být celkové zvýšení cenové úrovně potravin. Jde jenom o to, aby přímá spotřeba potravin nebyla o tolik výhodnější než spotřeba progresivních výrobků, jak je tomu dosud. Jde o to, aby se těžiště dotací z celospolečenských zdrojů přesunulo ze surovin do výrobků s vyšší užitelskou hodnotou, aby se dotace přesunuly z podpory množství spotřeby na podporu kvality spotřeby.

Je zřejmé, že inovace v potravinářském průmyslu musíme založit na koupěschopné poptávce obyvatelstva. Nemůžeme spoléhat, že prostředky na investice do zastaralé výrobní základny přijdou odněkud shora a bude se vyrábět pokrokově, ať to stojí, co to stojí.

I kdyby se celková situace příštích let vyvíjela za poptávkového tlaku spotřebitelů a za převahy poptávky nad nabídkou, není možno ponechat stranou otázku kvality, chápané v širokém smyslu nad rámec běžně chápané technické kvality. Kvalita se rozšiřuje o pojem konečného účelu spotřeby a přizpůsobení potřebám. Úsilí o zvýšení jakosti a úrovně spotřeby potravin může být účinné jen za podmínky, že její neuspokojení se promítne do ekonomiky celého potravinářského řetězce.

SMĚRY POPTÁVKY, VÝVOJ ŽIVOTNÍ A SPOTŘEBNÍ ÚROVNĚ

Cílem a základní potřebou budoucího období je získání tržní rovnováhy a vytváření převahy nabídky nad poptávkou. To je zcela nová situace, předpokládající převahu nabídky ne nějakou náhodou špatného plánování, ale jako trvalý systém. Zde je však třeba konstatovat, že výroba ani obchod nejsou organizačně, kádrově ani technologicky takovému hospodaření přizpůsobeny. Současně trvá spor dodavatelských vztahů, kdy výroba a obchod se snaží prosadit především svoje podmínky, svoji ekonomiku. To působí na nabídkovou situaci zhoubně. Měkkost jednoho partnera vůči druhému se odrazí ve zhoršené účinnosti výrobního nebo obchodní-

ho procesu. Je více než zřejmé, že výroba a obchod musí překročit resortní hranice a využívat funkční mechanismy trhu se stejnou mírou rizik a důsledků v případě neuspokojování spotřebitelské poptávky.

V obchodní politice, výzkumu věnovanému problematice potravin, nemůžeme věnovat potřebný prostor zhodnocení úlohy výživy a spotřeby potravin v kontextu s nepotravinářským zbožím a službami. Úzký je i prostor pro zhodnocení sociálně ekonomických podmínek spotřeby, tj. mikroklimatu spotřebovávající domácnosti.

Výzkum životních a spotřebních úrovní (Krejčí 1988b) umožňuje prostřednictvím reprezentativního výběru domácností na území ČSSR získat obecnější hodnocení úrovně spotřeby potravin, stravovacích služeb, ostatních služeb, spotřeby nepotravinářského zboží různého charakteru (denní spotřeby, textilu, předmětů dlouhodobé spotřeby) a dalších položek.

Na dotaz, jak se vyvíjela životní úroveň našich domácností v posledních pěti letech, odpověděli respondenti v ČSSR takto:

	1985	1987
silně se zvýšila	2,6 % domácností	1,5 % domácností
zvýšila se	30,7 % domácností	19,0 % domácností
zůstala stejná	48,4 % domácností	57,0 % domácností
snížila se	13,7 % domácností	15,4 % domácností
silně se snížila	1,7 % domácností	3,7 % domácností
neudáno	2,9 % domácností	3,4 % domácností
	100,0 % domácností	100,0 % domácností

Z rozdělení odpovědí je naprosto zřejmé, že v průběhu srovnávaných let, tj. od roku 1985 do roku 1987, došlo k radikálnímu zhoršení. Jestliže v roce 1985 byly domácnosti se zvýšenou úrovní v dvojnásobné převaze nad domácnostmi se sníženou životní úrovní, pak v roce 1987 jsou obě tyto skupiny stejně početné. Znamená to, že v uvedeném mezidobí došlo k zastavení vývoje životní úrovně a k přechodu ve stagnaci až pokles.

V této souvislosti jsme se zabývali rovněž otázkou, nakolik se na vývoji životní úrovně podílí úroveň spotřeby. Životní úroveň je široký a komplexní pojem, ve kterém má jistě spotřeba důležitou úlohu, ale zdaleka není jedinou položkou, jediným faktorem. Ukázalo se, že ve srovnávaném období je to právě úroveň spotřeby, která se silně podepsala na tomto nepříznivém vývoji životní úrovně.

Potraviny byly v tomto období nepříznivého vývoje spotřeby a spotřební úrovně položkou s nejlepšími výsledky.

Na otázku, zda se úroveň spotřeby potravin zvýšila nebo snížila, odpověděli respondenti v roce 1987 takto:

zvýšila se	36,4 % domácností
zůstala stejná	52,5 % domácností
snížila se	9,8 % domácností
neudáno	1,3 % domácností
	100,0 % domácností

Počet domácností s příznivým vývojem spotřební úrovně potravin téměř čtyřnásobně převažuje nad domácnostmi s poklesem spotřební úrovně. To jsou výsledky, kterými se nemůže pochlubit ani jedna z ostatních položek, kterých bylo v dotazování celkem 11.

Je to velmi pozitivní zjištění, ale zároveň zjištění ukazující, jak silné priority ve spotřebě zastávají potraviny. Pozitivní výsledky úrovně spotřeby potravin vlastně způsobil pokles nabídky ostatních položek. Spotřebitelé se prostě koncentrovali na zabezpečení dostatečné spotřeby potravin tím, že opustili vyšší spotřební cíle. Na spotřebu potravin a její zabezpečení to klade nebývalé nároky. Rozhodně by se nemělo stát, že hlavním cílem výroby a obchodu bude zajištění pouze dostatečného množství potravin. Hlavním cílem i nadále musí být uspokojení potřeby výživy v celém jejím rozsahu, ale hlavně v potřebné kvalitě a struktuře.

Literatura

HANZL, V.: Test tržní situace. Praha, VÚO duben 1988.

KREJČÍ, J.: Spotřeba potravin 1987 z hlediska vybraných rysů obchodní politiky. Praha, VÚO červenec 1988.

KREJČÍ, J.: Vybrané aspekty spotřební úrovně. Praha, VÚO prosinec 1988.

KREJČÍ, J.: Výživové potřeby a stravovací zvyklosti čs. obyvatelstva. Praha, VÚO listopad 1988.

KREJČÍ, J.—DOKULIL, P.—ŠTĚPOVÁ, V.: Zpracování směrů utváření struktury spotřeby a sortimentu zboží z hlediska požadavků různých skupin obyvatelstva. Praha, VÚO duben 1988.

Došlo 2. 3. 1989

KREJČÍ J., Výzkumný ústav obchodu, Praha

Výzkum trhu — zdroj pro formulování výživové politiky

Zeměd. Ekon., 35, 1989, č. 11, s. 889–900. — 3 tab., lit. 5, res. čes., rus., angl., něm.

výživa, potraviny, požadavky spotřebitelů, úroveň životní, úroveň spotřební, výzkum trhu

Dlouhodobý výzkum veřejného ekonomického mínění poskytuje nejen přehled o spotřebitelském jednání a chování a s ním spojeném formování spotřebitelské poptávky po jednotlivých druzích potravinářských výrobků, ale i nezbytné podklady pro analýzy se sociálním kontextem, jak jsou potřeby uspokojovány. V příspěvku je ukázka z výsledků spotřebitelského hodnocení kvality potravinářských výrobků. Je dokumentováno, že se v letech 1985–1987 kvalita výrobků průběžně zhoršovala. Dále je komentován vývoj spotřebitelských reakcí ve zmíněném období. V závěrečné části je konstatováno, že přes celkové zhoršení dosavadní životní úrovně si spotřebitelé zachovali vysokou spotřební úroveň potravin. Přitom je prokazatelné, že tyto relativně pozitivní výsledky ve spotřebě potravin jsou doprovázeny zhoršením ostatních spotřebních oblastí.

КРЕЙЧИ Й., Научно-исследовательский институт торговли, Прага

Изучение рынка — источник формирования политики в области питания населения

Zeměd. Ekon., 35, 1989, № 11, с. 889–900. — 3 табл., лит. 5, рез. чешск., русск., англ., нем.

питание, продовольствие, запросы потребителей, уровень жизни, уровень потребления, изучение рынка

Долгосрочное изучение общественного экономического мнения создает не только возможность получения картины о поведении и действиях потребителей, формировании потребительского спроса на отдельные виды продуктов питания, но и необходимых данных для анализа с социальным контекстом, т. е. оценки удовлетворения запросов потребителей. В статье приводятся результаты потребительской оценки качества продуктов питания, из которых вытекает, что в 1985–1987 годах качество продуктов систематически ухудшалось. Далее комментируется развитие реакции потребителей в данный период. В заключительной части констатируется, что, несмотря на понижение уровня жизни в целом, потребление продуктов питания остается на высоком уровне. Данные относительно положительные результаты в области потребления продуктов питания были достигнуты в условиях ухудшения уровня потребления в остальных сферах.

KREJČÍ J., Research Institute of Commerce, Praha

Market Research — the Source of Formulating the Nutrition Policy

Zeměd. Ekon., 35, 1989, No. 11, pp. 889–900. — 3 tabs, refs 5, summaries in cs, ru, en, de

nutrition, foodstuffs, consumers' demand, life standard, consumption standard, market research

Long-term research of public economic opinion provides not only a survey of consumers' behaviour and hereto connected process of standardization of consumers' demand as far as the individual types of food products are concerned, but also the necessary materials for the necessary materials for the analyses with social context, stating the level on which these needs are met. The results of the consumers' evaluation of the quality of food products are stated. The fact that in the years 1985–1987 the quality of products decreased is evidenced. Next, the development of consumers' reaction in the stated period is commented. In the final part a conclusion is drawn that in spite of the overall decrease of life standard, the high consumption quality of foodstuffs has been maintained. It is clear, at the same time, that these relatively positive results in the consumption of foodstuffs are accompanied by a decrease in the remaining spheres of consumption.

Marktforschung — eine Quelle für Formulierung der Ernährungspolitik

Zeměd. Ekon., 35, 1989, Nr. 11, S. 889–900. — 3 Tab., Lit. 5, Zus. in Tschech., Russ., Engl., Dtsch.

Ernährung, Lebensmittel, Forderungen der Verbraucher, Lebensstandard, Verbrauchsniveau, Marktforschung

Langfristige Untersuchungen der öffentlichen ökonomischen Meinung bieten nicht nur eine Übersicht über Verhaltensweisen der Verbraucher und die damit zusammenhängende Herausbildung der Verbraucher-Nachfrage nach einzelnen Arten von Lebensmitteln, sondern auch die unerläßlichen Unterlagen für Analysen mit sozialem Kontext, und zwar wie der Bedarf befriedigt wird. Im Beitrag wird dargelegt, welche Ergebnisse die verbrauchermäßige Bewertung der Qualität der Lebensmittelproduktion zeitigt. Dokumentiert wird, daß sich die Qualität der Erzeugnisse in den Jahren 1985–87 verschlechtert hat. Ferner wird die Entwicklung der Verbraucherreaktion in diesem Zeitraum kommentiert. Abschließend wird festgestellt, daß ungeachtet des schlechteren Niveaus insgesamt die Verbraucher sich einen hohen Verbrauch an Lebensmitteln erhalten haben. Dabei ist ersichtlich, daß diese relativ guten Ergebnisse im Lebensmittelverbrauch begleitet sind von einer Verschlechterung in den anderen Verbrauchsbereichen.

Adresa autora:

PhDr. Jindřich Krejčí, Výzkumný ústav obchodu, Lazarská 3, 110 00 Praha 1

Hlavní úkoly hospodářské a sociální politiky KSČ na léta 1986–1990 stanoví pokládat rozvoj hmotné spotřeby obyvatelstva za důležitou podmínku pro zvyšování účinnosti hmotné zainteresovanosti pracujících na výsledcích jejich práce. Důraz je kladen na posilování stability vnitřního trhu, zdokonalování sortimentní skladby dodávek, zvyšování podílu vysoce kvalitního zboží, udržování standardu i odstraňování nedostatkových druhů zboží. V souladu s tím je zemědělsko-potravinářskému komplexu uloženo trvale zabezpečovat a zkvalitňovat výživu lidu při současném zvyšování celkové míry soběstačnosti a hospodárnosti ve výrobě potravin.

ÚROVEŇ USPOKOJOVÁNÍ POŽADAVKŮ TRHU

Na období 8. pětiletky ukládá státní plán potravinářskému průmyslu jakožto finalizujícímu článku zemědělsko-potravinářského komplexu zajistit do roku 1990 růst výroby a dodávek do tržních fondů o 9–10 procent, zvyšovat úroveň zhodnocování zemědělských surovin, rozšiřovat sortiment výrobků a jejich inovaci spojit se zlepšováním užitných vlastností výrobků. Návazně, ve spolupráci s obchodními organizacemi, pružněji reagovat na změny ve spotřebitelské poptávce k dalšímu zkvalitňování vnitřního trhu.

V dosavadním průběhu 8. pětiletky se vcelku daří plnit základní úkoly dané zemědělsko-potravinářskému komplexu, a to jak na úseku zemědělské, tak i potravinářské výroby, což má stabilizující vliv na situaci na vnitřním trhu. Konkrétně v roce 1988 stoupl objem dodávek potravinářského průmyslu pro vnitřní obchod o 2,6 %, maloobchodní obrat potravinářského zboží vzrostl na 152,7 mil. Kčs, tj. o 3,8 %. Podíl maloobchodního obratu potravinářského zboží na maloobchodním obratu celkem činil v témže roce 46,4 %. Přes relativně příznivý vývoj v zabezpečování vnitřního trhu základními druhy potravinářského zboží se nepodařilo podstatněji zvýšit pestrost sortimentu a zajistit jeho dostatečnou nabídku v průběhu roku v celé obchodní síti. Nadále existovaly problémy v uspokojování spotřebitelské poptávky po některých druzích mléčných, masných a rybích výrobcích, trvanlivého pečiva a dalších potravinářských výrobcích; rovněž z hlediska cenové struktury chyběly výrobky v nižších cenových polohách.

Nutno uvést, že vývoj situace na trhu potravin byl výrazně ovlivněn nadplánovaným růstem peněžních příjmů obyvatelstva, které se promítly spolu s vysokými nákupy potravinářského zboží do růstu poptávky a vysoké dynamiky maloobchodního obratu potravinářského zboží. Přes existující problémy v porovnání se situací

na trhu nepotravinářského zboží bylo uspokojování požadavků potravinářským zbožím na podstatně vyšší úrovni; potraviny i nadále plnily funkci stabilizujícího faktoru na vnitřním trhu.

V porovnání se zahraničím je současná spotřeba potravin v ČSSR srovnatelná se spotřebou v průmyslově vyspělých zemích, rozdíly jsou však ve struktuře sortimentu a v úrovni nabídky. Sortiment výrobků v průmyslově vyspělých zemích je bohatší, široce diferencovaný i z cenového hlediska, funkčně přizpůsobený jednotlivým skupinám obyvatelstva s rozdílnými požadavky na výživu, s minimálními požadavky na přípravu stravy v domácnostech, s různými způsoby balení umožňujícími prodloužení trvanlivosti výrobků a omezení ztrát ve sféře oběhu a spotřebě potravin. Vysoká úroveň sortimentu potravinářských výrobků v těchto zemích je umožněna širokým použitím rozmanitých technologií, od klasických až po zcela nové, vycházející z poznatků světové vědy a umožňující šetrné a hospodárné zpracování surovin a jejich vysoké zhodnocení ve finálních výrobcích.

Zabezpečení dosažené vysoké úrovně spotřeby potravin v dalším období a její zkvalitňování v souladu s racionálními směry výživy si vyžádá vytvářet předpoklady pro plné uspokojování společensky uznaných potřeb výživy, kde vedle nezbytné fyziologické potřeby výživy je třeba uspokojovat konkrétní požadavky spotřebitelů na potravinářské výrobky. Ty jsou dány celou řadou jejich užitných vlastností: senzorickou a hygienickou hodnotou, trvanlivostí, pohotovostí ke spotřebě umožňující snadnou úpravu a úsporu času při přípravě pokrmů, estetickou úrovní výrobků, jejich trvalou dostupností na trhu atd.

Aniž bychom se obraceli na průmyslově vyspělé země jako na naše spotřební vzory, přes dosaženou vysokou úroveň spotřeby potravin u nás je zřejmé, že hranice racionality je značně dále, než je naše současná úroveň uspokojování výživových potřeb obyvatelstva. Do popředí se proto dostávají náročnější společenská kritéria a požadavky na kvalitu výživy a její zabezpečení v příštím období jako součást realizace strategie urychlení ekonomického a sociálního rozvoje. Jejich postupné naplňování umožní překonání existujících nedostatků v nabídce potravin, zvýšení motivačního účinku potravin k rozvoji pracovní aktivity v období přestavby hospodářského mechanismu a obohacení životního způsobu socialistického člověka.

VĚCNÁ OPATŘENÍ PŘIJATÁ KE ZKVALITNĚNÍ VÝŽIVY VE VÝROBĚ POTRAVIN

Zajištění komplexního rozvoje výroby a sortimentu potravin v první řadě vyžaduje překonat existující disproporce mezi jednotlivými odvětvími zemědělsko-potravinářského komplexu, upevňovat integrační procesy, prosazovat diverzifikaci výroby. Vzhledem k možnostem dalšího růstu zemědělské výroby a soběstačnosti je v současné době zřetelně nejslabším článkem zemědělsko-potravinářského komplexu potravinářský průmysl. Na úrovni tohoto odvětví jako konečného článku potravinového řetězce závisí schopnost efektivního zhodnocení zemědělské produkce na plnohodnotné, společensky užitečné potravinářské výrobky. Jeho potřebné technické a technologické vybavení, racionální objem výrobních a skladovacích kapacit, zabezpečení kvalitních surovinových a materiálových vstupů, přiměřená ekonomická pozice i vysoká výkonnost jsou předpokladem intenzifikace potravinářské i zemědělské výroby.

K dosažení pozitivních změn v plnění základních funkcí potravinářského průmyslu jsou v posledních letech na úrovni národohospodářského centra přijímána opatření, orientovaná především na realizaci programu rekonstrukce a modernizace tohoto odvětví a vytvoření potřebných podmínek k postupnému dosažení světo-

vé úrovň. Komplexní řešení stávajících věcných problémů potravinářského průmyslu zakládá materiál Opatření ke zvýšení kvality potravin, k modernizaci a rekonstrukci potravinářského průmyslu, včetně zajištění obalového materiálu a obalové techniky pro období 9. pětiletky, vypracovaný FMZVž jako podklad pro jednání komise ÚV KSČ pro zemědělství a výživu a následné usnesení vlády ČSSR.

K dosažení pozitivních změn v plnění funkcí potravinářského průmyslu jsou v tomto materiálu navrhována opatření, jejichž podstatou je:

- zabezpečit komplexní jakost surovin a dalších vstupů do výroby potravin včetně obalů a obalových materiálů;
- urychlit realizaci navrhovaných směrů rekonstrukce a modernizace potravinářského průmyslu a vytvořit potřebné podmínky k postupnému dosažení světové úrovně;
- urychlit vědeckotechnický rozvoj v zemědělsko-potravinářském komplexu i v dodavatelských odvětvích;
- zvýšit kvalitu potravin a rozvíjet výrobkové a technologické inovace podle požadavků spotřebitelů, zajistit diferencované uspokojování spotřebitelské poptávky jednotlivých skupin obyvatelstva;
- provázet hodnotové nástroje s věcnými záměry rozvoje výroby potravin.

Jádrum řešení existujících disproporcí v potravinářském průmyslu se stává Program modernizace a rekonstrukce potravinářského průmyslu v 8. pětiletce s výhledem do roku 2000, který je přílohou uvedeného materiálu. Jeho postupná realizace sleduje zejména vytvoření nezbytných podmínek pro efektivnější zhodnocování zemědělských surovin a zabezpečení žádoucího sortimentu, jakosti a trvanlivosti potravin.

Na investiční rozvoj materiálně technické základny potravinářského průmyslu je vyčleněno v 8. pětiletce celkem 29,7 mld Kčs (z toho v ČSR 19,3 mld Kčs a v SSR 10,4 mld Kčs), což je cca o 29 % více než v předchozím období, tj. v 7. pětiletce. Celkové dodávky strojů a zařízení do potravinářského průmyslu představují v 8. pětiletce 20 mld Kčs, tj. 67,3 % z celkových investičních vkladů, což značí zvýšení proti 7. pětiletce z 61 na 67,3 %. Realizace investiční výstavby (včetně modernizačních akcí a rekonstrukcí, které představují nejefektivnější cestu řešení vyšší účinnosti a obnovy základních fondů) umožní zvýšení objemu potravinářské výroby v 8. pětiletce o 12,4 mld Kčs hrubé výroby (tj. o 9,8 % v roce 1990 proti roku 1985), zvýšení objemu dodávek po vnitřní obchod o 12,7 mld Kčs (v MC), tj. o 10,3 %, při současném zvýšení jakosti vyráběné produkce a rozšíření pestrosti sortimentu inovovanými výrobky.

Nutno však uvést, že objem vložených investičních prostředků nezajistí žádoucí kvalitativní změnu ve výrobně technické základně potravinářského průmyslu přesto, že celkový objem investičních prostředků na 8. pětiletku byl podstatně zvýšen. Lze předpokládat, že uskutečnění investičních záměrů v 8. pětiletce umožní řešit některé dílčí kapacitní problémy, vytvořit výchozí předpoklady ke zdokonalení dosavadních technologií (membránové procesy, extruze, širší využití enzymů, aseptické zpracování a balení potravinářských výrobků, aplikace ionizujícího záření, mikrovlnné zpracování potravin apod.).

Prosazení zásadních kvalitativních změn ve výrobně technické základně potravinářského průmyslu včetně řešení kapacitních problémů zejména ve výrobních oborech zpracovávajících suroviny rostlinného původu (v cukrovarech, pivovarech, sladovnách, mrazárnách) se tak přesouvá do 9. a 10. pětiletky. S tím souvisí i budování čistíren odpadních vod, modernizace energetických hospodářství a vy-

bavení potravinářských podniků účelovými dopravními prostředky ke zvýšení plynulosti dodávek do tržní sítě.

Prosazení žádoucích strukturálních změn ve výrobě a sortimentu potravinářských výrobků z hlediska dlouhodobého časového horizontu je rovněž řešeno v návrhu Koncepce rozvoje ZPoK a ZPK do roku 2005, vypracovaném FMZVž v červenci 1988. Ke zvýšení úrovně zhodnocovacích procesů a zkvalitnění sortimentu potravinářských výrobků předpokládá návrh koncepce realizaci těchto základních programů:

Do roku 1995:

- vybudování kapacit pro výrobu kojenecké a dětské výživy včetně nápojů a vody pro kojence a děti,
- budování mrazírenských kapacit a mrazírenské výroby včetně provázání mrazírenského řetězce do obchodní sítě a ke spotřebiteli,
- rozvoj výroby potravin pro skupiny obyvatel se specifickými nároky na výživu (zejména dietních potravin),
- I. etapa přechodu balení mléka a dalších tekutých potravinářských výrobků do laminovaného kartónu,
- rozvoj výroby zušlechtěných výrobků z brambor pro systémy společného stravování.

Po roce 1995:

- další zvyšování finalizace potravinářských výrobků spojené zejména se zdokonalováním užitečných vlastností výrobků podstatně vyšším využíváním aditivních látek,
- dořešení krytí potřeby obalových materiálů na bázi plastických hmot, hliníkové fólie a zvýšení úrovně plechových obalů,
- další rozvoj aseptických systémů výroby a balení potravin a balení v regulované atmosféře.

Vývoj objemu prací a dodávek v oblasti investiční výstavby ukazuje tab. I.

V souvislosti s přechodem na nový hospodářský mechanismus v ZPoK k 1. 1. 1989 vzniká otázka, do jaké míry budou mít jednotlivé státní podniky potravinář-

I. Předpokládaný vývoj objemu prací a dodávek v oblasti investiční výstavby v potravinářském průmyslu (mld Kčs) — Predicted development of a volume of works and supplies within investment construction in food (mld Kčs)

Potravinářský průmysl ČSSR	Objem investic celkem	Z toho stroje	Stav základních prostředků (ZP)	Účinnost ZP na 1000 Kčs čisté produkce
8. pětiletka	30,2	20,1	100,0	200,0
9. pětiletka	35,4	24,6	125,6	179,2
10. pětiletka	42,0	29,5	148,0	168,9
11. pětiletka	44,0	31,5	170,0	169,4

ského průmyslu vytvořeny předpoklady pro zajištění potřebných zdrojů pro investiční činnost v podmínkách samofinancování. Jak vyplývá z analýzy provedené pracovníky VÚEZVŽ, současná důchodová situace jednotlivých výrobních hospodářských jednotek je značně rozdílná, míra zisku k výrobním fondům u jednotlivých oborů činí 2–12 %; v roce 1986 činila Ø míra zisku v potravinářském průmyslu ČSSR 6,2 %.

V novém hospodářském mechanismu je stanovena jednotná míra zisku ve výši 4,5 % k výrobním fondům, kalkulovaná v rámci přestavby velkoobchodních a nákupních cen. Na základě rozboru důchodové situace a plánovaných investičních potřeb se předpokládá v potravinářském průmyslu jako celku v roce 1989 nedostatek zdrojů ve výši 2 083,6 mil. Kčs a v roce 1990 ve výši 1 251,8 mil. Kčs.

Z uvedeného je zřejmé, že při uplatnění jednotných zásad nového hospodářského mechanismu lze očekávat zvýšení disproporce v krytí investičních potřeb v potravinářském průmyslu. To může ohrozit plnění rozvojových programů a tím také zpomalit realizaci záměrů v oblasti zhodnocovacích procesů a zkvalitňování sortimentu potravinářských výrobků. K vyrovnání těchto disproporcí bude třeba prosadit zásadní omezení odvodů z odpisů, přerozdělení volných investičních zdrojů v rámci ZPoK ve prospěch potravinářského průmyslu, případně zvýšit účast státu na obnově výrobně technické základny potravinářského průmyslu.

Zásadní vliv zemědělských surovin na kvalitu potravin a ekonomiku potravinářského průmyslu vyžaduje zlepšení jejich technologické způsobilosti ke zpracování při výrobě potravin, jakož i k zajištění stabilní výživové a smyslové hodnoty i hygienické nezávadnosti. U rozhodujících surovin živočišného původu byla přijata opatření, která zajišťují dobrou mikrobiologickou jakost mléka, sniží vysoký podíl jatečných zvířat s vadami zrání masa, které zhoršují jakost finálních výrobků, jejich udržitelnost, výtěžnost a nepříznivě ovlivňují celkovou efektivnost výroby. V rostlinné produkci jsou prováděna opatření na zlepšení kvality ječmene pro výrobu sladu, zvýšení obsahu lepku u potravinářské pšenice a zlepšení jeho kvality, dále na zvýšení cukernatosti cukrovky, zvýšení obsahu škrobu u brambor pro průmyslové zpracování, jakož i zvýšení nízké udržitelnosti konzumních brambor.

Oblastí, která výrazně ovlivňuje úroveň procesu inovace výrobků a zásobování trhu potravinami, jejich kvalitu, trvanlivost, estetickou úroveň i výši ztrát, jsou obaly a obalové materiály. Jejich chronický nedostatek v potravinářském průmyslu bude postupně odstraňován v rámci vypracovaného programu výroby a zajištění obalů a obalových materiálů včetně balicí techniky do roku 1995 s výhledem do roku 2000. Jeho realizace bude převážně závislá na dodavatelských resortech, částečně i na dovozu.

Vedle uvedených programů a opatření, které budou realizovány v průběhu 8. pětiletky a po roce 1990 ve výrobně technické základně potravinářského průmyslu a na dalších úsecích, je z celospolečenského hlediska neméně důležitá i výchova k racionální výživě, zaměřená na systematické usměrňování spotřebních zvyklostí obyvatelstva. K jejímu zabezpečení byl vypracován Ústavem zdravotní výchovy projekt komplexního programu výchovy a působení k prosazení racionální výživy obyvatelstva, který je realizován ve spolupráci resortů zdravotnictví, zemědělství a výživy, školství a obchodu ve smyslu vládního usnesení č. 46/1985, a to od 1. pololetí 1988 za koordinace meziresortní komise.

SYSTÉMOVÁ OPATŘENÍ PŘIJATÁ KE ZKVALITNĚNÍ NABÍDKY POTRAVIN NA VNITŘNÍM TRHU

Dosažení pozitivních změn v plnění základních funkcí potravinářského průmyslu je podmíněno nejen včasným a efektivním řešením věcných problémů, ale též dobře fungujícím hospodářským mechanismem. Postupné naplňování požadavků na kvalitu výživy a zvyšování úrovně nabídky potravin na vnitřním trhu se proto stává jedním z hlavních úkolů nového hospodářského mechanismu, který je v rámci zemědělsko-potravinářského komplexu zaveden již od 1. 1. 1989.

Nový hospodářský mechanismus, výrazné posílení samostatnosti zemědělských a potravinářských podniků, poskytuje nové možnosti k uplatnění jejich podnikatelské aktivity. Ve vztahu k vnitřnímu trhu umožní zemědělským podnikům podílet se v širším rozsahu na výrobě a odbytu nedostatkových potravin, krajových specialit a výrobků ze zvlášť kvalitních surovin a přispět tak výrazněji než dosud k obohacení nabídky potravinářského zboží na vnitřním trhu. Rozvoj této aktivity v zemědělských podnicích bude přínosem i z hlediska posílení zpracovatelských kapacit v potravinářském průmyslu, které jsou slabým článkem celého řetězce výroby potravin a limitují vyšší zhodnocení zemědělských surovin, a to zejména v letech nadúrody, kdy existují problémy se včasným a kvalitním zpracováním zemědělské produkce.

Rostoucí zemědělská výroba vytvoří potřebné předpoklady pro zvyšování celkové úrovně finální produkce potravin odpovídajících zdravé výživě.

Se zvýšením samostatnosti státních podniků potravinářského průmyslu, přechodem na dvoustupňový systém řízení a orientací na zvyšování efektivnosti výroby při existujících strukturálních nedostacích v nabídce potravinářských výrobků na vnitřním trhu vystupuje do popředí otázka, jakými ekonomickými metodami a nástroji řízení bude třeba usměrňovat podnikatelskou aktivitu podniků, aby byla v souladu s celospolečenskými zájmy. V náročném prostředí nového hospodářského mechanismu budou státní podniky potravinářského průmyslu motivovány k zabezpečení smluvních dodávek tím, že jejich podniková a osobní hmotná zainteresovanost bude plně závislá na výši tvorby zisku, kdy v podnikové zainteresovanosti bude působit normativ pro tvorbu fondu rozvoje na financování investiční činnosti a v osobní hmotné zainteresovanosti vazba přírůstků mzdových prostředků na přírůstek zisku. Protože tvorba zisku bude u podniků potravinářského průmyslu výrazně ovlivňována odbytem výrobků, podniky budou usilovat o jeho soustavný růst.

Proti snaze orientovat potravinářskou výrobu na výrobky s větší rentabilitou bude působit stejná míra rentability založená při přestavbě velkoobchodních cen, jakož i skutečnost, že podniky potravinářského obchodu budou ve vlastním zájmu uplatňovat v hospodářských smlouvách požadavky na takové množství, strukturu a kvalitu potravinářských výrobků, po nichž bude poptávka. V této souvislosti nutno uvést, že v podmínkách samostatného rozhodování státních podniků potravinářského průmyslu o objemu a struktuře výroby je tato větší samostatnost nedílně spojena s větší odpovědností za zabezpečení celospolečenských potřeb v oblasti výživy, vyžadující jejich odpovědný přístup k uzavírání hospodářských smluv a k jejich důslednému plnění v souladu s dostupnými zdroji v oblasti základních surovin, materiálů, vybavenosti výrobně technické základny atd.

Uplatnění nového hospodářského mechanismu posílí postavení obchodních organizací vůči výrobě. Zrušení rajonizace odbytu umožní navazovat nová obchodní spojení výrobních a obchodních podniků, působit v ekonomicky výhodných oblastech. U potravinářských výrobků denní spotřeby, jejichž výroba je decentralizována ve spotřebních oblastech a u kterých je v současné době uspokojována

spotřebitelská poptávka, nelze předpokládat, že dojde v podmínkách nového hospodářského mechanismu k většímu narušení dosavadních dodavatelsko-odběratelských vazeb a ke snížení hospodárnosti pohybu zboží z výroby do obchodní sítě. Náročné ekonomické podmínky příštích let budou nutit státní výrobní podniky potravinářského průmyslu k úsporám nákladů (jejich součástí jsou i dopravní náklady). Rovněž tak obchodní organizace budou mít zájem na stabilních a pokud možno blízkých dodavatelích potravinářského zboží, zabezpečujících požadovanou pružnost při realizaci dodávek i čerstvost výrobků.

V této oblasti dojde k pozitivním změnám, napravení negativních důsledků rajonizace, ke kterým patřila zejména nižší jakost výrobků a užší výrobní sortiment některých dodávajících závodů. Ekonomické efekty vyvěrající z racionálního územního propojení výroby a obchodu budou pozitivně působit na snahu o zvyšování jakosti a pestrosti nabídky dosud zaostávajících výrobních závodů.

Na druhé straně výrobní a obchodní aktivita nadprůměrných výrobních závodů povede k navazování dodavatelsko-odběratelských vztahů s obchodními organizacemi mimo dosud vytvořené oblasti, což zvýší soutěživost výrobních podniků. V těchto případech však bude rozsah jejich aktivity záležet na tom, do jaké míry bude účelné narušení zaběhnutých odbytových cest, i na možnostech využití přírůstků a srážek k velkoobchodním cenám potravinářských výrobků při uplatňování nových spojení a odbytových cest mezi podniky potravinářského průmyslu a obchodu.

V novém hospodářském mechanismu výrazně vzroste význam výzkumu trhu, spotřebitelské poptávky, a to jak u státních podniků potravinářského průmyslu, tak i obchodu. K hlubšímu poznání základních tendencí ve výživě, spotřebitelské poptávce a stanovení cest k efektivnímu řešení vztahů nabídky a poptávky bude v rámci odvětví potravinářského průmyslu založen systematický průzkum potřeb v oblasti výživy a prohloubena spolupráce s obchodními organizacemi v oblasti výzkumu spotřebitelské poptávky.

V souvislosti s přestavbou vztahů v RVHP a hledání nových, účinnějších forem a metod spolupráce nabývá na významu navazování a rozvoj přímých vztahů mezi výrobními podniky zemí socialistického společenství. Na rozdíl od doposud převládajících družebních kontaktů jsou přímé vztahy v rámci zemědělsko-potravinářského komplexu rozvíjeny teprve v posledních třech letech, kdy se tato forma spolupráce rychle prosazuje především mezi zemědělskými organizacemi ČSSR a SSSR. První pozitivní zkušenosti, které byly získány při rozšiřování přímých vztahů i mezi podniky potravinářského průmyslu zemí RVHP ukazují, že tato forma mezinárodní spolupráce, zaměřená na oblast vědeckotechnického rozvoje, kooperace a specializace výroby, se může postupně stát jedním z významných faktorů, umožňujících vedle dosažení ekonomických efektů i obohacení nabídky potravinářských výrobků na našem vnitřním trhu.

Literatura

PROKOPEC, J.—MAZEL, M.: Racionalizace vztahů mezi podniky potravinářského průmyslu a obchodu ke zkvalitnění nabídky potravin na vnitřním trhu. [Závěrečná zpráva.] Praha, VÚEZV 1988. Návrh koncepce rozvoje zemědělsko-potravinářského a zemědělsko-průmyslového komplexu do roku 2005. Praha, FMZV 1988.

Opatření ke zvýšení kvality potravin, k modernizaci a rekonstrukci potravinářského průmyslu, včetně zajištění obalového materiálu a obalové techniky pro období 9. pětiletky. Praha, FMZV 1988.

Došlo 2. 3. 1989

PROKOPEC J., Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Praha
Zabezpečení požadavků na zkvalitnění výživy ve výrobě a nabídce potravin

Zeměd. Ekon., 35, 1989, č. 11, s. 901–908. — 1 tab., lit. 3, res. čes., rus., angl., něm.

výživa, potravinářský průmysl, požadavky trhu, sortiment, nabídka potravin, opatření věcná, opatření systémová, hospodářský mechanismus, teoretické pojednání

Splnění požadavků na zkvalitnění výživy obyvatelstva vyžaduje zajistit komplexní rozvoj výroby, sortimentu potravinářských výrobků a ucelenou nabídku potravin v tržní síti. K zajištění tohoto úkolu jsou v rámci zemědělsko-potravinářského komplexu přijímána zásadní věcná a systémová opatření k prosazení pozitivních změn v plnění základních funkcí potravinářského průmyslu a těsnější spolupráce s obchodními organizacemi. Tato opatření by měla postupně přispět ke zkvalitnění výživy a zvýšit úroveň nabídky potravin na vnitřním trhu.

ПРОКОПЕЦ Й., Научно-исследовательский институт экономики сельского хозяйства и продовольствия, Прага

Обеспечение требуемого роста уровня питания в области производства и предложения продуктов питания

Zeměd. Ekon., 35, 1989, № 11, с. 901–908. — 1 табл., лит. 3, рез. чешск., русск., англ., нем.

питание, пищевая промышленность, потребности рынка, ассортимент, предложение продуктов питания, деловые мероприятия, системные мероприятия, хозяйственный механизм, теоретический обзор

Для выполнения заданий по качественному улучшению уровня питания населения необходимо обеспечить комплексное развитие производства, необходимый ассортимент продовольственных товаров и целостное предложение продуктов питания в торговой сети. С этой целью в рамках агропродовольственного комплекса принимаются принципиальные деловые и системные меры, направленные на реализацию положительных изменений в выполнении основных функций пищевой промышленности и более тесное сотрудничество с торговыми организациями. Данные меры должны постепенно способствовать повышению качественного уровня питания населения и росту предложения продуктов питания на внутреннем рынке.

PROKOPEC J., Economic Research Institute for Agriculture and Food, Praha

Provision of Requirements for Higher Quality in Nutrition in Production and Offer of Foods

Zeměd. Ekon., 35, 1989, No. 11, pp. 901–908. — 1 tabs, refs 3, summaries in cs, ru, en, de nutrition, food industry, requirements of market, assortment, offer of foods, subject measures, system measures, economic mechanism, theoretical treatise

To fulfill demands for higher quality of nutrition of population, it requires to ensure the complex development of production, assortment of food products and the whole offer of foods in the market network. Within agro-food production complex, the principle subject and system measures are accepted to carry out this task and to assert the positive changes in the fulfillment of basic functions of food industry and closer co-operation with trade organizations. These measures should contribute gradually to higher quality of nutrition and to increase the level of food offer of food in the home market.

PROKOPEC J., Forschungsinstitut für die Ökonomik der Landwirtschaft und Ernährung, Praha

Sicherung der Anforderungen auf die Verbesserung der Ernährung in Produktion und Angebot an Lebensmitteln

Zeměd. Ekon., 35, 1989, Nr. 11, S. 901–908. — 1 Tab., Lit. 3, Zus. in Tschech., Russ., Engl., Dtsch. Ernährung, Lebensmittelindustrie, Markterfordernisse, Sortiment, Lebensmittelangebot, Maßnahmen — sachbez. u. system., Wirtschaftsmechanismus, theoret. Aspekte

Die Erfüllung der Anforderungen zur Verbesserung der Ernährungslage der Bevölkerung erfordert eine komplexe Entwicklung der Produktion, des Sortiments von Lebensmitteln sowie ein vollständiges Angebot auf dem Markt. Zur Gewährleistung dieser Aufgabe wurden im Rahmen des Agrar-Industriekomplexes grundsätzliche Maßnahmen getroffen von sachlichem und systemmäßigen Charakter zur Durchsetzung positiver Veränderungen bei der Erfüllung der Hauptfunktion der Lebensmittelindustrie und der engeren Zusammenarbeit mit den Handelsorganisationen. Diese Maßnahmen sollten allmählich dazu beitragen, die Ernährungslage spürbar zu vervollkommen und das Niveau des Lebensmittelangebots auf dem Binnenmarkt zu heben.

Adresa autora:

Ing. Jindřich Prokopec, CSc., Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Dlážděná 6, 110 00 Praha 1

Problematika tvorby národního důchodu resp. efektivnosti v zemědělství a potravinářském průmyslu je v dialektické jednotě s poválečným vývojem našeho hospodářství. V této souvislosti lze souhrnně konstatovat nedostatečné krytí vnitřního trhu spotřebním zbožím jako činitele tlaku na kvantitativní růst zemědělské výroby s malým důrazem na náklady a celkovou efektivnost produkce potravin.

K VÝVOJI VÝROBY POTRAVIN

Čs. zemědělská produkce po hlubokém poklesu v poválečných letech jen zvolna stoupala na předválečnou úroveň, které dosáhla teprve koncem 60. let, kdy průmyslová výroba byla již sedmkrát vyšší než před válkou.

Navíc vývoj zemědělství byl doprovázen celou řadou disproporcí, z nichž nejvýznamnější byl odlišný vývoj obou hlavních odvětví: živočišná výroba v roce 1970 dosahovala 137,9 %, zatímco rostlinná pouze 98,1 % předválečné úrovně (předválečné úrovně dosáhla až v průběhu 70. let) — tab. I.

V době, kdy čs. zemědělství dosáhlo předválečné úrovně, stoupla spotřeba potravin živočišného původu (např. masa a vajec) na více než dvaapůlnásobek.

I. Tempo růstu zemědělské produkce a spotřeby některých potravin (rok 1937 = 100) — Rate of growth of agricultural production and consumption of some foods (the year 1937 = 100)

	1948	1960	1970	1980	1985	1986
Zemědělská výroba:						
zemědělství celkem	71,5	96,0	116,8	143,0	156,1	157,0
— rostlinná	76,5	90,0	98,1	113,7	128,3	125,2
— živočišná	65,7	101,7	137,8	175,6	187,0	192,5
Spotřeba na 1 obyvatele:						
maso	85,0	167,1	211,5	251,8	252,4	256,8
másla	57,1	124,5	151,0	169,4	179,6	177,6
vejce	82,6	129,7	200,7	229,0	249,3	250,7
mouka pšeničná	117,4	135,5	135,3	125,6	132,6	131,2
cukr	96,6	156,5	162,5	162,1	152,6	161,6

Pramen: Statistická ročenka ČSSR

Navíc se jedná o produkty, na jejichž výrobu je nutno vynaložit několikanásobně vyšší hmotnostní objem výrobků rostlinného původu a také společenské práce.

Je logické, že rychlejší tempo růstu živočišné výroby bylo možno zabezpečit pouze dovozy obilovin. Zatímco v roce 1948 bylo ke krytí schodku v důsledku předchozího sucha dovezeno 800 tis. tun obilí (rovnající se jedné šestině domácí sklizně), bylo v roce 1960, tedy v období, kdy produkce obilovin dosáhla předválečné úrovně, nutno dovážet přes 2 mil. tun, tedy o 35 % více. Dovozy obilovin byly vysoké i v následujícím období, kdy domácí produkce obilovin rostla.

Během posledních 10–15 let výrazně roste zemědělská produkce, především obilnářství (v roce 1980 bylo dosaženo dvojnásobku předválečné úrovně). I přes přijatá opatření ve prospěch přednostního rozvoje rostlinné výroby bylo tempo růstu živočišné výroby stále rychlejší. Vynucovala si to rostoucí spotřeba, resp. poptávka po potravinách živočišného původu (například spotřeba masa vzrostla z 71,9 kg v roce 1970 na 86,6 kg v roce 1987). Produkce masa proto stoupla o více než půl miliónu tun (z 1 234 tis. tun ž. h. na 1 749 tis. tun ž. h.), tj. o 42 %.

Potvrdila se známá zkušenost, že rozvoj zemědělské výroby je do značné míry ovlivňován vývojem poptávky obyvatelstva. Proto v tomto období – i přes úspěchy v obilnářství – pokračovaly velké dovozy zrnin, které v letech 1979–1980 dosahovaly znovu 2 mil. tun, tedy jedné pětiny domácí produkce. Navíc dochází k teritoriálnímu přesunu: místo sovětské pšenice se dovážela americká kukuřice, což neúnosně zatěžovalo naši platební bilanci.

K řešení této situace byla přijata řada opatření, především cenové úpravy masa a zaměření živočišné výroby na přednostní rozvoj chovu skotu s cílem využít více domácí krmivové základny.

Růst zemědělské výroby, její strukturu a efektivnost rovněž značně ovlivňuje nerovnoměrný vědeckotechnický rozvoj jednotlivých odvětví zemědělství. Všeobecně lze říci, že VTR byl rychlejší v rostlinné výrobě než v živočišné, i když v obou odvětvích existují velké vnitřní rozdíly. Vědeckotechnické poznatky byly pohotověji uplatněny v oborech, které již před 2. světovou válkou byly provozovány velkovýrobními kapitalistickými metodami, tedy pomocí mechanizace a ve velkém rozsahu. Typickým příkladem je obilnářství.

Zatímco v předválečném období vyžadovala podle Čvančary rolnická výroba obilovin na 1 ha v průměru 275 hodin většinou ruční práce a na 1 pracovní hodinu se vyrobilo 7 kg zrna, potřebuje současné čs. zemědělství na 1 ha obilovin kolem 22 hodin převážně strojové práce, 1 pracovní hodina vyrobí zhruba 175 kg zrna, tedy 25krát více než před válkou. Malovýroba se naproti tomu udržela v odvětvích obtížně mechanizovatelných, s dostatečnou zásobou relativně levné pracovní síly.

Naše zemědělství při socializaci převzalo takto existující výrobní strukturu, nemělo možnost použít dřívější „třídní“ dělbu práce, tj. mechanizovatelné velkovýroby a ruční malovýroby. Situaci v některých odvětvích lze zjednodušeně charakterizovat jako organizované znásobení malovýroby. Spoléhání pouze na efekt velkého měřítka či dílčí mechanizace se ukazuje nedostatečným. Výsledkem je rozdílný kvantitativní vývoj jednotlivých odvětví a výrob.

Odlisný postup vědeckotechnického rozvoje v jednotlivých odvětvích zemědělské výroby se projevuje i v rozdílné úrovni produktivity práce, která je relativně vysoká tam, kde je uplatněna velkovýrobní organizace založená na důsledné substituci živé práce a uplatnění všech forem VTR, zvláště přebírání zahraničních poznatků. Růst produktivity práce – a často i celkové produkce – stagnoval tam, kde dosud nebyly uplatněny výsledky VTR, ať již proto, že vývoj dostatečně nepokročil, nebo nebyly důsledně využity jeho výsledky či zahraniční zkušenosti a poznatky.

Odlíšné tempo produktivity práce se zákonitě odráží i ve vývoji nákladů, na které reagovaly nákupní ceny zemědělských výrobků. Proti roku 1937 dosáhly v roce 1986 průměrné nákupní ceny zemědělských výrobků indexu 316,9 %, pomaleji se zvyšovaly ceny rostlinných výrobků (index 263,8), živočišné výrobky dosáhly indexu 347,5. To vše nasvědčuje tomu, že do živočišné výroby jako celku proniká vědeckotechnický rozvoj pomaleji. Zůstává zde více ruční práce se všemi důsledky na tempo produktivity práce.

Značné rozdíly jsou ovšem i u jednotlivých výrobků či jejich skupin. Nejnižší tempo růstu průměrných nákupních cen dosahují obiloviny, přičemž cena pšenice je prakticky na předválečné úrovni a ostatních zrnin jen o málo vyšší. S přihlédnutím k vývoji cenové hladiny (index životních nákladů např. za potravinářské zboží v dělnicko-zaměstnaneckých domácnostech dosáhl podle FSU 182,4) jsou nákupní ceny pšenice, žita a ječmene reálně mnohem nižší než před válkou.

Výrazné je naproti tomu zvýšení cen výrobků s vysokým podílem živé práce — technických plodin, okopanin, ovoce a zeleniny — ceny jsou 4–5násobné v porovnání s předválečnou úrovní. Obdobně je tomu v živočišné výrobě u produktů chovu skotu, mírnější vzestup je u produktů chovu prasat a drůbeže.

Rozdílná úroveň produktivity práce a z ní vyplývajících nákladů a rentability jednotlivých výrob, na kterou cenové úpravy reagovaly zpravidla se zpožděním, se projevila i v tempu růstu objemu produkce: v rostlinné výrobě rychlý růst produkce zrnin, jejichž podíl na hrubé zemědělské produkci se zvýšil z předválečných 12,7 na současných 17,7 %, zatímco podíl brambor poklesl ze 14,1 na pouhých 3 %.

Uvedená diferenciaci ve vědeckotechnickém rozvoji u jednotlivých produktů, rozdílná produktivita práce i cenové relace se zprostředkovaně promítají i do nabídky a poptávky po potravinách.

KOUPĚSCHOPNÁ POPTÁVKA A POTRAVINY

Růst zemědělské výroby a její strukturu ovlivňoval především růst životní úrovně a z ní vyplývající vývoj poptávky obyvatelstva. Roste počet obyvatelstva: předválečného počtu obyvatel (v současných hranicích republiky) bylo po odsunu Němců znovu dosaženo v roce 1970 a od té doby se jeho počet zvýšil o další 1,3 mil.

Současně se o 830 tisíc pracovníků zvýšila zaměstnanost v národním hospodářství, což spolu s růstem nominálních mezd zhruba o 1 tis. Kčs na 1 pracovníka měsíčně způsobilo, že celkové peněžní příjmy obyvatelstva se od roku 1970 zdvojnásobily (z 316 na 445 mld Kčs v roce 1981). I při poměrně rychlém růstu životních nákladů během těchto 15 let (1970–1985) o 21,4 % (během předchozích 15 let, tj. 1955–1970, jen o 1,8 %) dochází k zvýšení reálných mezd o 22,6 %.

Čs. národní hospodářství nebylo na vzniklý tlak koupěschopné poptávky připraveno, nebyla dostatečně doceněna známá zákonitost, že ekonomický růst vnáší do spotřeby nejen kvantitativní, ale i kvalitativní změny, neboť současně s růstem spotřeby dochází i ke změnám v její struktuře a růst spotřeby je asymetrický.

V ČSSR se tato asymetrie projevila nepříliš výrazně, především tendencí k nákupu kvalitnějších potravin živočišného původu, méně již ve změně proporcí mezi spotřebou potravin a průmyslového spotřebního zboží a služeb. Svědčí o tom struktura maloobchodního obrátu (tab. II).

V porovnání s rokem 1975 byl maloobchodní obrát v běžných cenách v roce 1985 vyšší zhruba o 40 %, a to téměř shodně u obou položek maloobchodního ob-

	1980	1985	$\frac{1985}{1980}$
Běžné ceny			
maloobchodní obrát celkem	120,2	139,7	116,3
– potraviny	118,5	140,1	118,2
– průmyslové zboží	121,7	139,3	114,7
Fyzický objem (stálé ceny)			
maloobchodní obrát celkem	108,7	113,5	104,4
– potraviny	111,7	112,5	100,7
– průmyslové zboží	105,9	114,5	108,1

Pramen: Statistická ročenka ČSSR

ratu – potravin i průmyslového zboží. Při podrobnějším zkoumání však zjišťujeme, že vývoj obou složek maloobchodního obrátu je v jednotlivých letech rozdílný. Koncem 70. a počátkem 80. let byl index obrátu průmyslového zboží v běžných cenách poněkud vyšší než u potravin (121,7 proti 118,8), index fyzického objemu však ukazoval pouze poloviční přírůstek (105,9 proti 111,7). V průběhu několika let docházelo ke stagnaci a v některých letech i k poklesu fyzického objemu prodáváného průmyslového zboží. Maloobchodní obrát průmyslového zboží byl tedy ovlivňován především růstem cen. Zatímco ceny potravinářského zboží zůstávaly téměř stálé (zvýšení za 14 let 1967–1981 o 7,4 %, hlavně v důsledku úpravy cen ovoce a zeleniny), zvýšily se ceny průmyslového zboží o 30,5 %.

Při nízké platové diferenciaci a malé účinnosti denivelizačních opatření má rozvoj kvantitativních prvků spotřeby jen velmi úzký prostor pro uplatnění, neboť pozornost spotřebitelů je orientována především na uspokojování základních potřeb. Údaje o vývoji maloobchodního obrátu, zejména vyjádřeného ve fyzickém objemu nebo v srovnatelných cenách dokazují, že nedostatečná nabídka průmyslového zboží a tlumení neuspokojené poptávky zvyšováním cen se promítá do růstu spotřeby potravin. Od roku 1975 téměř stále stejný podíl spotřeby potravin (47,7 %) je podstatně vyšší než by odpovídalo srovnatelné ekonomické úrovni průmyslového rozvoje země a než je ekonomicky žádoucí.

Zásah do struktury maloobchodního obrátu provedením úprav maloobchodních cen masa a některých dalších výrobků v roce 1982 byl logickým následkem. Vlivem zvýšení cen dochází k dvouletému poklesu fyzického objemu prodeje potravin – zejména masa (změna ceny má vždy jen dočasnou působnost), ale v dalších letech se znovu zvýšil na úroveň počátku 80. let. Počínaje rokem 1983 dochází ke zvýšení nabídky dražšího průmyslového zboží vyšší jakosti. Proto i při jednorázovém zvýšení cen potravin (o 10,95 % v roce 1982) je index maloobchodních cen potravinářského zboží za posledních 20 let z celé spotřebitelské sféry nejnižší (tab. III).

Tato tendence pokračovala i v roce 1987: maloobchodní obrát za potraviny se zvýšil o 2,4 %, za průmyslové zboží o 3,5 % (běžné ceny), podíl průmyslového zboží na celkovém maloobchodním obrátu dosáhl 53,2 %.

Zásobování obyvatelstva potravinami je v současné době v zásadě plynulé, trh se stabilizoval. Jak vyplývá z porovnání úrovní přírůstku maloobchodního obrátu

III. Index maloobchodních cen zboží a služeb (rok 1967 = 100) – Index of retail prices for goods and services

	1975	1981	1982	1986
Zboží a služby celkem	108,0	120,9	127,1	133,1
– potravinářské	101,1	107,4	117,5	122,6
– průmyslové	112,2	130,5	132,5	137,6
– služby	114,6	130,8	131,2	134,3

Pramen: Statistická ročenka ČSSR

IV. Struktura přírůstku maloobchodního obrátu v letech 1980–1986 v mil. Kčs – The structure of retail turnover increase over the years 1980–1986 in millions of the Czechoslovak crowns

	Běžné ceny		Srovnatelné ceny roku 1986	
	mil. Kčs	procenta	mil. Kčs	procenta
Přírůstek celkem	49 557	19,4	19 221	6,7
– potravinářské zboží	23 889	20,0	2 974	2,1
– průmyslové zboží	25 664	18,9	16 247	12,0

Pramen: Propočty podle Statistické ročenky ČSSR

v letech 1980–1986, zůstal fyzický objem prodeje potravin prakticky zachován (zvýšení o 2,1 %) a 20% zvýšení v běžných cenách ovlivnil především cenový vývoj (tab. IV).

Ani v budoucnu se nepředpokládá větší kvantitativní hmotný růst spotřeby potravin, nýbrž další zkvalitňování nabídky potravin vyšším stupněm jejich zhodnocování. Dosažení trvalé rovnováhy v celé sféře nabídky a poptávky na vnitřním trhu ovšem nebude možné bez vyššího zabezpečení trhu průmyslovým zbožím nejen co do objemu, ale i v potřebné struktuře, kvalitě a sortimentu.

I přes určitý pokrok přetrvává v posledních letech základní rozpor vnitřního trhu. Svědčí o tom i struktura peněžních příjmů a výdajů obyvatelstva (tab. V).

Celkové peněžní příjmy obyvatelstva v letech 1980–1986 se zvýšily o 20,5 % a dosáhly částky 430 mld. Kčs, podle předběžných údajů v roce 1987 činily 444,3 mld. Kčs, což je zvýšení o 3,3 %.

Jaké bylo využití celkových peněžních příjmů obyvatelstva ve výši 430 mld. Kčs v roce 1986? Po odečtení různých finančních plateb (daně a poplatky, pojistné, družstevní podíly, splácení půjček státním spořitelnám apod.) zůstává k realizaci 411,7 mld. Kčs. Část těchto peněžních prostředků obyvatelstva však zůstává ne realizována a použita na zvýšení vkladů, resp. jako hotovost v domácnosti. V roce

	1980		1986		Index 1986 1980	1987 mld Kčs
	mil. Kčs	struktura	mil. Kčs	struktura		
Nominální peněžní příjmy celkem	356 852	100	430 023	100	120,5	444,3
Realizované peněžní příjmy	346 667	97,1	411 744	95,7	118,8	424,9
— nákup zboží	233 138	65,3	275 095	64,0	118,0	.
— platby za služby	48 478	13,6	56 494	13,1	116,5	.
— finanční platby	64 831	18,2	80 155	18,6	123,6	.
— vklady a úspory	10 405	2,9	18 279	4,3	175,7	19,4

Pramen: Statistická ročenka ČSSR

1986 to činilo 18,3 mld Kčs a v roce 1987 již 19,4 mld Kčs, což je o 75, resp. o 86 % více než v roce 1980.

Na vnitřním trhu bylo tedy v roce 1986 použito 331,6 mld Kčs, což je 77 % z realizovaných peněžních příjmů. Z této částky realizované na vnitřním trhu bylo na platby za služby (nájemné a komunální služby, dopravu a spoje, osobní služby, kulturu, sport, rekreaci, léčebnou péči apod.) vynaloženo 56,5 mld Kčs, což je pouze 17 %, tedy zhruba jedna šestina celkové realizované částky na vnitřním trhu.

Nízký podíl výdajů za služby všeho druhu je do značné míry ovlivněn sociální politikou státu a vysokými dotacemi na nájemné a komunální služby, dopravu a spoje, vstupné do kulturních a zábavných podniků, sport, rekreaci apod. Značnou roli však sehrává i nedostatečná nabídka služeb a jejich kvalita. Na nákupy potravinářského a průmyslového zboží zůstává 276 mld Kčs (83 % z částky realizované na vnitřním trhu).

Ve vysokém podílu hmotné spotřeby proti spotřebě služeb při značně vysoké váze potravin a relativně nízké váze průmyslového zboží spočívá tedy základní rozpor vnitřního trhu. Varující je i vysoké tempo růstu nerealizovatelných peněžních prostředků — vkladů a úspor, podstatně vyšší je tempo růstu nominálních či realizovaných peněžních příjmů na nákup zboží a služeb.

Zpráva FSÚ o vývoji národního hospodářství a plnění státního plánu ČSSR v roce 1988 konstatuje, že i v tomto roce problémy ve výrobě ovlivnily zásobování vnitřního trhu některými druhy spotřebního zboží, zejména elektrotechnického, textilního a obuvnického a počet nedostatkového zboží dále vzrostl. Nedostatečný byl i podíl dovozu na celkovém objemu zboží na vnitřním trhu.

Stupeň uspokojování potřeb vnitřního trhu je dále snižován nepravidelností dodávek, nevhodnou strukturou a nízkou kvalitou. Proto i přes určitý pokrok, dosažený v posledních letech, zaostává ČSSR v mezinárodním srovnání vybavenosti

domácností, zejména pokud jde o předměty uváděné na trh v poslední době. Ze studie Výzkumného ústavu obchodu Praha (Cenové srovnání ... 1987) vyplývá značné zaostávání zejména v oblasti spotřební elektroniky.

Československé domácnosti jsou na nižším stupni ve vybavení např. barevnými televizory (asi třetinové v porovnání s NSR), videorekordéry, kamerami, dia-projektory apod. Z předmětů ulehčujících práci v domácnosti lze uvést vybavenost automatickou pračkou: v ČSSR asi 50 % proti 80 % v NSR, mrazničkou 20 % proti více než 70 %, podobně je tomu s elektrickým šicím strojem, žehličem prádla, mikrovlnnými pečicími troubami a dalšími elektrickými přístroji pro domácnost. Pokud jde o myčku nádobí (v NSR je jí vybaveno více než 50 % domácností), je u nás vybavenost téměř nulová.

Mezinárodní srovnání o vybavení domácností současně ukazuje, že čs. vnitřní trh má dosud obrovské nevyužité možnosti zvýšení nákupů průmyslového zboží špičkové kvality, spojené s retardací rostoucího tlaku kupní síly obyvatelstva na potraviny.

Není sporu o tom, že jedním z faktorů nižší vybavenosti domácností v ČSSR jsou především vyšší ceny těchto předmětů ve vztahu ke kupní síle obyvatelstva. Nej názorněji tato skutečnost vyplyne při přepočtu na „časové vyjádření ceny“, tj. na ceny ve vztahu ke mzdám. Rozumí se jí počet hodin vynaložené práce na zakoupení daného předmětu či zaplacení dané služby, kdy cena je v hodinách. Rozdíly v produktivitě práce nacházejí odraz i v úrovni mezd. Podle publikace OSN Yearbook of Labour Statistics byla v roce 1985 průměrná hodinová dělnická mzda v průmyslu ČSSR 15,44 Kčs, v NSR 16,20 DM, takže při tomto základu vychází zřetelně vyšší kupní síla hodinové mzdy v NSR.

Cílem není hodnocení kupní síly hodinové mzdy, neboť ji kromě rozdílné úrovně produktivity práce ve významné míře ovlivňuje rovněž sociální politika státu, která tou měrou, v jaké přenáší úhrady některých potřeb na společnost (zdravotních a kulturních potřeb, bytové politiky apod.), uvolňuje v určité míře další prostředky obyvatelstva na spotřebu podle vlastní volby. Tato skutečnost proto velmi silně modifikuje strukturální vazby mezi výdajovými položkami a znesnadňuje je porovnání mezi socialistickými a nesocialistickými zeměmi.

ZÁVĚR

Vytváření dobře fungujícího vnitřního trhu jako předpokladu celkové expanze ekonomiky vyžaduje, aby ve struktuře výdajů obyvatelstva došlo ke snížení podílu potravin ve prospěch průmyslového spotřebního zboží. Důležitým předpokladem pro dosažení této strukturální změny je ovšem i úprava cenových relací. Zjednodušeně řečeno, může se jednat o diferencované zvýšení cen potravin kompenzované snížením cen průmyslových výrobků, které jsou u nás v relaci k průměrným mzdám často nesrovnatelně vyšší než v průmyslově vyspělých zemích. Naproti tomu naše maloobchodní ceny potravin jsou u mnoha výrobků nižší než velkoobchodní ceny, ale často i než výrobní náklady (například jeden litr mléka o tučnosti 3,5 %, v maloobchodě prodáváný za 3 Kčs, měl v roce 1986 průměrnou nákupní cenu 3,92 Kčs, nehledě na celkové národohospodářské náklady na jeho výrobu).

Shodně se sovětskými ekonomy lze konstatovat, že vysoké dotace na potraviny (v SSSR dosahují 50 mld rublů) nemohou být trvalým perspektivním řešením. Cesta spočívá v odstranění ztrátovosti řady zemědělských produktů a v dosažení vyrovnaných zboží- peněžních vztahů v produkci potravin.

Globální zvýšení cen potravin by však v současné době zřejmě nebylo řešením. Neodpovídalo by snaze o udržení relativně stabilních cen potravin jako základu protiinflační ekonomické politiky.

Potraviny jsou však v ČSSR levné pouze v relaci k průmyslovému zboží, takže případné zvýšení cen potravinářských výrobků může být pouze relativní. Jedině výrazný růst produktivity práce a s ní spojený růst kupní síly by umožnil, aby po nasycení základních potřeb — především potravin — došlo k expanzi výdajů na spotřební zboží a služby v širokém sortimentu.

Literatura

- JENÍČEK, V.—FRONĚK, P.—KOCHLÍKOVÁ, B.: Postavení zemědělsko-průmyslového komplexu v čs. ekonomice a strukturální otázky jeho rozvoje. [Závěrečná zpráva.] Praha, VÚEZVŽ 1986.
Cenové srovnání vnitřního trhu. Praha, VÚO 1987.
FAO Production Yearbook. Roma, FAO 1987.
Statistická ročenka ČSSR. Praha 1987.
Yearbook of Labour Statistics. New York, OSN 1986.
Zpráva Federálního statistického úřadu o vývoji národního hospodářství v roce 1988. Praha, FSÚ 1989.

Došlo 2. 3. 1989

JENÍČEK V., Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Praha

Vývoj výroby potravin a rovnováha na vnitřním trhu

Zeměd. Ekon., 35, 1989, č. 11, s. 909–918. — 5 tab., lit. 6, res. čes., rus., angl., něm.

potraviny, výroba, spotřeba, rovnováha trhu, nabídka, poptávka, struktura maloobchodního obrátu, peněžní příjmy, výdaje, analýza

Poválečný vývoj našeho hospodářství je určen nedostatečným krytím vnitřního trhu spotřebním zbožím a vyvolává tlak na kvantitativní růst zemědělské výroby při malém důrazu na kvalitativní aspekty a zvláště celkovou efektivnost produkce potravin. Struktura maloobchodního obrátu, peněžní příjmy a výdaje obyvatelstva dokládají vysoký podíl hmotné spotřeby proti spotřebě služeb při značné váze potravin a relativně nízké váze průmyslového zboží.

ЕНИЧЕК В., Научно-исследовательский институт экономики сельского хозяйства и продовольствия, Прага

Развитие производства продовольственной продукции и сбалансированность на внутреннем рынке

Zeměd. Ekon., 35, 1989, № 11, с. 909–918. — 5 табл., лит. 6, рез. чешск., русск., англ., нем.

продукты питания, производство, потребление, сбалансированность рынка, предложение, спрос, структура розничного товарооборота, денежные доходы, расходы, анализ

Послевоенное развитие нашего народного хозяйства характеризуется недостаточным удовлетворением внутреннего рынка товарами широкого протребления, сопровождаемым давлением на количественный рост сельскохозяйственного производства без особого учета качественных аспектов и, прежде всего, эффективности производства продовольствия в целом. Структура розничного товарооборота, денежные доходы и расходы населения свидетельствуют о значительном удельном весе материального потребления по сравнению с услугами при высокой доле продуктов питания и относительно низкой доле промышленных товаров.

JENÍČEK V., Economic Research Institute for Agriculture and Food, Praha

Development of Food Production and Balance on the Home Market

Zeměd. Ekon., 35, 1989, No. 11, pp. 909–918. — 5 tabs, refs 6, summaries in cs, ru, en, de

foods, production, consumption, market balance, supply, demand, structure of retail turnover, financial incomes, expenses, analysis

A post-war development of our economy is determined by an insufficient supply of the home market with consumer goods resulting in the pressure exerted on quantitative growth of agricultural production with feeble emphasis on the qualitative aspects and on the total efficiency of food production particularly. The structure of retail turnover, incomes and expenses of the population manifest a large proportion of the material consumption compared with the consumption of services taking into account high weight of foods and relatively low weight of industrial goods.

Entwicklung der Lebensmittelproduktion und das Gleichgewicht auf dem Binnenmarkt

Zeměd. Ekon., 35, 1989, Nr. 11, S. 909–918. — 5 Tab., Lit. 6, Zus. in Tschech., Russ., Engl., Dtsch.

Lebensmittel, Produktion, Verbrauch, Marktgleichgewicht, Angebot, Nachfrage, Struktur des Einzelhandelsumsatzes, Geldeinkünfte, Ausgaben, Analyse

Die Nachkriegsentwicklung unserer Wirtschaft wird gekennzeichnet durch eine ungenügende Deckung des Binnenmarkts mit Konsumgütern und ruft somit einen Druck auf das quantitative Wachstum der landwirtschaftlichen Produktion hervor, bei geringem Zwang für qualitative Aspekte, insbesondere auf die Gesamteffektivität der Lebensmittelproduktion. Die Struktur des Einzelhandelsumsatzes, die Geldeinkünfte der Bevölkerung und deren Ausgaben zeugen von einem Anteil des materiellen Verbrauchs gegenüber den Dienstleistungen bei einem bedeutenden Gewicht der Lebensmittel und einem relativ niedrigen der Industriegüter.

Adresa autora:

Ing. Vladimír Jeníček, DrSc., Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Mánesova 75, 120 56 Praha 2

Výroba materiálních zdrojů výživy, která je zajišťována čs. zemědělsko-potravinářským komplexem, váže značné množství výrobních sil — 15 % ekonomicky činného obyvatelstva a 27 % celkových investic do výrobní sféry, což je dvakrát až třikrát více než v předních ekonomicky rozvinutých zemích. Vývoj objemu a účinnosti vkladů společenské práce rozhoduje o vývoji nákladovosti ve výrobě potravin v ČSSR a je jedním z faktorů determinujících možnosti alokace výrobních sil v čs. ekonomice a tím i rozvoj oblastí zajišťujících ostatní komplexy potřeb. Je tedy kritériem ekonomické náročnosti ve výrobě potravin.

ANALÝZA VÝVOJE NÁKLADOVOSTI A PŘEROZDĚLOVACÍCH PROCESŮ

Výši vkladů společenské práce a jejich strukturu je možno zvláště v případě zemědělské prvovýroby vyjadřovat s ohledem na značný vliv přerozdělovacích procesů, které jsou dosud uplatňovány jak u externích vstupů, tak především při úhradě tržní zemědělské produkce, v několika úrovních — jako vlastní nebo úplné vlastní náklady, resp. individuální náklady na úrovni podniků, nebo propočtem společenských nákladů, které vycházejí z úhrady zemědělské produkce prostřednictvím nákupních cen a příplatků včetně zápočtu ostatních tzv. neinvestičních dotací, zahrnujících prémie, diferenciální příplatky, dotace na pracovní síly a intervence vstupů atd. (Kala a kol. 1987). Propočet společenských nákladů uvedenou metodikou znamená, že tzv. neinvestiční dotace přesahují o plných 23 % (podle propočtu ekonomických nástrojů platných od roku 1989 rovněž o 23 %) úhradu zajišťovanou pouze nákupními cenami zemědělských produktů.

Konečně je možno použít kvantifikaci, která vyjadřuje tzv. plné národohospodářské náklady (Vostatek 1988), které vycházejí z modelu racionální daňové soustavy skládající se z daně (odvodu), z mezd, ze zisku, ze selektivních spotřebních daní a byla sem zahrnuta také odhadnutá pozemková renta 8 mld Kčs. K těmto hodnotám pak byly započteny s využitím strukturálního modelu dotace poskytované ze státního rozpočtu odvětvím vyrábějícím inputy pro zemědělství. Výsledky propočtu ukázaly, že hodnoty vyjadřující plné národohospodářské náklady jsou proti úhradě prostřednictvím nákupních cen zemědělských produktů vyšší o 60,5 %, z toho u rostlinných produktů o 46,8 %, u živočišných produktů o 73,9 %.

Obě uvedené metodiky propočtu ukazují, že jak společenské, tak plné národohospodářské náklady se výrazně odchyľují od úhrady pomocí platných nákupních cen. Ještě vyšší hodnoty bychom získali v případě zahrnutí nákladů, které je

nebo bude nezbytné vynaložit na odstranění negativních ekologických dopadů způsobených jak průmyslovou, tak zemědělskou činností.

Tato skutečnost se promítá i do bilancí společenského produktu a národního důchodu, kde jsou použity pouze nákupní ceny a příplatky k cenám, což např. u národního důchodu snižuje jeho podíl cca o 4, resp. 10 %. To má samozřejmě vliv na hodnocení efektivnosti zemědělské výroby na mikroúrovni a makroúrovni a na deformace hodnotových relací (okruhů) v celém reprodukčním procesu, který zabezpečuje výživu obyvatelstva.

Náklady na surovinu (počítány pouze nákupní ceny a příplatky k nim) představují plných 75–85 % celkových nákladů ve sféře výroby potravin resp. potravinářských výrobků, jejichž vývoj a objem charakterizuje náročnost výroby zdrojů zajišťujících výživu obyvatelstva. Při hodnocení vývoje nákladovosti výroby zdrojů výživy jsme zvolili období delší než 30 let (1955–1987), které zahrnuje výrazné strukturální změny ve spotřebě potravin, především růst podílu potravin živočišného původu.

Objem nákladů byl vyjádřen společenskými náklady, které zahrnují kromě nákupních cen i veškeré neinvestiční dotace zahrnuté do úhrady tržní zemědělské produkce. Pro větší náročnost propočtu a obtížnou dostupnost údajů z předchozích let nebylo použito plných národohospodářských nákladů. Za uvedené období vzrostla hodnota tržní zemědělské produkce téměř 2,9krát. Hrubá zemědělská produkce se zvýšila 1,8krát, z toho živočišná produkce 2,2krát. V užití jak hrubé, tak tržní rostlinné produkce stoupal podíl meziprojektu a části tržní produkce použité pro výrobu produktů živočišného původu (dodávky pro průmysl krmiv).

V souvislosti s růstem podílu potravin živočišného původu ukázaly propočty, že ve sledovaném období se náročnost na prvotní zdroje (tj. energii a bílkoviny z krmivové základny pro hospodářská zvířata) zvýšila u energie o 48 % a u bílkovin o 44 %. Absolutní přírůstek příjmu energie a bílkovin z potravin v přepočtu na 1 obyvatele ČSSR byl zajišťován u energie 11,6násobkem a u bílkovin 10,8násobkem prvotních zdrojů.

Při vyjádření vývoje nákladovosti na jednotku energie a bílkovin byly použity hodnoty na úrovni společenských nákladů, konkrétně v letech 1955, 1960, 1967 a 1987. Propočet výroby energie a bílkovin za stejné období byl odvozen z hmotné bilance tržní zemědělské produkce při vynechání tržní produkce obilovin určené pro průmysl krmiv, tržní produkce ovoce a zeleniny jako nevýznamného zdroje energie a bílkovin a dále produktů, které nejsou předmětem užití ve výživě obyvatelstva. O tyto položky (v hodnotovém vyjádření) byla pak snížena hodnota celkové úhrady. Získané hodnoty a relace jsou uvedeny v tab. I.

Z tabulky vyplývá, že nákladovost u zvolených jednotek charakterizujících užitnou hodnotu potravin za uvedené období stoupla 1,8krát u bílkovin rostlinného původu a 2,4krát u energie živočišného původu, přičemž pouze v období 1967–1975 je mírnější trend, kdy nedošlo jednak vlivem určité stability cen a jednak vlivem měnící se struktury rostlinné tržní produkce (růst podílu nutričně bohatých plodin, např. řepky¹⁾), k výraznějšímu růstu nákladovosti. Vývoj relace v nákladovosti na jednotku energie a bílkovin rostlinného a živočišného původu v případě energie mírně rostl – 1 : 9,85 (1955)–10,4 (1986), u bílkovin progresivněji – 1 : 3,98 (1955)–5,28 (1986). Šíře této relace úzce souvisí s efektivností užití krmivové základny jak v hmotném vyjádření (regrese konverze energie a bíl-

¹⁾ S výjimkou cukrovky byl započítán plně nutriční potenciál jednotlivých plodin, neboť např. se zavedením řepky „00“ lze uvažovat v budoucnu o využití bílkoviny řepky, která má vynikající kvalitu, přímo pro lidskou výživu. U všech produktů byly odečteny hmotné i hodnotové podíly připadající na vedlejší suroviny – např. kůže u zvířat.

	1955	1967	Index 1955 = = 100 %	1975	Index 1955 = = 100 %	1986	Index 1955 = = 100 %
Energie rostlinného původu (Kčs/GJ)	97,7	179,0	183,2	179,3	183,5	222,4	227,6
Energie živočišného původu (Kčs/GJ)	962,8	1 702,4	176,8	1 847,2	191,8	2 313,6	240,3
Bílkoviny rostlinného původu (Kčs/kg)	19,3	36,2	187,5	31,8	164,8	35,7	185,0
Bílkoviny živočišného původu (Kčs/kg)	79,3	137,2	173,0	151,1	190,5	188,5	237,7
Energie celkem (Kčs/GJ)	322,6	706,1	218,9	778,0	241,2	1 100,4	341,1
Bílkoviny celkem (Kčs/kg)	45,9	91,3	198,9	99,8	217,4	126,8	276,2

kovin z krmiv v živočišných produktech je charakterizována v období 1955–1980 poklesem účinnosti — u energie z hodnoty 7,0 na 7,6 a u bílkovin z hodnoty 7,5 na 8,5 a mírným zlepšením v 7. pětiletce na hodnotu 7,5, resp. 8,3), tak i v hodnotovém vyjádření — náklady na krmiva tvoří více než 50 % celkových vlastních nákladů. Efektivnost v užití krmivové základny je jedním z faktorů určujících ekonomiku zemědělského podniku.

Ve vývoji nákladovosti bílkovin a energie celkem, která je váženým průměrem skutečné relace mezi rostlinnými a živočišnými zdroji těchto faktorů ve spotřebě potravin, došlo trvalým zvyšováním podílu živočišných zdrojů k progresivnějšímu růstu — u energie 3,4krát, u bílkovin 2,8krát.

Zdražování jednotky energie a bílkovin celkem ovlivňuje jednak rostoucí podíl potravin živočišného původu, které jsou několikanásobně dražší, a jednak růst cen základních i oběžných prostředků. Jejich vysoký podíl na společenském produktu (výrobní spotřeba představuje 70% podíl) pak při dosahované účinnosti ovlivňuje nákladovost výroby potravin. Vývoj investic do zemědělství (v běžných cenách) propočtený na 1 Kčs tržní produkce (ve stálých cenách roku 1980) ukázal, že se tato hodnota zvýšila 3,6krát. Např. cena traktoru srovnatelného výkonu se zvýšila za posledních 15 let o 75 %, rovněž cena průmyslových krmiv o 50 % a cena jednotky účinné látky u průmyslových hnojiv rovněž o 50 %. Přepočet vývoje účinnosti krmiv a hnojiv (Vigner 1987), významných položek ve struktuře nákladů HZP, ukázal za uvedené období jednoznačný pokles u krmiv o 25 % a u hnojiv o více než 50 %.

Eliminace uváděného cenového vlivu přinesla podstatnou změnu ve vývoji sledované činnosti, konkrétně u krmiv zlepšení o 3,5 bodu, v případě hnojiv pokles o 6 bodů. Zjištěné trendy, charakterizované nevýraznými změnami v průběhu 15 let, však ukazují na extenzivní charakter užití u vybraných materiálových vkladů. Jednou z příčin tohoto trendu jsou vedle technologických chyb a nižší kvality

vstupů, která je často v rozporu s rostoucí cenou, „bílá místa“ v technologickém řetězci materiálových vstupů, konkrétně např. pesticidů, jejichž nedostatek (vysoké dovozy z VKS a celkové krytí asi na 75 %) nakonec rozhoduje o výsledném efektu.

Přestože v zemědělství směřoval značný podíl investic do výrobní sféry, je vzhledem ke stále pokračující technologické přestavbě a několika organizačním přestavbám zemědělství charakterizováno nekomplexností vybavení technicko-technologické základny, což se významně podílí na celkových ztrátách na zemědělské produkci, které v odhadu dosahují cca 15 mld Kčs. Technický pokrok stále preferuje především substituci živé práce prací zhmotnělou, což však mělo své opodstatnění především v období přechodu k velkovýrobním formám. Trvale stoupá fondová náročnost tvorby společenského produktu (za 15 let se zvýšila o 85 %) a tempo růstu produktivity živé a společenské práce je o čtvrtinu, resp. o polovinu nižší než tempo růstu vybavenosti základními prostředky.

Při posuzování vývoje efektivnosti substituce živé práce prací zhmotnělou je třeba počítat i ve výhledu s nevýhodností této substituce, kdy narůstající disproporce je možno pouze zmírňovat. Vyplývá to z hodnotové neadekvátnosti 1 Kčs investiční a 1 Kčs mzdové, což se projevuje zvláště u dovážených strojů a zařízení a souvisí s relativně nízkou hodnotou pracovní síly v čs. hospodářství, kdy reálná hodnota (její koupěschopnost) je zvyšována mechanismem přerozdělování zvláště v oblasti maloobchodních cen potravin a dalšími sociálními výhodami. Určujícím faktorem dynamiky nemůže již být objem a míra investic, ale jejich reálná efektivnost.

Růst nákladovosti zemědělské výroby nezbytně vyvolával potřebné úpravy nákupních cen zemědělských výrobků, kterých bylo ve sledovaném období provedeno ve větším rozsahu osm, zejména v souvislosti se změnami cen vstupů, ale také v případech, kdy značně vzrostl objem neinvestičních dotací a některé jejich složky ztratily ekonomický význam.

Růst nominálních nákupních cen zemědělských produktů v období 1953 až 1986 je charakterizován indexem 2,8. Jestliže se zemědělská surovina podílí v průměru 75–80 % na nákladech potravinářského průmyslu, růst její nákupní ceny ovlivňuje obchodní a velkoobchodní cenu potravinářských výrobků a za předpokladu návaznosti cenových okruhů i maloobchodní cenu.

Dlouhodobě uplatňovaná politika relativně levných potravin však znamenala, že index nominálních cen u potravinářského zboží (potraviny včetně pochutin, alkoholické nápoje, káva, čaj) vzrostl za 33 let o 18 % a u základních potravin pouze o 10,8 %. Trvale se tedy rozevíraly nůžky mezi nákupními a maloobchodními cenami potravin, což se projevilo růstem záporné daně z obrátu²⁾, jejíž trend se urychlil zvláště v průběhu 7. pětiletky, a v roce 1986 dosáhla záporná daň z obrátu částky 18,4 mld Kčs – v průběhu 20 let vzrostla devětkrát. Na uvedené hodnotě záporné daně z obrátu se rozhodujícím způsobem podílí především mléko a mléčné výrobky (více než 9 mld Kčs, překračuje maloobchodní obrat více než dvakrát). Obdobné relace platí u ovocných a zeleninových výrobků (absolutní hodnota 2 mld Kčs v roce 1986).

²⁾ Záporná daň z obrátu je téměř výlučně tvořena základními potravinami (zejména živočišného původu). Celkové saldo výnosu daně z obrátu za potravinářské zboží činí v roce 1986 téměř 19 mld Kčs. Kladný výnos je zajišťován rozhodujícím způsobem prodejem alkoholických a tabákových výrobků. Paradoxem je tedy skutečnost, že vysokou spotřebou těchto výrobků, které mají výrazně negativní sociálně ekonomické dopady, zajišťujeme zdroje pro dotaci potravin, což by neměl být trvalý a dlouhodobě koncepčně využívaný mechanismus.

V souvislosti se zvýšením nákupních cen zemědělských produktů od roku 1989 vzroste hodnota záporné daně o dalších téměř 20 mld Kčs. Toto zvýšení je však pouze optické, protože se jedná o změnu v tvorbě a rozdělování prostředků na reprodukci výrobních sil.

Existence vysokých neinvestičních dotací v zemědělství, které se diferencovaně promítají do celospolečenských nákladů na jednotlivé produkty (významně zejména u mléka, hovězího a skopového masa) znamená, že v součtu se zápornou daní překračují celkové dotace u některých potravin cca 2,5krát maloobchodní cenu. Tato skutečnost v konfrontaci s úvahami o žádoucím propojení cenových okruhů a posílení aspektu reálných hodnotových vztahů v celém reprodukčním procesu ukazuje na náročnost tohoto záměru. Lze sice vybilancovat celkový výnos daně z obratu za tržní sféru (likvidací záporné daně u potravin a snížením vysoké kladné daně u průmyslového zboží), avšak při vysokém podílu výdajů za potraviny by to mělo značné negativní dopady zejména na životní úroveň nižších příjmových skupin (60–70 % výdajů je za potravinářské zboží) včetně destabilizace tržní rovnováhy (umocněné trvalým nedostatkem řady průmyslových výrobků).

Za reálnější řešení lze považovat zvýšení relativní propojenosti okruhů úhrady zemědělských produktů³⁾ a velkoobchodních cen potravinářských výrobků při uplatnění diferencované daně z obratu podporující změny ve spotřebě potravin ve směru racionalizace výživy⁴⁾. Analýza vývoje maloobchodních cen (Cenová politika a výživa 1988) a jejich relací prokázala řadu rozporů jdoucích proti tomuto celospolečenskému cíli.

NĚKTERÉ ÚVAHY O DALŠÍM ROZVOJI NÁKLADOVOSTI VE VÝROBĚ POTRAVIN

Takto položenou otázku a charakteristiku dalšího trendu je třeba posuzovat z hlediska vnějších a vnitřních ekonomických vztahů. V charakteristice vnějších vztahů je třeba především uvést, že na světovém trhu měl vývoj cen jak inputů (především surovin), tak potravin v posledním období příznivý trend v podobě stagnace či poklesu cen. V současné době však ceny výrobků zemědělského původu začaly opět stoupat jako důsledek snižování světových zásob (neúroda v USA). Přes uvedené výkyvy však lze předpokládat, že výkonnost zemědělství hlavních světových vývozců bude v dlouhodobém trendu vyšší než poptávka po potravinách (limitovaná především platební neschopností rozvojových zemí), což by mělo eliminovat zvyšování cen produktů zemědělského původu, zejména s nižším stupněm finalizace.

³⁾ To předpokládá snížení podílu neinvestičních dotací na celkové úhradě. Návrh ekonomických nástrojů, které jsou uplatňovány od 1. 1. 1989, však předpokládá téměř nezměněný podíl těchto dotací včetně výrazné převahy diferenciálních příplatků nad zemědělskou daní, tzn. kromě diferenciální renty řeší důchodové rozdíly ve stejných podmínkách, které navíc budou řešit zavedené diferenciální příplatky II ve výši více než 4 mld Kčs.

⁴⁾ Námětem je zde fond racionální výživy, tvořený vyšším zdaněním potravin, jejichž spotřeba je nevhodná pro racionalizaci výživy, a čerpaný nižším zdaněním potravin vhodných pro racionální výživu. Změny cenových relací musí být přitom výrazné, nelze očekávat že odrazem bude adekvátní změna ve struktuře spotřeby, neboť by to předpokládalo cenovou pružnost kolem 1,0. Navíc spotřební návyky jsou velmi silné, často jdou proti zdravé výživě, a řada spotřebitelů není ochotna je změnit.

Podstatně složitější a náročnější situace je ve vnitřních ekonomických vztazích, jejichž řešení při relativní uzavřenosti ZPoK i celé čs. ekonomiky má rozhodující dopad na efektivnost výroby potravin. Řada studií, koncepcí a prognóz argumentuje poklesem nákladovosti výroby potravin jako nezbytným ekonomickým jevem. Např. prognóza (Vostatek 1988), resp. scénář rozvoje jednotlivých sfér reprodukčního procesu zajišťujícího výživu obyvatelstva vychází z komparace sféry prvovýroby potravin čs. zemědělství a zemědělství NSR. Vychází z kupní síly DM vůči Kčs, která je podstatně příznivější než relace dosahované v zahraničním obchodě. Z následného propočtu makroukazatelů vytvořených či spotřebovaných v zemědělství obou zemí vyplývá velmi nízká výkonnost a efektivnost našeho zemědělství a ústí v závěr o reálné možnosti podstatného snížení nákladovosti v blízké budoucnosti. Jedná se však o simplifikaci, která hodnotí čs. zemědělství parametrickými kritérii, čs. zemědělství však hospodáří v neparametrické ekonomice.

Studie zabývající se tendencí vývoje vkladů společenské práce v zemědělské prvovýrobě zpracovaná v roce 1986 (Vigner a kol. 1988) vyústila v závěry ukazující možný obrat ve vývoji nákladovosti, který však byl založen na předpokládaném snížení cen materiálových a investičních inputů jdoucích do zemědělství, které mělo být realizováno v roce 1988. K tomuto snížení však nedošlo, naopak poslední propočty ukazují opět na mírné zvýšení proti výchozí bázi. Vývoj cen externích vstupů do zemědělské prvovýroby a jejich užité vlastnosti jsou velmi často diskutovány v souvislosti s kritikou vysoké nákladovosti zemědělské výroby, kdy jak sféra inputů, tak jejich uživatel se často snaží o alibistický postoj, ústící do dialogu v bludném kruhu.

Je možno konstatovat, že dokud nebude likvidováno monopolní postavení rozhodujících dodavatelů a zajištěn dostatečný objem vstupů v celém technologickém řetězci výroby potravin, nebude možno zpracovat solidní prognózu vývoje nákladovosti výroby potravin, resp. při nezměněných podmínkách půjde o pokračující nákladovou inflaci. Tato úvaha bude ještě reálnější za předpokladu pokračujícího vysokého sklonu ke spotřebě, resp. vysokého podílu výdajů (příjmové pružnosti) za potravinářské zboží a tím pokračujícího tlaku na kvantitativní růst zemědělské produkce s pokračující plošnou intenzitou celého zemědělství.

Při předpokládaném nevýrazném růstu obrátu zahraničního obchodu výrobky zemědělského původu, který se má v průběhu příštích 20 let zvýšit o pouhých 8 % (1,5 mld Kčs fco), bude přetrvávat tendence vysokého stupně soběstačnosti s výraznými autarkními rysy. To bude ztěžovat dialog centrum – podniková sféra cestou působení ekonomických nástrojů na růst efektivnosti.

MEZINÁRODNÍ SROVNÁNÍ ÚHRADY ZEMĚDĚLSKÉ VÝROBY

Dosažený vysoký stupeň soběstačnosti a zajištění vysoké úrovně spotřeby potravin při značném podílu potravin živočišného původu jako aktivum zemědělství na straně jedné a nepříznivý vývoj efektivnosti, který je markantní u vnějších vztahů, jako pasívum na straně druhé vyvolává potřebu konfrontace s ekonomikou výroby potravin v ekonomicky vyspělých zemích. Předložené srovnání je zaměřeno na způsob úhrady nákladů v zemědělství, podíl cenových a mimocenových nástrojů, tj. na srovnání spíše ukazatelů hodnotových než ukazatelů naturálních.

V souvislosti se zemědělskou výrobou vyvstává otázka úrovně úhrady zemědělské výroby a způsobu jejího uhrazování. Všeobecně lze říci, že subvencování zemědělské výroby ve vyspělých kapitalistických zemích je běžným jevem. Je samozřejmé, že úroveň subvencování a formy, jakými je prováděno, jsou různé.

II. Poměr celkové podpory zemědělství k příjmům v zemědělství v zemích OECD v letech 1979–1981 (v %) – Relations between total subsidies in agriculture and the incomes in agriculture in the economically advanced countries in 1979–1981 (%)

Podle produktů		Podle zemí	
Mléko, mléčné výrobky	62	USA	18
Obilí	20	Kanada	22
Hovězí a telecí maso	28	EHS (10 zemí) ¹⁾	42
Vepřové maso	15	Austrálie	3
Drůbeží maso	12	Nový Zéland	12
Cukr	25	Japonsko	46
Skopové maso	27	středomořské země ²⁾	25
Vlna	8	severské země ³⁾	54
		Rakousko	40
Ø OECD	30	Ø OECD	30

¹⁾ NSR, Francie, Itálie, Nizozemí, Belgie, Lucembursko, Velká Británie, Dánsko, Řecko

²⁾ Portugalsko, Španělsko, Turecko

³⁾ Finsko, Island, Norsko, Švédsko, Švýcarsko

Pramen: OECD farmers and agricultural policies, the cost of our supply. OECD Observer č. 147, srpen/září 1987

V letech 1979–1981 bylo v zemích OECD (Organization for economic co-operation and development) provedeno šetření o podpoře zemědělství (tab. II). Poměr celkové podpory k příjmům v zemědělství činil v průměru 30 %. Nízký podíl vykazují Austrálie a Nový Zéland (3, resp. 12 %), následují USA, Kanada a evropské středomořské země (Portugalsko, Španělsko, Turecko – 18–25 %), nejvyšší podíl vykazují vyspělé evropské země a Japonsko (40–54 %).

Hlavní formou podpory je ve většině zemí politika podpory zemědělských cen (především v evropských zemích). Pokud rozdělíme celkovou podporu zemědělství v zemích OECD podle typu opatření, připadá na podporu cen 70,4 %, přímé příjmy představují 4,6 %, nepřímé příjmy 7,1 % a ostatní 19,7 %. Pro snazší orientaci je nutno uvést, že celková podpora vyjadřuje i státní výdaje v oblasti zemědělské správy, školství apod., zahrnuté v položce ostatní.

Priority zemědělské politiky se postupně přesunuly od vyrovnání nabídky a poptávky k udržení příjmů zemědělců. V letech 1980–1985 roste zemědělská výroba v zemích OECD průměrně o 2,4 % ročně, naproti tomu spotřebitelská poptávka v těchto zemích o 0,9 % ročně. Politika podpory vnitřních zemědělských cen se na mezinárodním trhu potravin stala příčinou situace charakterizované trvalou převahou nabídky nad poptávkou a z toho vyplývajícím poklesem cen.

Většina vyspělých zemí je nucena realizovat své zemědělské přebytky na světovém trhu za ceny podstatně nižší než ty, které byly vyplaceny zemědělským výrobcům. S rostoucím rozdílem mezi uznanými náklady zemědělských výrobců na

III. Cena zemědělské politiky¹⁾ (průměr let 1979–1981) v zemích OECD – The price of agricultural policy¹⁾ (average values of 1979–1981) in the economically advanced countries

	Výdaje celkem v mld ECU	ECU na ha z. p.	ECU na zem. prac.	Podíl výdajů v %			ECU na obyv.
				HDP ²⁾	HPP ³⁾	FHZZP ⁴⁾	
USA	26,2	61,3	7 453	1,3	42,1	22,1	115
Kanada	2,5	35,9	4 203	1,2	42,6	23,7	103
Austrálie	0,6	1,3	1 558	0,5	9,2	6,1	43
Nový Zéland	0,2	17,0	1 778	1,4	13,7	8,5	79
Japonsko	23,8	4 361,5	4 090	2,9	104,3	57,6	204
Rakousko	1,4	384,2	4 786	2,6	60,4	39,9	188
EHS (10 zemí)	56,5	613,4	7 465	2,8	93,2	49,9	208

¹⁾ Cena zemědělské politiky je definována jako suma veřejných výdajů ze státního rozpočtu na zemědělství (placeno daňovými poplatníky) a subvence výroby financované spotřebitelem

²⁾ Hrubý domácí produkt v tržní ceně

³⁾ Hrubá hodnota přidané práce v zemědělství v tržní ceně

⁴⁾ Finální hodnota zemědělské produkce

Pramen: Cutting a swath through farm subsidies and surpluses. OECD Observer č. 149, prosinec 1987–leden 1988

ECU (European currency unit) – společná měnová jednotka EHS (v letech 1979–1981 byl její průměrný kurs k US \$ 1 : 1,29)

vnitřním trhu, představovanými výkupní cenou, a cenou dosahovanou na světovém trhu se zvyšuje i podíl, kterým stát subvencuje zemědělskou výrobu. Lze říci, že dotované zemědělské ceny znemožňují nastolení rovnováhy na světovém trhu prostřednictvím tržního mechanismu (působením nabídky a poptávky).

Pokles cen způsobený převahou nabídky na světovém trhu se neodrazil ve snižování zemědělské výroby. Země OECD se shodují na skutečnosti, že prodlužování takovéto situace je nadále neúnosné. Skutečností však zůstává, že přes četná jednání nebylo dosud dosaženo dohody o jednotném postupu při řešení této otázky. Řešením je omezení subvencí, které vedou k nadprodukci (snížení cen zemědělských výrobků a potravin na vnitřních trzích), a pro farmáře, kterým hrozí ztráty příjmu, zavedení přímé podpory nezávislé na výši produkce, podpora diverzifikace činností před zemědělskou nadvýrobou (lesnictví, turistika, venkovská řemesla, drobný průmysl).

Komplexnější přehled o rozsahu veřejných výdajů na zemědělství poskytuje tab. III.

Pro případné srovnání míry podpory zemědělství v ČSSR s těmito údaji je nutné si uvědomit způsob, jakým je v ČSSR podpora zemědělství poskytována, a do jaké míry jsou údaje srovnatelné.

Pro srovnání byly pro ČSSR užity údaje z roku 1986. K tomuto období byly minimalizovány dotace vstupů do zemědělství a došlo k úpravě nákupních cen zemědělských výrobků. Jednu z hlavních položek výdajů na podporu zemědělství činí diferenciální příplatky 12 179,6 mil. Kčs (zde pokládáme za nutné připomenout,

že diferenciální příplatek není svou podstatou ani subvencí, ani dotací, ale slouží k úhradě záporné diferenciální renty výrobcům hospodářcím v horších podmínkách), příplatky k cenám a premie činí 2 844 mil. Kčs. Tyto výdaje lze pokládat společně s celkovou sumou záporné daně z obrátu na potravinářské výrobky (18 397 mil. Kčs) a subvencí vývozu (cca 4 mld Kčs) za opatření na podporu cen.

Přímé subvence poskytované zemědělství představují dotace k hospodářskému výsledku 3 081,8 mil. Kčs, nepřímé subvence představují dotace na investice a dotace poskytované prostřednictvím ZZN (dotace vstupů) 4 422,5 mil. Kčs. Položky, které lze uvést v kategorii ostatní, nebyly k dispozici (výdaje v oblasti zemědělské správy, zemědělského školství aj.). Celkový objem výdajů na zemědělství zjišťovaný metodikou přibližně srovnatelnou se zjišťováním výdajů na zemědělství při šetření OECD představoval v roce 1986 44 924,9 mil. Kčs. Pro možnost srovnání s údaji, které jsou uvedeny v tab. III, je třeba tuto částku vyjádřit v ECU (společná měnová jednotka EHS). Vzhledem k značné problematičnosti jednoznačného stanovení reálného kursu Kčs k volným měnám je přepočten proveden ve dvou variantách představujících určité rozpětí, ve kterém by se tento kurs mohl nacházet:

— varianta 1 — kurs vycházející z parity kupní síly měn podle metodiky Prognostického ústavu ČSAV (Vostatek 1988),

— varianta 2 — použití oficiálního kursu a vnitřního reprodukčního cenového vyrovnání (VRCV).

Dále byly údaje tab. III přepočteny koeficientem 0,821, aby byly eliminovány výdaje uvedené jako ostatní, které nejsou v případě ČSSR zahrnuty. Výsledné hodnoty jsou uvedeny v tab. IV.

IV. Výdaje na zemědělství — srovnání ČSSR a vyspělých kapitalistických zemí — Expenditures in agriculture — a comparison between the CSSR and the advanced capitalist countries

	ECU na ha z. p.	ECU na zem. prac.	ECU na obyv.	Podíl výdajů v % na			
				HDP	HPP	FHZP	celkových příjmů zemědělců
ČSSR var. 1 var. 2	738,6 374,3	6 321 3 203	334,2 163,7	6,51 ¹⁾	91,4	41,0	37,1 ²⁾
USA	50,3	6 119	94	1,06	34,6	18,1	14,8
Kanada	29,5	3 451	85	0,98	35,0	19,5	18,1
Austrálie	1,1	1 279	35	0,41	7,6	5,0	2,5
Nový Zéland	14,0	1 460	65	1,15	11,2	7,0	10,0
Japonsko	580,8	3 358	167	2,38	85,6	47,3	37,8
Rakousko	315,5	3 929	154	2,13	50,0	32,8	32,8
EHS (10 zemí)	503,6	6 129	171	2,30	76,5	41,0	34,5

¹⁾ podíl na hrubém společenském produktu

²⁾ bez příjmů z přidružené výroby

Pokud hodnotíme variantu 1 přepočtenou podle parity kupní síly, kterou je možné označit za velmi tvrdé kritérium, je zjevné, že úroveň podpory zemědělství je v ČSSR vyšší než ve vyspělých evropských zemích. To platí zejména při přepočtu podpory na hektar zemědělské půdy nebo na obyvatele (výdaje na hektar jsou o 47 % vyšší než v EHS a o 13 % vyšší než v Rakousku, výdaje na obyvatele jsou o 95 % vyšší než v EHS a o 117 % vyšší než v Rakousku).

Srovnatelnější jsou výdaje na pracovníka v zemědělství — úroveň podpory dosahuje úrovně USA a EHS.

Hodnocení podle varianty 2, tj. přepočet podle oficiálního kursu a koeficientu VRCV, lze označit za méně náročné. V této variantě jsou výdaje na hektar srovnatelné s výdaji v Rakousku (vyšší o 18 %) a nižší než průměr EHS (o 25 %). Rozdílnější je srovnání výdajů na pracovníka v zemědělství (o 20 % nižší než v Rakousku, o 48 % než průměr EHS). Tyto relace mimo jiné svědčí o vyšším rozsahu použití pracovní síly na hektar zemědělské půdy v ČSSR. Téměř srovnatelné s evropskými zeměmi jsou výdaje přepočtené na obyvatele.

Hodnocení podílových údajů je pro obě varianty stejné, neboť tyto údaje nejsou závislé na použitém přepočtu. Podíl výdajů na hrubém společenském produktu (HSP) je vyšší než podíly výdajů vyspělých zemí vztažených k hrubému domácímu produktu (HDP). Podíl výdajů na hrubé hodnotě přidané v zemědělství je v ČSSR o 41,4 bodů vyšší než v Rakousku a o 14,9 bodů vyšší než průměr EHS. Podíl na finální hodnotě zemědělské výroby je o 7,2 bodů vyšší než v Rakousku a stejný jako v EHS. Obdobně je přibližně stejný i podíl na celkových příjmech v zemědělství (o 4,3 bodů vyšší než v Rakousku a o 2,6 bodů vyšší než v EHS).

Celkově lze konstatovat, že úroveň podpory zemědělství v ČSSR se příliš neliší od úrovně podpory v ostatních vyspělých evropských zemích, avšak z podílu na HDP (res. HSP) lze usuzovat, že tato podpora více zatěžuje ekonomiku ČSSR než ekonomiku vyspělých evropských kapitalistických států.

Vzhledem ke skutečnosti, že celková úroveň dotací v zemědělství EHS zhruba odpovídá úrovni dotací v zemědělství ČSSR, je další část článku zaměřena na podrobnější analýzu nákladovosti zemědělské výroby a dále na komparaci úrovně cen vstupů do zemědělství a cen zemědělských výrobků. Pro konkrétnější vypovídací schopnost nebylo srovnání provedeno za EHS jako celek. Na základě vyhodnocení struktury zemědělské výroby všech zemí EHS byla vybrána Německá spolková republika, protože zemědělství NSR se svou strukturou nejvíce blíží zemědělství ČSSR (struktura finální produkce, struktura osevních ploch).

Srovnání nákladů vynaložených v zemědělství NSR a ČSSR včetně porovnání cen zemědělských výrobků a cen vstupů do zemědělství může do jisté míry ukázat, v jaké relaci jsou nákupní ceny a náklady na výrobu hlavních zemědělských produktů v těchto zemích.

Při porovnání nákladovosti zemědělské výroby lze považovat za částečně objektivní pouze porovnání nákladů minulé práce, tj. výrobní spotřeby a odpisů. U ostatních nákladových položek jako jsou pracovní náklady, finanční, režijní a jiné náklady není možné z dostupných údajů vytvořit objektivní bázi pro srovnání.

Z údajů tab. V je patrné, že neexistuje výrazný rozdíl v podílu minulé práce na hodnotě finální zemědělské produkce, existuje však rozdíl ve struktuře minulé práce vynaložené v zemědělství, konkrétně výrazně vyšší podíl odpisů v nákladech v zemědělství NSR. Příčinou je skutečnost, že zemědělství NSR je nejvíce vybaveno základními prostředky, zejména stroji a zařízeními (lze hovořit až o určité předimenzovanosti).

Podrobnější představu o struktuře minulé práce vynaložené v zemědělství poskytnou údaje v tab. VI.

V. Podíl minulé práce na hodnotě finální zemědělské produkce (v %) – A proportion of dead work in the value of final agricultural production (%)

		1980	1981	1982	1983	1984	1985
Výrobní spotřeba	ČSSR	64,5	68,3	65,1	65,5	65,8	67,7
	NSR	55,9	54,4	51,7	55,6	53,9	56,8
Odpisy	ČSSR	7,2	8,4	8,0	8,1	8,2	8,9
	NSR	15,7	15,7	15,0	16,0	16,2	17,2
Minulá práce (VS + odpisy)	ČSSR	70,7	75,7	72,1	72,6	73,0	75,6
	NSR	71,6	70,1	66,7	71,6	70,1	74,0

Pramen: Agricultural prices, selected series from the CRONOS databank. Luxemburg, EUROSTAT 1987
Vlastní výpočet

Ve struktuře minulých nákladů je zásadní rozdíl v poměru mezi výrobní spotřebou a odpisy základních prostředků, který je v NSR zhruba 4 : 1, v ČSSR 9 : 1. Tento rozdíl spočívá zejména ve vysokém podílu odpisů strojů a zařízení v nákladech NSR. Pokud jde o strukturu výrobní spotřeby, i zde existují určité rozdíly (vyšší podíl osiv, krmiv a hnojiv v nákladech ČSSR, naopak v nákladech NSR mají vyšší podíl farmaceutické výrobky, prostředky na ochranu rostlin a energie, tj. položky spojené s intenzifikací a růstem produktivity práce v zemědělství).

K objektivní interpretaci uvedených údajů je nutno srovnat relace mezi nákupními cenami v ČSSR a tržními cenami za zemědělskou produkci v NSR a mezi cenami vstupů do zemědělské výroby.

Před vlastním srovnáním je nutno uvést některá metodická upřesnění: Jedná se o porovnání relací cen hlavních zemědělských výrobků a cen vybraných vstupů do zemědělství. Průměrné relace cen jsou vypočteny metodou vázaného průměru (jako váha sloužila struktura tržní výroby a struktura vstupů čs. zemědělství). Relace Kčs k DM vypočtené z cen zemědělských výrobků a z cen vstupů byly základem pro usuzování o nižší či vyšší úrovni cen vstupů do zemědělství v čs. podmínkách. (Nejedná se o porovnání relací cen vstupů ke kursům použitým k přepočtu v předchozí části článku – ty jsou v této části uvedeny pouze pro snazší orientaci ve srovnání vypočtených relací Kčs k DM.) Jsme si vědomi určitého zkreslení tohoto srovnání vlivem skutečnosti, že u některých vstupů není možno zaručit, aby srovnávaná cena odrážela srovnatelnou užitnou hodnotu.

Relace odvozené z nákupní ceny zemědělských výrobků v ČSSR a v NSR se v případě rostlinných výrobků blíží relaci varianty 1 (s výjimkou brambor, kde je cena ČSSR nadhodnocena a vybočuje z ostatních relací), průměrná relace vypočtená za rostlinné produkty celkem je 4,85 Kčs za 1 DM. V případě živočišných výrobků se relace svou úrovní pohybují kolem relace varianty 2 (jako příliš vysoká se jeví nákupní cena drůbeže v ČSSR, kde je relace 8,81 Kčs za 1 DM). Průměrná relace vypočtená za živočišné produkty celkem činí 6,55 Kčs za 1 DM a průměrná relace za zemědělské výrobky celkem činí 6,26 Kčs za 1 DM (zde se promítl vyšší podíl živočišných výrobků na finální zemědělské produkci).

Pokud jde o srovnání cen základních vstupů do zemědělství (krmiva, hnojiva,

VI. Struktura nákladů minulé práce vynaložené v zemědělství ČSSR a NSR v roce 1985 v % (náklady minulé práce = 100 %) – Structure of the costs of dead work expended in the agriculture of the CSSR and the FRG in 1985 in % (the costs of dead work = 100 %)

Položka	ČSSR	NSR
Osivo a sadba	7,0	3,2
Krmiva	39,8	25,6
Farmaceutické výrobky	—	8,3
Hnojiva	11,4	10,5
Prostředky ochrany rostlin	1,8	2,7
Energie, maziva	9,8	13,4
Zvířata a jejich výrobky	—	0,6
Materiál, nářadí, údržba a opravy	8,2	11,4
Služby	6,1	.
Ostatní	15,6	1,1
Výrobní spotřeba celkem	89,6	76,7
Odpisy strojů a zařízení	7,0	18,8
Odpisy budov a staveb	3,4	4,5
Odpisy celkem	10,4	23,3

Pramen: Farmers and agricultural policies – The cost of over supply. OECD Observer č. 149, prosinec 1987 – leden 1988
Vlastní propočty

energie), je patrná značná rozkolísanost relací (tab. VII). U jednoduchých hnojiv (kde je cena určena na obsah čisté živiny a lze tudíž předpokládat srovnatelnost) ukazují vypočtené relace na nižší úroveň cen v ČSSR, naopak u hnojiv kombinovaných jsou ceny v ČSSR vyšší (relace 5,43 Kčs/DM).

Vypočtená průměrná relace u hnojiv je 3,70 Kčs/DM. Porovnáme-li ji s relací nákupních cen rostlinných výrobků (4,85), je možno tvrdit, že ceny hnojiv jsou v ČSSR zhruba o 24 % nižší.

Opačná situace je u cen energie. U motorové nafty, která představuje 65 % veškeré energetické spotřeby v zemědělství, je relace 11,56 Kčs/DM, u benzínu a lehkých topných olejů je relace 8,83 Kčs/DM. V průměru je relace u energie 10,6 Kčs/DM. Cena energie je pro československé zemědělství vyšší zhruba o 70 %. (Při přepočtu na úroveň cen rostlinné produkce je tento rozdíl ještě vyšší – 118 %.)

Relace cen krmiv také nevykazují jednoznačnou tendenci. Pokud jde o jedno-

VII. Porovnání nákupních cen (NC) zemědělských výrobků ČSSR a průměrných tržních cen (TC) v NSR v roce 1986 — A comparison of purchase prices of agricultural products (NC) in the CSSR and average market prices (TC) in the FRG in 1986

		Průměrná NC ČSSR Kčs	Průměrná TC v NSR DM	Relace Kčs : DM cena ČSSR ¹⁾ cena NSR
Pšenice měkká	t	1 678	409,6	4,09
Ječmen krmný	t	1 600	373,1	4,29
Ječmen sladovnický	t	2 100	412,5	5,09
Kukuřice	t	1 915	433,5	4,41
Žito	t	1 728	407,9	4,23
Oves	t	1 877	345,9	5,42
Brambory konzumní	t	1 239	184,5	7,00
Cukrovka	t	414	89,5	4,62
Jateční býčci	100 kg ž. h.	2 500	374,4	6,68
Jatečné jalovice	100 kg ž. h.	2 500	341,5	7,32
Jatečné krávy	100 kg ž. h.	1 600	266,9	5,99
Jatečná prasata	100 kg ž. h.	1 703	283,8	6,00
Jatečná kuřata	100 kg ž. h.	1 657	188,0	8,81
Mléko 3,7 %	100 l	391,7	60,61	6,46
Vejsce čerstvá	100 ks	88,3	12,90	6,84

¹⁾ Pro snazší orientaci ve srovnání relací Kčs : DM je nutné uvést, že pro variantu 1 odvozenou z parity kupní síly měn platí relace 1 DM = 4,35 Kčs a pro variantu 2 odvozenou z oficiálního kursu a VRCV vychází relace 1 DM = 6,85 Kčs.

Pramen: Yearbook of agricultural statistics. Luxemburg, EUROSTAT 1986

Vlastní propočty

duchá krmiva tuzemské produkce (krmné obiloviny), odpovídá relace relacím nákupních cen těchto výrobků. Relace cen sójového šrotu a živočišné moučky (7,69, resp. 8,80 Kčs/DM) ukazuje na vyšší cenu v ČSSR. Relace cen u krmných směsí jsou velmi rozkolísané a pohybují se od 4,44 do 8,57 Kčs/DM. Problematická je však srovnatelnost užitných hodnot jednotlivých směsí a jejich následný produkční účinek. Celkově však lze průměrnou relaci cen u krmiv situovat okolo 5 Kčs/DM. Z této relace a relace nákupních cen živočišných produktů lze usoudit, že ceny krmiv jsou v ČSSR o 25 % levnější. Celková relace cen analyzovaných vstupů (hnojiva, krmiva, energie) je 5,66 Kčs/DM. V průměru jsou tedy ceny uvedených

VIII. Porovnání cen vstupů do zemědělství v ČSSR a NSR v roce 1986 – A comparison of the prices of inputs into agriculture in the CSSR and FRG in 1986

Položka		ČSSR cena Kčs	NSR cena DM	Relace Kčs : DM cena ČSSR
				cena NSR
Hnojiva za 100 kg č. ž.:				
Síran amonný (21 % N)		407,35	132,85	3,07
Dusičnan amonný (26 % N)		390,88	146,82	2,66
Superfosfát (18 % P ₂ O ₅)		700,26	179,55	3,90
Sůl draselná		153,30	71,52	2,14
Síran draselný		237,29	109,78	2,16
NPK (ČSSR 12–19, 5–19,5) (NSR 10–20–20)		249,00	45,87	5,43
Nafta motorová		550,00	47,59	11,56
Pšenice krmná	100 kg	184,00	38,60	4,77
Pšeničné otruby	100 kg	120,00	37,45	3,20
Krmný ječmen	100 kg	184,00	40,66	4,53
Kukuřice	100 kg	239,00	46,83	5,10
Oves	100 kg	199,00	34,98	5,69
Sójový šrot	100 kg	410,00	53,31	7,69
Živočišná moučka	100 kg	700,00	79,53	8,80
Rybí moučka	100 kg	870,00	124,88	6,97
Rízky cukrov. sušené	100 kg	287,50	42,18	4,44
Krmné směsi:				
mléčné pro telata	100 kg	1 700,00	198,30	8,57
pro výkrm skotu	100 kg	220,60	49,70	4,44
pro dojnice	100 kg	270,00	41,60	6,49
odchov selat	100 kg	573,00	61,80	9,24
výkrm prasat	100 kg	257,70	51,60	4,99
výkrm brojlerů	100 kg	295,30	66,20	4,46
chov nosnic	100 kg	345,00	55,80	6,18

Pramen: Yearbook of agricultural statistics. Luxemburg, EUROSTAT 1986

vstupů v ČSSR levnější o 10 % ve srovnání s relací nákupních cen zemědělských výrobků.

Při tomto hodnocení je však nutné si uvědomit, že v mnoha případech představují vstupy používané v NSR výrobky s vyšší užitnou hodnotou a vyšším produkčním účinkem, který několikanásobně kompenzuje vyšší cenu. Platí to zejména o prostředcích na ochranu rostlin, o kombinovaných hnojivech, krmných směsích a zemědělské technice (zejména sklizňové).

Je známo, že možnosti čs. zemědělských výrobců získávat vstupy v požadované kvalitě a sortimentu jsou silně omezené.

- KALA, V. a kol.: Hmotné a hodnotové aspekty reprodukce zdrojů výživy (vybrané problémy). Zvláštní ekonomická řada. Praha, ÚÚNV 1987.
- VIGNER, J.: Vývoj efektivnosti ve výživě hospodářských zvířat a výživě a ochraně rostlin. Plán. Hospod., 35, 1987, č. 10.
- VIGNER, J.—VOJTĚCH, V.: Struktura vkladů společenské práce do zemědělské prvovýroby a tendence jejího vývoje. Zvláštní ekonomická řada. Praha, ÚÚNV 1986.
- VOSTATEK, J.: Národohospodářská strategie rozvoje zemědělskopotravinářského komplexu. [Pracovní materiál.] Praha, Prognostický ústav 1986.
- Agricultural prices, selected series from the CRONOS databank. Luxemburg, EUROSTAT 1987.
- Cenová politika a výživa. [Studie.] Praha, VÚEZVŽ 1988.
- Cutting a swath through farm subsidies and surpluses. OECD Observer, č. 149, prosinec 1987 — leden 1988.
- Farmers and agricultural policies — The cost of over supply. OECD Observer, 1987, č. 147.
- Yearbook of agricultural statistics. Luxemburg, EUROSTAT 1985.

Došlo 16. 3. 1989

VIGNER J.—VOJTĚCH V., Ústřední ústav národohospodářského výzkumu, Praha

Vývoj ekonomické náročnosti výroby potravin v ČSSR a ve vybraných zemích

Zeměd. Ekon., 35, 1989, č. 11, s. 919–934. — 8 tab., lit. 9, res. čes., rus., angl., něm.

zemědělství, výroba potravin, náklady, vývoj, státní podpora zemědělské výroby, srovnání mezinárodní

Je analyzován vývoj nákladovosti a přerozdělovacích procesů spojených se zemědělskou výrobou. Hodnocení výsledků analýzy je konfrontováno s úvahami o možnostech žádoucího propojování jednotlivých cenových okruhů ve výrobě a spotřebě potravin. Dále se článek zabývá úvahami o dalším vývoji nákladovosti ve výrobě potravin z hlediska vnějších, ale především vnitřních ekonomických vztahů. Je provedeno mezinárodní srovnání úrovně úhrady zemědělské výroby a způsobu jejího uhrazování mezi vyspělými kapitalistickými zeměmi a ČSSR.

ВИГНЕР Й.—ВОЙТЕХ В., Центральный институт народнохозяйственных исследований, Прага

Развитие экономических показателей производства продовольственной продукции в ЧССР и отдельных зарубежных странах

Земед. Ekon., 35, 1989, № 11, с. 919–934. — 8 табл., лит. 9, рез. чешск., русск., англ., нем.

сельское хозяйство, производство продовольственной продукции, затраты, развитие, государственная поддержка сельскохозяйственного производства, международное сопоставление

Анализируется развитие уровня затрат и процессов перераспределения, связанных с сельскохозяйственным производством. Оценка результатов анализа сопоставляется с соображениями о возможностях желаемой увязки отдельных ценовых кругов в области производства и потребления продуктов питания. В статье рассматриваются также проблемы дальнейшего развития затрат на производство продовольственной продукции с точки зрения внешних и, прежде всего, внутренних экономических связей. Проведено международное сопоставление уровня и способа возмещения затрат на производство сельскохозяйственной продукции между развитыми капиталистическими странами и ЧССР.

Development of Economic Efficiency of Food Production in the CSSR and in some Countries

Zeměd. Ekon., 35, 1989, No. 11, pp. 919–934. — 8 tabs, refs 9, summaries in cs, ru, en, de

agriculture, food production, costs, development, state-controlled subsidy of agricultural production, international comparison

There is an analysis of the development of cost rates and redistribution processes within the sphere of agricultural production. Evaluation of results of the analysis is confronted with considerations concerning possibilities of establishing desirable linkages between the price circuits in food production and consumption. There are also considerations concerning future development of cost rates of food production in view of external, but mainly internal economic relations. An international comparison has been made of agricultural production reimbursement and ways of reimbursement between the industrialized capitalist countries and the CSSR.

VIGNER J.—VOJTĚCH V., Zentralinstitut für volkswirtschaftliche Forschung, Praha

Entwicklung des ökonomischen Aufwandes der Lebensmittelproduktion in der ČSSR und in ausgewählten Ländern

Zeměd. Ekon., 35, 1989, Nr. 11, S. 919–934. — 8 Tab., Lit. 9, Zus. in Tschech., Russ., Engl., Dtsch.

Landwirtschaft, Lebensmittelproduktion, Kosten, Entwicklung, staatl. Unterstützung der landw. Produktion, internat. Vergleiche

Analysiert werden die Kostenentwicklung und die Umverteilungsprozesse, die mit der landwirtschaftlichen Produktion verknüpft sind. Die Bewertung der Analyseergebnisse wird konfrontiert mit Vorstellungen über die Möglichkeiten einer erwünschten Verknüpfung der einzelnen Preis-Kreise in der Produktion und beim Verbrauch von Lebensmitteln. Entwickelt werden Vorstellungen über die weitere Gestaltung der Produktionskosten bei den Lebensmitteln vom Gesichtspunkt der äußeren und der inneren ökonomischen Beziehungen. Vorgenommen wird ein internationaler Vergleich des Niveaus der Deckung der landwirtschaftlichen Produktion sowie deren Formen in entwickelten kapitalistischen Ländern und in der ČSSR.

Adresa autorů:

Ing. Jaroslav Vigner, ing. Václav Vojtěch, Ústřední ústav národohospodářského výzkumu, nám. Hrdinů 4, 140 04 Praha 4

Základní cíle potravinářského průmyslu jsou pevně stanoveny jeho vlastním posláním: včas, hospodárně a kvalitně zpracovat zemědělské suroviny a vyrábět jakostní potraviny, uspokojující potřeby obyvatelstva.

Z tohoto hlediska plní v rámci soustavy národního hospodářství velmi významnou společenskou a politickou funkci tím, že zajišťuje rovnoměrné zásobování obyvatel potravinami. Při plnění těchto funkcí se potravinářský průmysl značnou měrou podílí na vytváření společenských zdrojů, na zvyšování životní úrovně i utváření životního stylu. Jeho význam vyplývá nejen z jeho úkolu uspokojovat základní životní potřeby obyvatelstva, ale současně působí i jako významný faktor při vytváření proporcionality mezi kupní silou obyvatelstva a jejím krytím spotřebním zbožím. Na celkovém maloobchodním obratu se potraviny podílejí přibližně 50 % a ani do budoucna se nepředpokládají podstatné změny.

Světové statistiky uvádějí, že potravinářský průmysl jako celek tvoří největší průmyslové odvětví na světě a svými výrobky ovlivňuje zdraví lidské populace více než kterékoliv jiné průmyslové odvětví.

Náš potravinářský průmysl je objemem hrubé výroby v pořadí za strojírenstvím, počtem pracovníků na třetím místě (za strojírenstvím a textilním průmyslem), hodnotou základních fondů ale až na šestém místě. Ačkoliv je druhým největším průmyslovým odvětvím našeho národního hospodářství, je jeho produkce velmi vysoká. Naproti tomu v přírůstku hrubé výroby má poměrně nízký trend. Podobný trend je ve většině států. Všeobecně lze konstatovat, že čím průmyslově vyspělejší stát, tím je podíl potravinářského průmyslu na celkové průmyslové výrobě nižší. Při dosažení určitého stupně nasycení potřeby je další spotřeba (a tím i výroba) potravin závislá především na růstu počtu obyvatelstva. Zároveň dochází ke změně struktury spotřeby potravin a k orientaci na kvalitnější druhy.

Materiálně technická základna našeho potravinářského průmyslu je poměrně zastaralá, výrobní kapacity jsou využívány nad potřebné optimum, celkové fondové vybavení na jednoho pracovníka je v průměru o 10 % nižší než v celém průmyslu, základní fondy jsou v mnoha případech značně opotřebované.

Pro zajištění náročných úkolů potravinářského průmyslu je nutno postupně uskutečnit řadu opatření. V období zvýšené investiční výstavby v sedmdesátých letech byly vybudovány nové moderní závody, zejména v oborech zpracovávajících živočišné suroviny, což se kladně projevilo na zvýšení produktivity práce. Přes určité úspěchy se však stále projevuje určité zaostávání úrovně výroby, pomalé zvyšování produktivity práce, vysoká spotřeba energie atd.

Vývoj nových potravinářských technologií je ovlivněn zejména ekonomickými požadavky, např. na snížení energetické náročnosti, komplexní využití surovin, zajištění vysoké kvality výrobků z hlediska nutričního, senzorického i hygienického.

Obecně lze říci, že pro potravinářský průmysl platí beze zbytku všechna uvedená kritéria. Přesto se ve srovnání s jinými výrobními oblastmi vyskytují odchylky. Je nutno zdůraznit, že potravinářská výroba — od výroby surovin až po poslední přípravu potraviny před konzumací — má biologický charakter s mnoha proměnnými faktory, které mohou být v prvovýrobě ovlivňovány výkyvy běžných přírodních vlivů. Potravinářská výroba se proto musí vyrovnat se značnou nestandardností řady fyzikálních, chemických a dalších vlastností surovin, ale i technologické vody či vzduchu.

Ačkoliv je na jedné straně možno zvyšovat standard surovin genovou manipulací, standardizovat růstové podmínky agrotechnikou, selekcí surovin a jejich úpravami a předzpracováním před použitím v potravinářském průmyslu, je možno také podstatně zvýšit výtěžnost, likvidovat ztráty, dále využít odpad a zvýšit jakost i standardnost finálního výrobku exaktně řízenými procesy pomocí nové přístrojové techniky.

Je nutno respektovat i další nepříznivý vývoj znečišťování životního a tím i celého výrobního a zpracovatelského prostředí. Jde o nové vlivy, v potravinářské výrobě dosud málo regulované nebo vůbec neregulované — především o nové chemické cizorodé látky a jejich sloučeniny v surovinách a potravinách. Jejich detekce a vhodná úprava potravinářských technologií nejsou v silách tradičních technologií ani tradiční kvalifikace potravinářských technologů. Proto je třeba i do potravinářského průmyslu urychleně aplikovat technologické principy používané v chemickém průmyslu (např. při výrobě léčiv, barev, plastů), v průmyslu paliv apod., kde se nejrychleji mění generace technologií. Potravinářská výroba nyní většinou zůstává za vývojem těchto odvětví, ačkoliv jako nejmasovější výroba spotřebního zboží by měla pracovat nejprogresivnějšími technologiemi.

Celkové trendy výroby potravin je možno charakterizovat jako výraznou snahu po mechanizaci, kontinualizaci a automatizaci technologických procesů. Jestliže se dříve přesněji rozdělovaly výrobní procesy na mechanické, termické, chemické a mikrobiální, dochází nyní ke stále užšímu, těsnějšímu navazování procesů na sebe, takže lze mluvit o smíšených technologiích a kontinuálních výrobcích, zahrnujících rozsáhlý soubor procesů a úkonů integrovaných do plně kontinuální výroby.

Uplatnění progresivních procesů, používaných v současné době mimo potravinářský průmysl, není však možné bez hlubokých znalostí charakteristických znaků složek zemědělských surovin, důležitých při výrobě potravin. Je nutno získávat další znalosti o tom, jak reagují sacharidy, tuky, bílkoviny, další složky a voda v průběhu technologického zpracování, jsou-li vystaveny vysokým nebo nízkým teplotám, tlakům, různě aciditě a vzájemným interakcím. Tyto znalosti jsou nezbytné při modifikaci technologických procesů přejímaných z jiných oborů.

V průběhu posledního desetiletí se v potravinářské výrobě objevují nové technologie. Patří k nim nové způsoby přenosu tepla, extruze, membránové procesy, frakcionace a rekombinace potravinových složek, ozařování, hypobarické skladování (reakce na požadavek čerstvých výrobků), dehydratace bez ztráty jakosti apod.

V posledních letech se při zpracování rostlinných potravinářských surovin s vysokým obsahem škrobu nebo bílkovin dostává na čelné místo extruzní technologie. Proces extruze spojuje mísení, hnětení, tvarování a sušení materiálu do jednoho zařízení. Je to souhrn fyzikálně chemických procesů, při kterých je materiál obsahující určité množství vody, škrobu a bílkovin uveden do plastického stavu působením tlaku, teploty a mechanických (zvláště střížných) sil. Jejich vlivem dojde v průběhu zpracování k želatinizaci škrobu, denaturaci bílkovin a k interakcím obou těchto polymerů. Takto zpracovaný materiál vystupuje z oblasti vysokého tlaku do normální atmosféry zvláštní tryskou. Exotermická expanze dodává hoto- věmu výrobku pórovitou, křehkou strukturu a částečně jej usuší, neboť dojde k úbytku 30–50 % vody.

Největší množství aplikací nabylo uplatnění v mlýnsko-pekárenském průmyslu, jehož suroviny jsou výborným materiálem pro extruzní zpracování. Pro extruzi jsou vhodné všechny druhy bílkovin a aditivních látek (vitamíny, emulgátory, minerální látky, barviva, aroma) a využitím široké škály parametrů extruzního procesu lze vyrábět celou řadu nových výrobků. Patří sem např. extrudovaný křehký chléb, snacky různých chutí a tvarů, granulované výrobky mající široké uplatnění jako polotovary v domácnostech i zpracovatelském průmyslu, speciální těstoviny apod.

Další širokou aplikační oblastí je výroba cukrovinek, cukrářských hmot, výroba čokolády. V mlékárenském průmyslu je mimo jiné velmi zajímavá možnost extruzní výroby dobře rozpustných kaseinátů. Nachází uplatnění i ve výrobě dětské výživy – ovocných a zeleninových pyré spolu s instantními základy kaší a polévek.

Významnou oblastí uplatnění extruze je technologie zpracování rostlinných bílkovin texturací. Zvláště sójové bílkoviny v texturované formě představují výborné analogy masa s velkými výhodami. Mají dobrou skladovatelnost, snadno se ochucují a barví, zvyšují v potravě obsah esenciálních aminokyselin bez nežádoucích doprovodných látek – tuku a cholesterolu.

Z uvedeného vyplývá, že extruze splňuje požadavky moderní technologie, k jejímž přednostem patří úspora energie, vysoké zhodnocení surovin, bezodpadová technologie, menší nároky na obsluhu, nižší prostorové nároky a další výhody.

Membránové filtrace

Další perspektivní technologií jsou membránové procesy, které zahrnují fyzikální způsoby separace tekutých směsí na základě rozdílné propustnosti membrán pro jednotlivé složky směsi. Jednou z hlavních výhod je značná energetická úspora, zejména při zahušťování, obecně vyplývající z rozdílu množství energie potřebné na odpaření 1 m³ vody (630 kWh) a množství energie potřebné na protlačení stejného množství vody membránou (1,36 kWh při 5 MPa). Mezi další výhody patří zjednodušení izolačních postupů, snadná purifikace a možnost použití nízkých teplot při zahušťování, což hraje důležitou roli při manipulaci s tepelně labilními látkami.

V tradičních technologiích potravinářského průmyslu jsou známky aplikace membránových procesů při zahušťování bílkovinných substrátů (vaječná hmota, krevní plazma, želatina, bílkoviny mléka a syrovátky), zahušťování pektinu a dalších hydrokoloidů. Technikou reverzní osmózy, koncentrující složky s nižší molekulovou hmotností, je možno zahušťovat ovocné šťávy, vyrábět nízkoalkoholická piva a vína odstraněním etanolu, zahušťovat čajové, kávové a jiné extrakty, provádět studenou sterilizaci a předúpravu vody (odsolování). V našem potravinářském průmyslu se membránové postupy uplatňují zatím ojediněle.

Aseptické zpracování

Aseptické zpracování a balení potravin vede k prodloužení trvanlivosti potravinářských výrobků při maximálním zachování původních výživových a senzoric- kých vlastností. Umožňuje sezónní zpracování surovin na polotovary a jejich skl- dování bez konzervačních prostředků (ovlivňujících negativně kvalitu a zatěžujících organismus cizorodými látkami), a to při použití postupů energeticky méně náročných než zmrazování nebo tepelná sterilace.

Pro zavedení aseptické technologie do praxe je třeba splnit minimálně dvě zá- kladní podmínky, a to zavedení aseptické technologie celého výrobního zpracování suroviny včetně skladování a systému balení a vývoj obalů, obalových materiálů a způsobů velkoobjemového skladování.

Teprve uzavřený technologický řetězec může přinést příslušné efekty, mezi které patří zejména rozšíření sortimentu speciálních výrobků se zachovanými přirozenými senzoric- kými a nutričními vlastnostmi a možnost použití levných ter- moplastických materiálů o menší hmotnosti, nerozbitných a s vyšším estetickým vzhledem.

Biotechnologie

V posledních letech se v průmyslové i zemědělské výrobě rozšířilo použití bio- technologií. Cílem je podstatné zvýšení efektivnosti výroby a snížení negativních vlivů na vnější prostředí. Podstatou moderních biotechnologií, jak uvádí jedna z početných definic, je integrované použití biochemie, mikrobiologie a inženýr- ských disciplín k dosažení technologických průmyslových aplikací schopností mi- kroorganismů, buněk tkáňových kultur a jejich součástí.

Uplatnění biotechnologií v potravinářském průmyslu může být dvojího druhu. Nepřímý způsob, tj. využití surovin produkovaných novými postupy po aplikaci výsledků genových manipulací, umožní vyšší výtěžnost úpravou surovin žádoucím směrem, tj. snížením podílu balastních látek, produkcí technologicky vhodnějších jatečných zvířat i rostlinných produktů. Přímé zapojení biotechnologických postu- pů v technologiích potravinářského průmyslu směřuje ke zpracování tradiční i ino- vované suroviny či vedlejších produktů k fermentačním pochodům a biosyntéze průmyslově využitelných látek či k likvidaci odpadů s určitým bioenergetickým vý- těžkem.

Při přímém využití biotechnologií v potravinářském průmyslu se především jedná o využití enzymových reakcí a vytvoření optimálních reakčních podmínek, v nichž se jedinečná specifita biologických katalyzátorů může uplatnit. Světový vý- voj přímého uplatnění biotechnologických postupů při výrobě potravin ukazuje, že rozvoj jednotlivých aplikací může probíhat nezávisle.

Při průmyslové aplikaci enzymových preparátů hraje rozhodující úlohu eko- nomika, a to jak ekonomika výrobce, tak ekonomika uživatele. Je to logické, neboť pokud aplikace enzymového preparátu nepřinese jeho uživateli efekt, pak je enzy- mový preparát neprodejný.

Ekonomika výroby enzymových preparátů závisí na celé řadě faktorů, jako jsou produkční schopnost zvoleného mikroorganismu, výtěžek enzymu při separa- ci, purifikaci a zahušťování, případně sušení. Každý z uvedených procesů vykazuje určité ztráty hmotnosti nebo aktivity. Složitý výrobní proces vyžaduje kvalifikova- né odborníky, maximální technologickou kázeň, vhodnou nákladnou aparaturu včetně počítačového řízení procesů a dlouhodobé zkušenosti.

Pro výrobce enzymových preparátů obecně platí, že výroba je ekonomická, pokud jsou výrobní náklady minimálně dvakrát nižší než prodejní cena. U nejlep- ších výrobců dosahují výrobní náklady šestinu ceny enzymů.

Snížování nákladů na výrobu enzymových preparátů se ubírá dvěma cestami. Selekcí a genovými manipulacemi lze připravit produkční kmeny s vyššími výtěžky a aktivitou produkováných enzymů, technologie imobilizace vytváří nové ekonomické podmínky při aplikaci možností opakovaného použití (recyklace) jednoho preparátu při zvýšení jeho stability. Při vhodném uspořádání se jednotkové náklady při použití bioreaktoru mohou snížit až o 40 %. K těmto cílům směřuje i použití imobilizovaných buněčných elementů s enzymovou aktivitou, které těží z vynechání separační a purifikační výrobní fáze.

Perspektivní je např. vývoj membránových biokatalytických reaktorů pro zcu-křování, kvašení a hydrolyzu škrobu a celulózy ve výrobě droždí, enzymů, alkoholu, glukózy a dalších produktů. Tyto reaktory umožňují izolovat cílené produkty biosyntézy bezprostředně z reakčního prostředí pomocí polopropustných membrán. Membránový biokatalytický reaktor je výhodnější než systémy s imobilizovanými enzymy (mikroorganismy) nebo klasické fermentory se submerzním systémem. Od prvních se liší tím, že enzymy nebo mikroorganismy jsou přímo v roztoku, takže v podstatě neexistuje difúzní omezení reakce, od druhých se liší možnostmi posunutí biochemických změn ve směru tvorby cílených produktů.

K převratným změnám v technologii může dojít zavedením membrán s fixovanými enzymy nebo mikroorganismy. Tyto tzv. reakční membrány dokážou sloužit funkci membránového biokatalytického reaktoru a membránového separátoru.

PODMÍNKY UPLATNĚNÍ MODERNÍCH SMĚRŮ V POTRAVINÁŘSKÉM PRŮMYSLU

Převážná většina rozvojových akcí v potravinářském průmyslu (ale i jinde) je hodnocena podle dosažených souhrnných efektů. Díky současné struktuře nákladů v potravinářském průmyslu jsou rozhodující položkou hlavně materiálové náklady, které dosahují 65–85 % úplných vlastních nákladů. Proto se ukazují jako efektivní a rychle návratné pouze ty projekty, u kterých dochází k úspoře materiálových nákladů. Úspory pracovních sil, energie, ekologické dopady a další případné přínosy jsou zatím z hlediska hodnotového vyjadřování efektivnosti nových řešení, tedy i zavádění nových perspektivních trendů výroby potravin, téměř nevýznamné. Přitom vyšší náklady na základní suroviny ze zemědělské praxe se dále negativně promítají do schopnosti exportu potravinářských výrobků.

Dalším problémem je odpovídající zabezpečení techniky. Výroba potravinářských zařízení, zejména specializovaných, je značně náročná a málo opakovatelná. Proto náš strojírenský průmysl nejeví o výrobu těchto zařízení (s výjimkou zařízení manipulačního a skladového hospodářství nebo prvků a zařízení použitelných ve více oborech) žádný významný zájem. Podobná situace je i v ostatních členských zemích RVHP. A pokud se podobné zařízení přece jenom objeví v ČSSR na trhu, má většinou nízkou technickou úroveň, vysokou spotřebu energie a nedokonalost způsobenou pracným kopírováním tzv. inspiračních vzorků v nedostatečně vybavených a málo specializovaných dílnách výzkumné základny. Výzkum zde supluje nedostatek devizových prostředků na nákup zařízení u specializovaných renomovaných výrobců.

K problému techniky přistupuje ještě ta skutečnost, že u většiny zařízení je životnost při odpisové míře 6 % téměř 17 let. To je doba, která neodpovídá nejen morální životnosti potravinářské techniky, ale i jejímu fyzickému opotřebení. Skutečná životnost je mnohem nižší, jak to dokumentuje obměna techniky u světových výrobců potravin. Dále je třeba připomenout, že během posledních desetiletí se inflační trend při nákupu techniky ustálil na 8–12 % ročně. Tedy od-

pisy původně určené na prostou reprodukci zařízení jsou za této situace nedosta-
tečné, a to bez přihlédnutí k nereálně stanovené odpisové míře.

Zanedbatelný není ani vliv úrovně technického personálu v potravinářském
průmyslu. V řadě odvětví pracují nekvalifikované síly v nižších tarifních třídách.
Podle metodiky výpočtu efektivnosti se hodnotí úspora jedné pracovní síly techni-
kou hodnotou 700 tis. Kčs. V potravinářském průmyslu jsou však skutečné úspory
za jednu pracovní sílu daleko nižší, dosahují 50–70 % uvedené hodnoty, a to i po
zavedení vyšší sazby na sociální zabezpečení (z 20 na 50 % mezd).

Pro zabezpečení vývoje potravinářského průmyslu je třeba řešit další problé-
my, jako je zabezpečení obalového materiálu a balicí techniky, bez kterých výrazně
klesá efektivnost exportu, a rovněž výrobu malotonážních výrobků typu aditiv.
Právě malotonážní výrobky jsou v potravinářském průmyslu výrobní popelkou.
Současná praxe cenových normativů a normativů režijních přírůžků zvýhodňuje
velkotonážní produkci a u vysoce specializovaných výrobků, např. již zmíněných
aditiv, neumožňuje zohlednit vyšší pracnost, specializovanost výroby s vyššími po-
žadavky na podíl techniky, potřebu odborných kádrů, zejména u zranitelnějších bi-
otechnologických postupů, a konečně i vyšší náklady na výzkum a vývoj. Omeze-
nost limitů devizových prostředků pak neumožňuje trhu, aby si „zvykl“ na nově
vyvíjený produkt během náběhu výroby, ověřil si jeho vlastnosti a byl schopen ho
využít jako polotovaru ve svých výrobcích. Tato skutečnost snižuje předběžný zá-
jem o tyto výrobky a zvyšuje rizika ze zavádění inovovaných polotovarů do výroby.
Kromě toho v podstatě monopolní výrobce necítí nutnost své výrobky zdokonalo-
vat. Teprve exportní zájmy vedou ke snahám vyrovnat kvalitu na úroveň zahranič-
ních výrobků.

Jaké je řešení této problematiky z hlediska zabezpečení technologické moder-
nizace potravinářského průmyslu? Ve značně zjednodušeném podání je především
třeba najít způsoby ekonomické stimulace programů modernizace technologií, po-
kud se projeví nejen v přímém hospodářském výsledku podniků, ale i v dalších sfé-
rách, jako je např. nutriční prevence, exportní schopnost a příspěvek k řešení eko-
logických problémů. Potravinářský průmysl potřebuje vytvoření ekonomických
podmínek svého rozvoje jako odvětví, které se podílí nejen na výrobě zboží, ale má
výrazný vliv i na ovlivňování zdravotního stavu naší populace.

Je nutno řešit problematiku nustálého zvyšování cen zemědělské produkce,
které je v rozporu se současným světovým trendem. V oblasti výroby techniky se
musí podporovat a prosazovat realizace dohod o specializaci a kooperaci ve výrobě
potravinářské techniky v rámci členských zemí RVHP na spolehlivém komerčním
základě. Do vyřešení této situace bude vhodné navazovat kooperační kontakty
s předními světovými výrobci. Především to vyžaduje schopnost rychlé reakce
a omezení programů neefektivního kopírování dovezených „inspiračních“ vzorků,
vesměs bez znalosti „know-how“.

Došlo 2. 3. 1989

PERLÍN C., Výzkumný ústav tukového průmyslu, Praha
ŠIMŮNEK Z., Výzkumný ústav potravinářského průmyslu, Praha

Moderní směry rozvoje potravinářského průmyslu

Zeměd. Ekon., 35, 1989, č. 11, s. 935–942. — res. čes., rus., angl., něm.

potravinářský průmysl, modernizace, nové technologie, uplatnění, podmínky ekonomické, teoretické pojednání

Biologický charakter surovin a výrobků i hygienické požadavky na jejich kvalitu kladou na potravinářský průmysl jiné nároky než na jinou průmyslovou výrobu. Přesto některé průmyslové postupy z jiných oborů se mohou v potravinářském průmyslu uplatnit. Jde především o extruzní technologie a membránové filtrace. Specificky potravinářskými postupy jsou aseptické zpracování a využití biotechnologií. Článek uvádí již existující aplikace těchto moderních výrobních postupů a předpoklady pro jejich širší uplatnění v našem potravinářském průmyslu.

ПЕРЛИН Ц., Научно-исследовательский институт масло-жировой промышленности, Прага
ШИМУНЕК З., Научно-исследовательский институт пищевой промышленности, Прага

Современные направления развития пищевой промышленности

Zeměd. Ekon., 35, 1989, № 11, с. 935–942. — рез. чешск., русск., англ., нем.

пищевая промышленность, модернизация, новые технологии, применение, экономические условия, теоретический обзор

Биологический характер сырья и изделий, а также необходимость соблюдения санитарно-гигиенических норм с точки зрения их качества возлагают на пищевую промышленность иные требования, чем на остальное промышленное производство. Однако отдельные процессы промышленного производства, применяемые в других отраслях, могут применяться и в пищевой промышленности. Речь идет прежде всего о технологиях экструзии и мембранной фильтрации. Специфическими процессами в пищевой промышленности являются асептическая переработка и применение биотехнологии. В статье приводятся существующие способы применения данных современных производственных процессов, характеризуются возможности их более широкого внедрения в пищевую промышленность ЧССР.

PERLÍN C., Research Institute of Fat Industry, Praha
ŠIMŮNEK Z., Research Industry of Food Industry, Praha

Modern Trends of Development of Food Industry

Zeměd. Ekon., 35, 1989, No. 11, pp. 935–942. — summaries in cs, ru, en, de

food industry, modernization, new technologies, application, economic conditions, theoretical treatise

Biological character of raw materials and products as well as hygienic requirements for their quality put on food industry other demands on industrial production. In spite of it, some industrial procedures may be applied in food industry from other fields. There are involved extrusive technologies and membrane filtration. Specific food procedures are represented by aseptic processing and use of biotechnology. The paper deals with existing applications of these modern production methods and presumptions of their wider application in food industry.

PERLÍN C., Forschungsinstitut der Fettindustrie, Praha
ŠIMŮNEK Z., Forschungsinstitut der Lebensmittelindustrie, Praha

Moderne Richtungen der Entwicklung der Lebensmittelindustrie

Zeměd. Ekon., 35, 1989, Nr. 11, S. 935–942. — Zus. in Tschech., Russ., Engl., Dtsch.

Lebensmittelindustrie, Modernisierung, neue Technologien, ökon. Bedingungen, theoret. Aspekte

Der biologische Charakter der Rohstoffe und Erzeugnisse sowie die hygienischen Anforderungen an deren Qualität stellen an die Lebensmittelindustrie andere Anforderungen als an andere industrielle Produktionen. Dennoch könne einige industrielle Methoden aus anderen Bereichen in der Lebensmittelindustrie verwendet werden. Es handelt sich vor allem um die Extruder-Technologie sowie die Membranfiltration. Spezifische lebensmittelmäßige Methoden sind aseptisches Verarbeiten und Nutzung der Biotechnologie. Im Beitrag werden bereits existierende Anwendungsbereiche dieser modernen Produktionstechnologien dargelegt sowie die Voraussetzungen aufgezeigt für deren breitere Nutzung in der tschechoslowakischen Lebensmittelindustrie.

Adresy autorů:

Ing. Ctibor Perlín, CSc., Výzkumný ústav tukového průmyslu, U plynárny 30,
145 10 Praha 4-Michle

Ing. Zeno Šimůnek, CSc., Výzkumný ústav potravinářského průmyslu, Radiová 7,
102 31 Praha 10

VYMEDZENIE POTRAVINOVÉHO PROBLÉMU

Súčasný potravinový problém vo svete sú dôsledkom protirečivého ekonomického a politického vývoja kapitalizmu, nerovnomerného vývoja kapitalizmu, koloniálnej politiky imperializmu, čo viedlo ku konzervovaniu zaostalých výrobných síl v poľnohospodárstve kolónií a aj preto potravinové problémy sa v najjasnejšej podobe prejavujú v rozvojových krajinách. Neobchádzajú však ani kapitalistické a socialistické krajiny, aj keď tu je ich intenzita a kvantitatívny prejav neporovnateľne menej výrazný. Socialistické krajiny venujú sústavnú pozornosť zabezpečeniu trvalého rastu poľnohospodárskej výroby. V ZSSR sa do roku 2000 predpokladá približne jej zdvojnásobenie. Na splnenie tohto cieľa, ale aj na nevyhnutnosť a možnosť riešiť tento problém poukázala aj 19. všesväzová konferencia KSSZ, kde bolo zdôraznené, že problém potravín je najpálčivejším problémom a „nemáme morálne ani politické právo zmierovať sa so zdĺhavým riešením potravinového problému.“¹⁾

Potravinový problém sa však dotýka aj niektorých ďalších socialistických krajín, ako napríklad RSR, VSR, KUBY a pod. Medzi najvážnejšie problémy rumunskej ekonomiky patrí dnes nedostatok energetických zdrojov, nedostatočné výsledky poľnohospodárstva a z toho vyplývajúci nedostatok základných potravín, čo si vynucuje zachovať viazaný predaj základných potravín. Aj vo Vietname je potravinová situácia veľmi napätá, hlavne z toho dôvodu, že výroba ryže už roky stagnuje na úrovni 18 miliónov ton ročne, hoci počet obyvateľov vzrastá ročne o 1 milión, v dôsledku čoho musí krajina pravidelne dovážať obilie. Aj napriek tomu v roku

¹⁾ Správa ÚV KSSZ z 19. všesväzovej konferencie prednesená M. Gorbačovom (Pravda 30. 6. 1988, s. 2). V tomto dokumente sa zároveň uvádza, že ZSSR sú značné rýchlo mobilizovateľné rezervy na riešenie potravinového problému. „Ak dokážeme včas zobrať a spracovať úrodu, včas dostať výrobky k spotrebiteľovi, potom bude možné už pri terajšej úrovni výnosu polí a úžitkovosti živočíšnej výroby zvýšiť spotrebu potravín o 20 až 30 percent. Veľká rezerva pre riešenie potravinového problému do roku 2000 je v ZSSR vo zvýšení produktivity práce v poľnohospodárstve. Produktivita práce v poľnohospodárstve ZSSR je asi 5-krát nižšia ako v USA. Prameň: MEMO č. 12/1987 s. 141–149. Všetky socialistické krajiny venujú veľkú pozornosť otázkam rozvoja poľnohospodárstva. Realizácia stratégie urýchlenia sociálno-ekonomického rozvoja zabezpečí taký rozvoj poľnohospodárskej výroby, ktorý umožní ďalej zvyšovať životnú úroveň obyvateľstva, ale zároveň vytvorí predpoklady k tomu, aby sa socialistické krajiny mohli ešte v podstatne väčšej miere podieľať na riešení problému výživy v súčasnom svete.

1988 kritický nedostatok potravín postihol 4 milióny ľudí a zásobovanie obyvateľstva nebolo možné zabezpečiť ani lístkovým systémom.

Aj kubánske poľnohospodárstvo prekonalo vo svojom vývoji prevratné zmeny. Napriek tomu sa však v mnohých prípadoch nedarí plniť ambiciózne plány. V ostatných rokoch sa dosiahlo významné zvýšenie výroby ryže, ale aj napriek tomu kryje svoju spotrebu len z 57 percent. Problémy sú aj s výrobou a zásobovaním mäsom v dôsledku vysokej nákladovosti a nízkej produktivity práce. Zásobovacie ťažkosti, nízka úroveň produktivity práce a celková nepriaznivá ekonomická situácia v niektorých socialistických krajinách ešte viac zvyrazňujú akútnu potrebu urýchlene uskutočniť hospodárske reformy.

Potravinový problém je však predovšetkým problémom rozvojových krajín, to však neznamená, že sa nedotýka všetkých krajín, socialistických aj kapitalistických, hlavne z hľadiska jeho riešenia.

Potravinový problém má niekoľko rôznych aspektov – sociálny, ekonomický, politický, ekologický, technicko-technologický, demografický a pod. Pri analýze týchto otázok sa všetci marxistickí teoretici zhodujú v tom, že potravinový problém je svojou podstatou sociálnym problémom a že príčinou jeho kritického zostrenia v súčasnosti sú hlavne vnútorné ekonomické a sociálne protirečenia kapitalizmu (Chyba 1985, s. 94, Jalovec 1983, Černohorský 1988, s. 203, Sedlák 1985).

Pre pochopenie podstaty potravinového problému je nevyhnutné vychádzať z týchto teoreticko-metodologických pozícií:

- Potravinový problém predstavuje jednotu dvoch stránok – na jednej strane ide o problém prírodno-fyziologický (máme na mysli úroveň a štruktúru potravinových potrieb) a na druhej strane ide o problém sociálno-ekonomický (máme na mysli v akých sociálno-ekonomických podmienkach prebieha výroba potravín a s akým cieľom sa uskutočňuje výroba, rozdeľovanie a spotreba potravín).

- Potravinový problém je potrebné skúmať v súlade s takými sociálno-ekonomickými podmienkami, ako je deľba práce medzi poľnohospodárstvom a ostatnými odvetviami výroby.

- V podmienkach kapitalistických výrobných vzťahov deľba práce sa rozvíja v rámci súkromného vlastníctva výrobných prostriedkov. Preto v podmienkach antagonistickej spoločensko-ekonomickej formácie podstata a obsah potravinového problému je determinovaný jej sociálno-ekonomickými aspektami. V socializme potravinový problém nemá triedne-antagonistický charakter, ale do popredia vystupuje jeho prírodno-fyziologická stránka.

- Potravinový problém neexistuje izolovane, ale v zložitej dialektickej vzájomnej podmienenosti s ostatnými globálnymi problémami. Preto perspektívy jeho riešenia je potrebné spájať s perspektívami riešenia celého komplexu globálnych problémov.

Podstatu a obsah potravinového problému možno odhaliť a skúmať ako protirečenie medzi historicky vytvorenými sociálno-ekonomickými podmienkami výroby, rozdeľovania a spotreby potravín a potrebami optimálnej reprodukcie života každého člena spoločnosti ako celku. Konkrétne formy prejavu sú veľmi rôznorodé ako v priestore, tak aj v čase – od krátkodobého po dlhodobý, trvalý nedostatok potravín; deficit potravín dotýkajúci sa niektorých krajín, regiónov, až po jeho prejav v globálnych rozmeroch.

Pre rozvojové krajiny, hlavne pre skupinu tzv. najzaostalejších krajín je charakteristické, že tempo rastu obyvateľstva je vyššie ako tempo rastu potravín. Napríklad za obdobie 1970–1975 bolo priemerné tempo rastu poľnohospodárskej výroby v rozvojových krajinách ako celku 2,5 %, v najzaostalejších krajinách 1,6 %. Výroba potravín na jedného obyvateľa v uvedenom období v rozvojových

krajinách ako celku rástla tempom 0,1 % a v skupine najzaostalejších rozvojových krajín klesla o 0,5 %. V rokoch 1983–1984 bolo priemerné tempo rastu poľnohospodárskej výroby v rozvojových krajinách ako celku 2,4 %, v najzaostalejších krajinách –1,6 %. Výroba potravín na jedného obyvateľa v udanom období v rozvojových krajinách ako celku klesala (–0,2 %) a v najzaostalejších rozvojových krajinách zaznamenávame ešte výraznejší pokles (–4,7 %) – Handbook . . . 1985, s. 452.

Okrem toho sa z uvedených dôvodov ďalej prehĺbili rozdiely medzi vyspelými kapitalistickými krajinami a rozvojovými krajinami vo výrobe potravín na jedného obyvateľa. K výraznejšej diferenciacii došlo tiež medzi rozvojovými krajinami ako celkom a najzaostalejšími rozvojovými krajinami.

Potravinové problémy v 70. a v prvej polovici 80. rokov sa v krajinách Afriky ešte viac vyostрили, na druhej strane v niektorých krajinách Ázie a Latinskej Ameriky sa výroba potravín podstatnejšie zvýšila hlavne zásluhou zelenej revolúcie.

Potravinové problémy v prvej polovici 80. rokov sa v Afrike výrazne prehĺbili aj v dôsledku nepriaznivých klimatických podmienok. Program OSN predpokladal, že v uvedenom období stúpne poľnohospodárska výroba v Afrike o 4 %. Dosiahol sa však len 1,7% prírastok výroby, pričom prírastok obyvateľstva činil 2,8 %. Najzaostalejšie rozvojové krajiny museli preto dovážať stále viac potravín. To ešte viac zhoršuje ich platobnú bilanciu a závislosť na vyspelých kapitalistických krajinách.

Potravinový problém sa tak zostruje a často sa opakujúca neúroda postihuje najviac najzaostalejšie rozvojové krajiny, ktoré musia veľkú časť svojich prostriedkov určených na rozvoj vydávať na nákup potravín v záujme zmiernenia hladu a podvýživy. V afrických krajinách však aj pri dobrej úrode je potrebný dovoz veľkého množstva potravín. Pri doterajšom trende výroby potravín a raste počtu obyvateľstva v rozvojových krajinách bude potravinový deficit ešte narastať.

Z uvedeného vyplýva, že cesta k riešeniu potravinového problému vedie len cez zvýšenie výroby potravín v samotných rozvojových krajinách, čo neznamená, že by sme podceňovali význam a úlohu vonkajšej pomoci a podpory.

Potravinový problém v súčasných podmienkach nadobudol skutočne globálny charakter, nakoľko kapitalizmom vytvorená deľba práce medzi priemyslom a poľnohospodárstvom sa stáva medzinárodnou deľbou práce, ktorá sa realizuje tak, že vyspelé kapitalistické krajiny si upevňujú svoju pozíciu vyspelých priemyselno-agrárnych centier, zatiaľ čo rozvojové krajiny plnia úlohu závislých agrárno-surovinových prívěskov.

To len prehľbuje deformácie sociálno-ekonomického rozvoja rozvojových krajín, čo je sprevádzané narastaním štrukturálnych disproporcií v ich ekonomike a sociálnej štruktúre. V tomto prípade prehĺbenie ekonomických a sociálnych disproporcií spolu s najvyššími prírastkami obyvateľstva v rozvojových krajinách viedli v histórii k tomu, že potravinový problém je problém celosvetový, ale najviac sa dotýka a postihuje hlavne rozvojové krajiny.

V rozvojových krajinách trpí dnes hladom 1 mld ľudí. Svetové poľnohospodárstvo by však už dnes pri racionálnej spotrebe mohlo užiť všetkých viac ako 5 mld ľudí Zeme. Situácia je však taká, že v rozvojových krajinách dnes denne zomiera hladom 10 000 ľudí, no zároveň v priemyselne vyspelých krajinách rýchlo narastá počet tzv. civilizačných chorôb z nadvýživy. O značnej disproporcionality výroby a spotreby potravín presvedčivo hovoria aj tieto údaje. Začiatkom 80. rokov žilo vo vyspelých kapitalistických krajinách 24 % obyvateľstva nesocialistickej časti sveta, pričom tieto krajiny produkovali 63 % potravín, 69 % krmív, 72 % mäsa, 70 % mlieka a mliečnych výrobkov tejto časti sveta.

Poznatky marxistickej ekonomickej teórie nám umožňujú urobiť tieto závery o príčinách vzniku, zostrovania a perspektív riešenia potravinového problému:

— Základným sociálno-ekonomickým predpokladom krízového zostrenia potravinového problému sú protirečenia ekonomického a politického vývoja kapitalizmu, nerovnomerný vývoj kapitalizmu, koloniálna politika imperializmu a jej dedičstvo.

— Vnútorne ekonomické a sociálne protirečenia vlastné kapitalizmu vyvolávajú aj konflikt medzi sociálnym a prírodným v rámci danej spoločnosti, ale aj konflikt medzi touto spoločnosťou a prírodným prostredím, ako nevyhnutnú súčasť existencie reprodukcie ľudskej spoločnosti ako celku.

— Narušenie procesu kapitalistickej reprodukcie sa prejavuje aj narušením životného prostredia (znečistenie pôdy, vody a vzduchu, vyčerpanie prírodných zdrojov a pod.) a tiež vo vyčerpaní a narušení ľudského komponentu výrobných síl spoločnosti.

— Existujúci nepriaznivý vývoj poľnohospodárstva v rozvojových krajinách je odrazom existujúcich výrobných vzťahov a zaostalých výrobných síl, čo prehľbuje aj fungovanie sociálno-ekonomického dualizmu v podobe protikladu medzi tradičným a moderným sektorom poľnohospodárskej výroby. Perspektívne riešenia mobilizáciou všetkých vnútorných aj vonkajších faktorov sa čakajú využitím možností zelenej revolúcie, biotechnológií a investičných možností rozvojových krajín, čo by prispelo k rozvoju poľnohospodárskej výroby. To si ale vyžaduje uskutočniť zásadné zmeny politického a ekonomického charakteru a rozvoj vzájomne výhodnej medzinárodnej spolupráce.

— Riešenie potravinového problému musí zabezpečiť socialistická spoločnosť cieľavedomým využívaním všetkých rezerv, rozvíjaním poľnohospodárskej výroby rastom produktivity práce tak, aby sa zabezpečil ďalší rast životnej úrovne obyvateľstva, ale zároveň aby sa vytvorili predpoklady k tomu, aby sa socialistické krajiny mohli výraznejšie podieľať na riešení potravinového problému vo svete. To si vyžaduje radikálnu prestavbu hospodárskeho mechanizmu socialistickej ekonomiky, ktorá zabezpečí intenzifikáciu poľnohospodárskej výroby a zvýšenie jej efektívnosti.

POTRAVINOVÝ PROBLÉM V NEMARXISTICKÝCH KONCEPCIÁCH

Existencia globálnych problémov stimuluje záujem mnohých vedeckovýskumných stredísk, medzinárodných organizácií, bánk a vládnych i nevládnych inštitúcií rozpracovávať dlhodobé modely a prognózy vývoja regionálneho a globálneho zamierania.

V súčasnosti existuje veľká skupina modelov takéhoto charakteru. Stredobodom ich záujmu nie sú len problémy ekonomické, ale venujú pozornosť aj ekologickým, potravinovým, sociálnym, politickým, vojenským a ideologickým aspektom perspektív ďalšieho vývoja ľudstva.

Potravinovým problémom venuje pozornosť aj štvrtá správa Rímskeho klubu nazvaná Koniec veku plytvania (Gabor a i. 1976)²⁾, ktorá sa opiera o konkrétne výsledky výskumu zásob prírodných a energetických zdrojov na Zemi. Jej cieľom je odhaliť možnosti vedeckotechnického potenciálu sveta pri riešení globálnych problémov.

Autori priznávajú, že vedeckotechnický pokrok v princípe umožňuje prekonať ohraničenia súvisiace s využívaním prírodných zdrojov, hoci problémy „von-

²⁾ Správa bola napísaná pod vedením anglického fyzika, nositeľa Nobelovej ceny D. Gabora, ktorý zostavil kolektív 25 vedcov z 9 kapitalistických krajín.

kajších limitov“ výrobnéj činnosti človeka musia byť neustále predmetom skúmania. Predpokladajú, že skutočné hranice rastu spočívajú v nedokonalosti politických štruktúr spoločnosti, sociálno-ekonomických inštitúcií, ale aj v mnohých iných problémoch súvisiacich s ľudským organizmom a s ich obmedzenou schopnosťou prispôbiť sa súčasným podmienkam. Upozorňujú, že potravinový problém súčasného sveta je možné vyriešiť programovým regulovaním štyroch „fundamentálnych vzájomne pôsobiacich prístupov“: spomaliť dopyt po potravinách regulovaním pôrodnosti, dosiahnuť rozdelenie dôchodkov a potravín v prospech hladujúcich, zvýšiť výrobu potravín, znížiť nadmerné straty pri zbere úrody, skladovaní a spracovaní. Ukazujú, že problém využívania prírodných zdrojov, surovín a energie súvisí s ich efektívnym a ekonomickým využívaním vo výrobnom procese, s racionálnym rozdeľovaním a spotrebou.

Bez vedeckého zdôvodnenia predpokladajú, že dôjde k vyriešeniu nielen technicko-ekonomických, ale aj politických, sociálnych a inštitucionálnych problémov. Hovoria o vytvorení „vybilancovanej“ spoločnosti vo všetkých rozvinutých krajinách nezávisle od ich sociálno-ekonomickej podstaty. A práve v dôsledku toho mnohé teoreticko-poznávacie aspekty ich analýzy sa stávajú neuskutočniteľnými, nadobúdajú utopický charakter.

V tomto smere sú významné prognózy Hermana Kahna, ktorý sa v nových podmienkach 70. rokov opäť pokúša o optimistickú apologetiku rastu a kapitalizmu vôbec.³⁾ Vychádzajúc z metodológie technologického determinizmu, autori knihy Nasledujúcich 200 rokov sa pokúšajú dokázať, že len kapitalizmus využívajúci automatické pôsobenie trhového mechanizmu je schopný najefektívnejším spôsobom úplne odstrániť nebezpečenstvo globálnych problémov.

Podľa prognóz Hudsonského inštitútu koncom 20. storočia štvrtina obyvateľstva na Zemi bude žiť v „postindustriálnej spoločnosti“ a koncom 21. storočia takmer všetko obyvateľstvo bude disponovať hrubým dôchodkom 2 000 dolárov na jedného obyvateľa a dosiahnu tak určitý stupeň „postindustriálnej spoločnosti“.

Ukazuje sa, že ich prognózy spoločenského rozvoja, vychádzajúce z metodológie technologického determinizmu, nepovažujú za potrebné skúmať rozvoj výrobných síl v spojitosti s danou spoločensko-ekonomickou formáciou, s charakterom vlastníctva a z neho vyplývajúcich spoločensko-výrobných a triednych vzťahov. Rozhodujúce v ich analýze sú kvantitatívne ukazovatele technicko-ekonomického rozvoja, ako vytvorený dôchodok na jedného obyvateľa, úroveň spotreby určitých spotrebných predmetov a pod.

Súčasný kapitalizmus smerujúci k „postindustriálnej spoločnosti“ predstavujú ako najracionálnejší spoločenský systém, ktorý je ako jediný schopný riešiť zložité globálne problémy.

Pre kapitalizmus predpovedajú prosperujúcu budúcnosť, bez potravinových, surovínových, energetických či ekologických problémov, bez prírodných a iných katastrof.

Podľa Kahnovho názoru energetická kríza, to je len „čistá náhoda“ a potraivi-

³⁾ V tomto smere je najvýznamnejšia práca H. Kahna, bývalého (už nežijúceho) riaditeľa Hudsonského inštitútu v New Yorku: *The Next 200 Years*. Vydanie tejto knihy (vyšla pri príležitosti 200-ročného jubilea USA) bolo sprevádzané mimoriadne veľkou a hlasitou propagandistickou kampaňou. Pri tejto príležitosti bola tiež zorganizovaná špeciálna konferencia, namierená proti stúpencom „nulového rastu“, ktorých spisy vraj prispeli k tomu, že sa stalo módou napádať a kritizovať ekonomický rast kapitalizmu a konzumnú spoločnosť.

nové problémy na našej planéte neexistujú vo všeobecnosti, existuje len problém, kto bude platiť za potraviny.⁴⁾

H. Kahn vo svojej knihe Nasledujúcich 200 rokov tvrdí, že v budúcnosti nehrozí pre ľudstvo hlad, bieda, nedostatok surovínových a energetických zdrojov, a konštatuje, že súčasné globálne problémy treba skúmať ako dočasné, regionálne a ľahko riešiteľné javy. Kahn predpokladá, že plocha poľnohospodárskej pôdy sa vo svete môže zväčšiť štvornásobne, predpokladá neohraničenú spotrebu umelej potravy a pod. Sú to veľmi sporné a nedokázateľné tvrdenia.⁵⁾

Ešte optimistickejšie sa pozerá na súčasnú potravinovú situáciu. Predpokladá, že vylúčením krátkodobých výkyvov vyvolaných nepriaznivými poveternostnými podmienkami alebo dočasnými ekonomickými opatreniami nebude vo svete existovať nedostatok potravín. Jediné, čo vraj môže viesť k ohrozeniu spotreby mäsa, je rozduchovanie propagandy o tom, že bohatí „berú chlieb“ chudobným – to je pozícia, ktorú Kahn odmieta, pretože protirečí faktom a je škodlivá (Kahn a i. 1976, s. 114 a 115).

Z uvedeného vyplýva, že základný metodologický nedostatok predstav H. Kahna spočíva v tom, že prakticky úplne ignoruje význam sociálno-ekonomických a politických podmienok výroby, rozdeľovania a spotreby potravín v kapitalistických krajinách.

V knihe Svetový ekonomický rozvoj tieto problémy skúma z hľadiska sociálno-ekonomických možností rozvojových krajín (Kahn 1979). Značnú pozornosť venuje zvýšeniu produktivity práce v poľnohospodárstve a poľnohospodárskym reformám v rozvojových krajinách.

V úvode tejto knihy H. Kahn uvádza, že vyzýva k rýchlemu ekonomickému rastu v celom svete, k industrializácii rozvojových krajín a k využívaniu modernej technológie. Navrhne taktiku a stratégiu dosiahnutia všetkých týchto cieľov.

Upozorňuje, že poľnohospodárske reformy musia tvoriť základ modernizácie ekonomiky rozvojových krajín – ako príprava k technicko-ekonomickému rozvoju podľa západného vzoru cestou nastolenia kapitalistických výrobných vzťahov v poľnohospodárstve. Pritom vôbec nerešpektuje fakt, že snahy niektorých osamostatnených štátov riešiť svoje problémy kapitalistickými metódami hospodárenia viedli len k prehĺbeniu ekonomickej zaostalosti, k pomalému a deformovanému rozvoju, ktorý bol sprevádzaný prehĺbením ekonomických, sociálnych a politických protirečení a rastom biedy, hladu a utrpenia obyvateľstva.

Kahn upozorňuje, že v minulosti sa poľnohospodárska reforma chápala len ako výzva k znovurozdeleniu existujúcich prídelov pôdy. Poľnohospodárska reforma má podľa neho zahŕňať podstatne väčší okruh problémov. Predovšetkým zavedenie slobody podnikania, prostriedky a opatrenia zamerané na zabezpečenie rastúcej mobility pre obyvateľstvo a orientáciu na vytvorenie čo najstabilnejšieho politického systému – takého politického systému, ktorý je založený na veľkom množstve nezávislých poľnohospodárskych vlastníkov.⁶⁾

⁴⁾ Kahn, Mead, Thomson, Athree: Way Debate on the Future. The Futurist, August 1978

⁵⁾ Podľa názorov expertov OSN sa pri súčasnej úrovni agrotechniky plocha svetovej poľnohospodárskej pôdy môže zvýšiť asi o 1/3. V správe pre prezidenta USA Globálny rok 2000 sa uvádza, že plocha obrábanej pôdy do roku 2000 sa zvýši o 4 %. Niektorí odborníci sa dokonca domnievajú, že v skutočnosti je reálna tendencia nie k rastu, ale k poklesu poľnohospodárskej pôdy.

⁶⁾ Ako príklad uskutočnených poľnohospodárskych reforiem uvádza Kahn Tchajvan a Južnú Kóreu, ekonomika a aj poľnohospodárstvo ktorých sa rozvíjalo kapitalistickou cestou. Skúsenosť Tchajvanu má podľa neho niektoré zovšeobecňujúce črty. Poľnohospodárska

Zjednodušená podstata koncepcie H. Kahna sa ešte zreteľnejšie prejavuje pri analýze vonkajších ekonomických a politických podmienok prekonania potravinových problémov v rozvojových krajinách. Kahn úplne ignoruje skutočnosť, že základnou príčinou masovej biedy, hladu a podvýživy v rozvojových krajinách je deformácia spoločenského reprodukčného procesu, vyvolaná koloniálnou a neokoloniálnou politikou vyspelých kapitalistických krajín.

Aj napriek tomu Kahn prichádza k záveru, že rozdiel v úrovni ekonomického rozvoja medzi vyspelými kapitalistickými a rozvojovými krajinami sa skutočne zväčšuje, no toto znamená len toľko, že rozvojové krajiny „bohatnú pomalšie ako vyspelé“, ale tiež bohatnú. Preto podľa názoru H. Kahna (1979, s. 449) rozvojové krajiny sa musia vzdať bezperspektívnych rozhovorov o vytvorení Nového medzinárodného ekonomického poriadku a sústrediť všetko svoje úsilie na ekonomický rast, ktorý sám vyrieši všetky ich problémy. „Pre mnohé rozvojové krajiny problém spočíva nie v predvídaní toho, čo bude potom, ale v správnom využívaní toho, čo už existuje“. Preto podľa Kahna rozvojové krajiny, keď už raz sú súčasťou kapitalistickej sústavy, musia lepšie využívať kapitalistické metódy hospodárenia.

V mnohostrannom spektre názorov buržoázných ekonómov na problémy rozvojových krajín nachádzame aj realistickejšie, aj keď nie komplexné a objektívne hodnotenia. Napríklad jeden z najznámejších buržoázných ekonómov J. K. Galbraith sa venuje niektorým sociálno-ekonomickým problémom špeciálne v dvoch prácach: *Vek neurčitosti* a *Príчины masovej biedy* (Galbraith 1977 a 1979). Varuje, že „bieda je najmohutnejším masovým ľudským nešťastím. Je sprievodným javom ešte väčšieho zla – od hladu a chorôb po občianske konflikty a vojny. Hlavná pozornosť sa podľa Galbraitha musí venovať rozvoju poľnohospodárstva. Problém podľa neho spočíva v tom, že rast počtu obyvateľstva v podmienkach obmedzenosti pôdných zdrojov a primitívnej agrotechniky viedol v rozvojových krajinách k vytvoreniu tzv. „rovnováhy biedy“, keď akékoľvek pokusy štátu zvýšiť životnú úroveň obyvateľstva sa rýchlo kompenzujú zvýšením počtu obyvateľstva.

Podstatu týchto problémov vidí Galbraith nielen v tzv. „rovnováhe biedy“, ale aj vo zvyku národov rozvojových krajín žiť v podmienkach takejto rovnováhy. „Ľudia, ktorí storočia žijú v biede a v relatívnej izolovanosti agrárnej dediny, si privykli na svoju existenciu... Tento zvyk determinuje životnú úroveň vážnejšie ako zabezpečenosť zdrojmi, vonkajšie investície alebo rozdiely medzi kapitalistickými a socialistickými krajinami. Logika Galbraitha je takáto: Nakoľko národy rozvojových krajín si zvykli žiť v biede, netreba sa pokúšať uskutočniť akékoľvek premeny

reforma v Tchajvane, ktorú tak propaguje Kahn, sa uskutočňovala v troch etapách. V prvej etape (v roku 1949) sa znížila výška poľnohospodárskej renty vyplácaná vlastníkom pôdy z 50 % na 37,5 %. V druhej etape v roku 1951 štát predal pôdu, ktorú predtým vlastnili Japonci; miestnym roľníkom, ktorí boli schopní zaplatiť za ňu vo výške dva a pol ročnej úrody. V tretej etape v roku 1953 súkromní roľníci boli ohrození vlastníctvom 3 hektárov ornej pôdy alebo 6 hektárov lúk a pasienkov. Pôda ktorú odňali veľkým vlastníkom, bola rozdelená podľa uvedených kritérií. Po reforme 90 % poľnohospodárskej pôdy bolo v rukách súkromných vlastníkov. Je zjavné, že tchajvanská poľnohospodárska reforma nemala za cieľ dosiahnuť radikálne zmeny. Jej cieľom bolo zvýšiť poľnohospodársku výrobu oživením podnikania v podmienkach súkromného vlastníctva. Na negatívne tendencie vývoja poľnohospodárstva v Tchajvane upozorňuje aj Kahn. „Nové poľnohospodárske problémy v Tchajvane vznikajú z existencie ohrozenosti pôdných zdrojov. Ťažko bude možné podstatne zvýšiť výrobu poľnohospodárskej produkcie na 1 obyvateľa do tých čias, pokiaľ nebude významne zvýšená priemerná veľkosť farmy... Neefektívne malé farmy budú v Tchajvane stále väčším a aktuálnejším problémom (Kahn 1979, s. 357)

v celej agrosfére. Je potrebné sústrediť pozornosť na nevelký počet roľníkov (farmárov), ktorí sú schopní nájsť východisko z „rovnováhy a biedy“.

Je zrejmé, že Galbraith neskúma biedu v rozvojových krajinách ako sociálno-ekonomický jav, ktorý je dedičstvom koloniálneho a nekoloniálneho vykorisťovania týchto krajín vyspelými kapitalistickými krajinami. Z neomalthuziánskych pozícií sa snaží zdôvodniť „zvyk žiť v biede“ a zároveň na tomto základe zdôvodňuje myšlienku o nevyhnutnosti kapitalistickej prestavby poľnohospodárstva rozvojových krajín.

Jednou z prác, ktorá sa usiluje prognózovať budúcnosť či vývoj ľudskej civilizácie z hľadiska globálnych problémov, je aj správa pre prezidenta USA Globálny rok 2000 (1980) a jej prepracovaná verzia Globálna budúcnosť: čas konať (1981).

Autori správy pre prezidenta USA Globálny rok 2000 vychádzajú z predpokladu, že jedine USA majú možnosť riešiť súčasné globálne problémy a zachrániť tak ľudskú civilizáciu. Pri analýze súčasných globálnych problémov vychádzajú z týchto predpokladov:

1. Do roku 2000 sa zachovávajú existujúce tendencie v demografickej politike, pri ochrane životného prostredia a využívaní surovín a energie:

2. Zachová sa tempo technologického rozvoja, pričom v používanej technológii nedôjde k výraznejším revolučným zmenám.

3. Nedôjde k podstatným zmenám vo svetových hospodárskych vzťahoch a v medzinárodnom menovom systéme.

V úvode správy autori uvádzajú, že ak súčasné tendencie budú pokračovať, svet v roku 2000 bude viac zraniteľný a zničiteľný ako svet, v ktorom žijeme dnes. V budúcnosti svet očakávajú vážne stresy súvisiace so surovinovými problémami, životným prostredím a demografickými problémami. Bez ohľadu na rast materiálnej výroby ľudia v budúcnosti budú v mnohých smeroch chudobnejší ako v súčasnosti. Pre stovky miliónov zúfalo biednych sa perspektívy na získanie potravín a základných spotrebných predmetov nezľahčia. Pre mnohých budú ťažšie.

Z poverenia bývalého prezidenta USA J. Cartera v máji 1977 začal prácu na vypracovaní správy Výbor pre ochranu životného prostredia a ďalšie federálne úrady. Ich úlohou bolo analyzovať a vyhodnocovať zmeny v počte obyvateľstva planéty, prírodných zdrojov a stav životného prostredia ako základ vývoja svetového hospodárstva do konca storočia. Správa bola dokončená v júli 1980 a rýchlo vyvolala veľkú pozornosť svetovej verejnosti.

Aj napriek revolučným zmenám v technológii bude život väčšiny ľudí na planéte menej stabilný v roku 2000 ako v súčasnosti, ak národy sveta neprijmú rozhodujúce opatrenia na zmenu prebiehajúcich tendencií.

V najbližšom období sa vyostria hlavne problémy súvisiace s ochranou životného prostredia. Predpokladajú rast negatívnych dôsledkov hlavne v poľnohospodárstve (erózia pôdy a zníženie jej prirodzenej úrodnosti, pokles ornej pôdy v dôsledku civilizačných vplyvov, znečistenie vzduchu, vody a pôdy, zničenie tradičných poľnohospodárskych kultúr a divo rastúcich rastlín, nedostatok pitnej vody v niektorých oblastiach, negatívny vplyv na život človeka v dôsledku širokého používania pesticídov a pod.). Veľké je tiež nebezpečenstvo znečistenia vzduchu a atmosféry ako dôsledok industriálneho rozvoja a spaľovania uhlia.

V správe sa upozorňuje, že ďalší rast industrializácie do konca storočia zanechá negatívne stopy na kvalite atmosféry. Kyslé dažde spôsobia vyhynutie rýb v mnohých riekach a jazerách USA, Kanady, Nórska a iných krajín. Ak sa neprijmú účinné opatrenia, znečistenie atmosféry spôsobí v polovici budúceho storočia zvýšenie teploty o 2–3 °C a v dôsledku toho veľké klimatické zmeny. V severných oblastiach sa predpokladá ešte výraznejšie zvýšenie teploty — o 5 až 10 °C, čo mô-

že spôsobiť rýchle topenie sa ľadovcov a zatopenie mnohých prímorských miest a krajín.

Autori správy upozorňujú, že znečistenie ozónovej vrstvy planéty v dôsledku veľkého používania freónov a veľkého počtu letov nadzvukových lietadiel vo vrchných vrstvách atmosféry môže zvýšiť ultrafialové žiarenie a tým aj počet rakovinových ochorení a negatívne vplývať tiež na poľnohospodárske plodiny.

Veľmi pesimistické sú tiež predpoklady o zničení veľkého počtu rastlinných a živočíšnych druhov. V správe sa predpokladá, že do konca storočia na Zemi vyhynie 500 tisíc až 2 milióny biologických druhov, teda asi 20 % rastlín a živočíchov (The Global ... 1980, s. 37).

Zo správy tiež vyplýva, že energetická situácia vo svete sa do roku 2000 podstatnejšie nezmení. Predpokladá sa, že základnými energetickými zdrojmi budú ropné produkty, ktoré zabezpečia 46–47 % svetovej spotreby energie, aj napriek tomu, že ceny ropy na svetovom trhu vzrastú do roku 1995 na 40 dolárov za barel. To zároveň bude stimulovať zavádzanie alternatívnych druhov energie.

Problémy so zdrojmi energie majú trvať aj naďalej, nakoľko výrobné kapacity napr. na ťažbu ropy rastú pomalšie ako dopyt po ropných výrobkoch. Zároveň sa predpokladá rast spotreby energie na obyvateľa predovšetkým v priemyselne rozvinutých krajinách.

Autori správy si uvedomujú aj dôležitosť riešenia demografických a potravinových problémov. Predpokladajú napríklad, že ročné tempo rastu výroby potravín v rokoch 1970–2000 bude 2,2 %. To znamená, že ak sa v uvedenom období výraznejšie nezmenia klimatické a meteorologické podmienky, bude sa vyrábať o 90 % potravín viac ako v roku 1970. V priemere by mala svetová výroba potravín rásť rýchlejšie ako počet obyvateľstva. Priemerná spotreba potravín na jedného obyvateľa vzrastie tak asi o 15 %. No v rozvojových krajinách tempo rastu obyvateľstva bude rýchlejšie ako tempo rastu výroby potravín. Podľa údajov správy sa predpokladá, že hrubý národný produkt na 1 obyvateľa začiatkom 21. storočia bude vo vyspelých kapitalistických krajinách 8 500 dolárov, v rozvojových krajinách 600 dolárov. A ak aj bude každoročne rásť hrubý národný produkt, tak pomalšie bude tempo rastu obyvateľstva. Táto skutočnosť, ako aj cieľavedomá snaha medzinárodných monopolov exploatovať prírodný a ľudský potenciál rozvojových krajín vôbec nevytvára optimistickú perspektívu pre tieto krajiny.

Hlavným problémom v súčasnosti je nízka spotreba potravín hlavne v niektorých rozvojových krajinách ako produkt ich ekonomickej zaostalosti a neproporcionálnej štruktúry hospodárstva. Zlepšenie potravinovej situácie v rozvojových krajinách sa neočakáva do konca 80. rokov ani v 90. rokoch. Na svetovej konferencii o výžive v marci roku 1988 v Bruseli experti FAO konštatovali, že počet ľudí, ktorí trpia podvýživou (v súčasnosti asi 450 miliónov ľudí), sa ešte zvýšil v dôsledku katastrofálneho sucha v roku 1988 v USA, Kanade a Číne, čo povedie k značnému zníženiu svetových zásob obilia. Lester Brown, predseda Ústavu pre analýzu svetových problémov vo Washingtone, vyslovuje obavy, že v prípade neriešenia problému intenzifikácie poľnohospodárskej výroby v celosvetovom meradle a podcenenia populačnej explózie v Afrike a v Latinskej Amerike môže deväťdesiate roky charakterizovať vysoký rast cien potravín a hlad vo veľkej časti sveta (Svetový tisk ... 1988). Už dnes sa v niektorých rozvojových krajinách počet ľudí pod úrovňou chudoby zvýšil o 75 % (UNIDO ... 1988).

Analýza potravinového problému ukazuje, že jeho najextrémnejšie prejavy sa dotýkajú predovšetkým rozvojových krajín. Efektívne riešenie tohto problému si vyžaduje radikálne politické a ekonomické reformy, ako aj pomoc vyspelých krajín rozvojovým krajinám na základe výhodnosti a rovnoprávnosti. Týmto otázkam ve-

nujú v súčasnosti pozornosť aj socialistické krajiny v záujme zabezpečenia vysokej životnej úrovne obyvateľstva, čím zároveň vytvárajú predpoklady pre ich aktívnu účasť pri riešení potravinového problému v celosvetovom meradle.

Literatúra

- ČERNOHORSKÝ, P.: Perspektivy zemědělství a potravinového problému v rozvojovém světě. Zeměd. Ekon., 34, 1988, č. 3.
- GABOR, D. — COLOMBO, V. — KING, A.: Oltre l'eta del spreco. Quanto repporto al club di Roma. Milano 1976.
- GALBRAITH, J. K.: The Age of Uncertainty. Boston 1977.
- GALBRAITH, J. K.: The Nature of Mass Poverty. London 1979.
- CHYBA, A.: Globální problémy lidstva a současný svět. Nová Mysl, 1985, č. 3.
- JALOVEC, Z.: Perspektivy vývoje některých aspektů životní úrovně na světě. SIVP 1842. Praha, ÚVTEI 1983.
- KAHN, H.: World Economic Development. New York 1979.
- KAHN, H. — BROWN, — MARTEL.: The Next 200 years. New York 1976.
- SEDLÁK, J.: Globální problémy lidstva. Praha 1985.
- Global Future: Time to Act. Report to the President on Global Rezorces. Environment and Population. Washington 1981.
- Handbook of International Trade and Development Statistics Supplement 1985. New York 1985.
- Správa ÚV KSSZ o 19. všezvázovej konferencii KSSZ. Pravda 30. 6. 1988.
- Světový tisk. 1988, č. 81, s. 61—64.
- The Global 2000. Report to the President. Entering the Twenty First Century. Washington 1980.
- UNIDO Secretariat. Dokuments. Institute of African Alternatieves, London 1988.

Došlo 24. 4. 1989

LISÝ J., Vysoká škola ekonomická, Bratislava

Potravinový problém a prognózy jeho riešenia v nemarxistických koncepciách

Zeměd. Ekon., 35, 1989, č. 11, s. 943–954. — lit. 15, res. slov., rus., angl., něm.

potravinový problém, aspekty, prognózy řešení, analýza

Autor vychádza z aktuálnosti a naliehavosti riešenia potravinových problémov súčasného sveta, ktoré predstavujú jeden z globálnych problémov. Analýza potravinového problému predpokladá rešpektovanie rôznych aspektov tohto problému — sociálny, ekonomický, politický, ekologický, technicko-technologický, demografický apod. Potravinovým problémom venujú dnes pozornosť aj mnohí nemarxistickí ekonómovia, ale aj rôzne medzinárodné organizácie, banky, vládne aj nevládne inštitúcie. Z analýzy týchto koncepcií vyplýva, že obsahujú aj niektoré teoreticko-poznávacie aspekty, ale sledujú tiež ideologicko-apologetické ciele.

ЛИСЫ Я., Экономический институт, Братислава

Продовольственная проблема и прогнозы ее решения в немарксистских концепциях

Zeměd. Ekon., 35, 1989, № 11, с. 943–954. — лит. 15, рез. слов., русск., англ., нем.

продовольственная проблема, аспекты, прогнозы решения, анализ

Автор исходит из актуальности и необходимости решения продовольственной проблемы современного мира, представляющей собой одну из глобальных проблем. При анализе продовольственной проблемы необходимо учитывать ее различные аспекты — социальный, экономический, политический, экологический, технико-технологический, демографический и т. п. Продовольственным проблемам уделяют внимание и ряд немарксистских экономистов, различные международные организации, банки, правительственные и неправительственные учреждения. Анализ данных концепций показал, что в них содержатся отдельные ценные теоретико-познавательные аспекты, однако они преследуют также идеологическо-апологетические цели.

LISÝ J., University of Economics, Bratislava

Food Problem and Predictions of its Solution in non-Marxist Conceptions

Zeměd. Ekon., 35, 1989, No. 11, pp. 943–954. — refs 15, summaries in sl, ru, en, de

food problem, aspects, prediction of solution, analysis

The paper is based on a topical relevance and pressure of solution of food problems of the current world representing one of the global problems. Respecting the different aspects of this problem is presumed in analysis of the food problems — social, economic, political, ecological, technico-technological, demographic etc. Not only many Marxist economists now pay attention to the food problems but also some international organizations, banks, governmental and non-governmental institutions. It follows from an analysis of these conceptions that they contain also some theoretico-cognitive aspects but they also pursue ideologico-apologetic objectives.

Das Lebensmittelproblem und die Prognose seiner Lösung mit unmarxistischen Konzeptionen

Zeměd. Ekon., 35, 1989, Nr. 11, S. 943–954. — Lit. 15, Zus. in Slowak., Russ., Engl., Dtsch.

Lebensmittelproblem, Aspekte, Lösungsprognosen, Analyse

Der Autor geht aus von der Aktualität und Notwendigkeit der Lösung der Lebensmittelprobleme in der gegenwärtigen Welt. Dies ist eines der globalen Probleme. Die Analyse des Lebensmittelproblems setzt die Respektierung der unterschiedlichsten Aspekte dieses Problems — der sozialen, ökonomischen, politischen, ökologischen, technischen und technologischen, demographischen usw. voraus. Diesem Problemkreis widmen auch viele nichtmarxistische Ökonomen ihre Aufmerksamkeit, auch verschiedene internationale Organisationen, Banken, staatliche und nichtstaatliche Institutionen. Aus der Analyse dieser Konzeptionen ergibt sich, daß sie auch einige erkenntnistheoretische Aspekte enthalten aber auch ideologisch-apologetische Ziele verfolgen.

Adresa autora:

Doc. Ing. Ján Lisý, CSc., Vysoká škola ekonomická, Odbojárov 10, 886 33 Bratislava

СОДЕРЖАНИЕ

Еничек В.: Актуальные вопросы экономики питания	859
Штикова О.: Проблемы экономики питания и направление продовольственной политики ЧССР	863
Кушиак Я., Мргалкова И.: Комплексная оценка питательной ценности потребляемых продуктов питания	871
Хейда С.: Развитие питания населения в нашей стране и в мире	879
Крейчи И.: Изучение рынка — источник формирования политики в области питания населения	889
Прокопец Й.: Обеспечение требуемого роста уровня питания в области производства и предложения продуктов питания	901
Еничек В.: Развитие производства продовольственной продукции и сбалансированность на внутреннем рынке	909
Вигнер Я., Войтех В.: Развитие экономических показателей производства продовольственной продукции в ЧССР и отдельных зарубежных странах	919
Перлин Ц., Шимунок З.: Современные направления развития пищевой промышленности	935
Лисы Я.: Продовольственная проблема и прогнозы ее решения в не-марксистских концепциях	943

CONTENTS

Jeníček V.: Topical Issues of Food Economics	859
Štiková O.: The Problems of Food Economy and Orientation of Food Policy of the Czechoslovak Socialist Republic	863
Kušiak J., Mrháková I., Nosek V.: The Complex Evaluation of Nutrition of Food Consumption	871
Hejda S.: Trends of Nutrition in Country and in the World	879
Krejčí J.: Market Research — the Source of Formulating the Nutrition Policy	889
Prokopec J.: Provision of Requirements for Higher Quality in Nutrition in Production and Offer of Foods	901
Jeníček V.: Development of Food Production and Balance on the Home Market	909
Vigner J., Vojtěch V.: Development of Economic Demands for Food Production in the CSSR and in some Countries	919
Perlín C., Šimunek Z.: Moderne Richtungen der Entwicklung der Lebensmittelindustrie	935
Lisý J.: Food Problem and Predictions of its Solution in non-Marxist Conception	943

INHALT

Jeníček V.: Aktuelle Fragen der Ernährungs- Ökonomik	859
Štiková O.: Probleme der Ernährungs-Ökonomik und die Ausrichtung der Ernährungspolitik der ČSSR	863
Kušiak J., Mrhálková I., Nosek V.: Komplexe Bewertung des Nährwertes des Lebensmittelverbrauchs	871
Hejda S.: Entwicklungsrichtungen der Ernährung in der Welt und bei uns	879
Krejčí J.: Marktforschung — eine Quelle für Formulierung der Ernährungspolitik	889
Prokopec J.: Sicherung der Anforderungen auf die Verbesserung der Ernährung in Produktion und Angebot an Lebensmitteln	901
Jeníček V.: Entwicklung der Lebensmittelproduktion und das Gleichgewicht auf dem Binnenmarkt	909
Vigner J., Vojtěch V.: Entwicklung des Ökonomischen Aufwandes der Lebensmittelproduktion in der ČSSR und in ausgewählten Ländern	919
Perlín C., Šimunek Z.: Moderne Richtungen der Entwicklung der Lebensmittelindustrie	935
Lisý J.: Das Lebensmittelproblem und die Prognose seiner Lösung mit unmarxistischen Konzeptionen	943

Vědecký časopis ZEMĚDĚLSKÁ EKONOMIKA uveřejňuje studie, rozborů a vědecká pojednání o vyřešených úkolech výzkumu v oboru ekonomiky zemědělství a potravinářského průmyslu. Vydává Československá akademie zemědělská — Ústav vědeckotechnických informací pro zemědělství. Vychází měsíčně. Redakce: 120 56 Praha 2, Slezská 7, telefon 25 75 41, 25 44 51. Celoroční předplatné Kčs 120,—. Vytiskl Tisk, knižní výroba, n. p., Brno, závod 3, 737 36 Český Těšín.
© Ústav vědeckotechnických informací pro zemědělství, Praha 1989.

Rozšiřuje PNS. Informace o předplatném podá a objednávky přijímá každá administrace PNS, pošta, doručovatel a PNS-ÚED Praha, ACT, Kafkova 19, 160 00 Praha 6, PNS-ÚED Praha, závod 02, Obránců míru 2, 656 07 Brno, PNS-ÚED Praha, závod 03, Gottwaldova tř. 206, 709 90 Ostrava 9. Objednávky do zahraničí vyřizuje PNS — ústřední expedice a dovoz tisku Praha, administrace vývozu tisku, Kovpakova 26, 160 00 Praha 6.